

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Часопис ЦИВІЛІСТИКИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

Випуск 39

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

ISSN 2522-4832

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Харитонов Євген Олегович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

НАУКОВИЙ РЕДАКТОР, ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Харитонova Олена Іванівна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Некіт Катерина Георгіївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голубєва Немі Юріївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного процесу, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Давидова Ірина Віталіївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Завальнюк Володимир Васильович – доктор юридичних наук, професор, проректор з навчально-методичної та виховної роботи, Національний університет «Одеська юридична академія»

Ківалов Сергій Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Ківалова Тетяна Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний гуманітарний університет

Кізлова Олена Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права й процесу, Міжнародний гуманітарний університет

Колодін Денис Олексійович – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія»

Сафончик Оксана Іванівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чанишева Аліна Рашидівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чанишева Галія Інсафівна – доктор юридичних наук, професор, декан соціально-правового факультету, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чобану Геннадій – доктор, професор, Національний науково-дослідний інститут праці та соціального захисту (Бухарест, Румунія)

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 4 від 14 грудня 2020 р.)

Збірник зареєстровано Міністерством інформації України: свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 10996 від 15 лютого 2006 р.
Включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальностей 081, 293 (юридичні науки):
Наказ № 409 від 17.03.2020 р. Міністерства освіти і науки України.

«Часопис цивілістики» включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Офіційний сайт: www.clj.nuoua.od.ua

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ	5	ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	50
<i>Харитонов Євген Олегович, Харитонова Олена Іванівна</i> НЕДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ДІЙ, ВЧИНЕНИХ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ШКОДИ У УМОВАХ КОВІД-19.....	5	<i>Сабуря Світлана Олександрівна</i> СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО НА ТВОРЧИСТЬ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА.....	50
<i>Гуйван Петро Дмитрович</i> ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДОБРОЇ СОВІСТІ ДЛЯ ДАВНІСНОГО ВОЛОДІЛЬЦЯ, ЙОГО ОБҐРУНТУВАННЯ З ПОЗИЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ВИДИМОСТІ ПРАВА.....	11	ЦИВІЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІТ-ПРАВА	54
<i>Кухарев Олександр Євгенович</i> ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ЗАПОВІТУ ЯК СПЕЦІАЛЬНОГО СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ.....	17	<i>Непомящая Ірина Олексіївна</i> ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ МАЙНОВИХ ПРАВ.....	54
ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА	24	ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ	60
<i>Городиський Іван Михайлович</i> СУСПІЛЬНИЙ ІНТЕРЕС ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА КУЛЬТУРНІ ПАМ'ЯТКИ.....	24	<i>Гліопол Інна Михайлівна</i> КОНЦЕПТ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ У СТАДІЇ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АПЕЛЯЦІЙНОМУ ПОРЯДКУ, СФОРМОВАНИХ ПІД ВПЛИВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ІЗ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД.....	60
<i>Рим Тарас Ярославович</i> ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧАСНИКІВ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВІДНОСИН У БУДІВНИЦТВІ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	30	НАУКОВЕ ЖИТТЯ	66
<i>Тарасов Андрій Володимирович</i> ОСББ VS ВЛАСНИКИ: КОНЦЕПЦІЇ ОПТИМАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....	36	<i>Кучерявенко Вікторія Сергіївна</i> РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ЦИВІЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КОЛІЗІЇ ПРИВАТНИХ ТА ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19».....	66
ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА	41		
<i>Сприндис Сергій Іванович</i> ОРГАНІЗАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У КРАЇНАХ ЄС З ОГЛЯДУ НА ДОСВІД ФРАНЦІЇ ТА ПОЛЬЩІ.....	41		

CONTENTS

THEORETICAL ISSUES	5	IT LAW CIVIL PROBLEMS	54
<i>Kharytonov Yevgen, Kharytonova Olena</i> NON-CONTRACTUAL OBLIGATIONS ARISING FROM ACTIONS TAKEN TO PREVENT HARM IN TERMS OF COVID-19.....	5	<i>Nepomiashchaia Iryna</i> PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF THE STATE REGISTRATION OF PROPERTY RIGHTS....	54
<i>Guyvan Petro</i> THE LEGAL SIGNIFICANCE OF GOOD CONSCIENCE FOR THE ANCIENT OWNER, ITS JUSTIFICATION FROM THE STANDPOINT OF THE CONCEPT OF VISIBILITY OF LAW.....	11	CIVILISTICS WITHOUT BORDERS	60
<i>Kukhariev Oleksandr</i> THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE CONSTRUCTION OF WILL AS A SPECIAL WAY TO PROTECT THE RIGHTS OF LEGITIMATE HEIRS.....	17	<i>Iliopol Inna</i> CONCEPT OF THE PRINCIPLES OF CIVIL PROCEDURAL LAW, WHICH ARE APPLIED AT THE STAGE OF REVISION OF COURT DECISIONS ON APPEAL, FORMED UNDER THE INFLUENCE OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS.....	60
PRACTICAL CIVIL LAW	24	SCIENTIFIC LIFE	66
<i>Horodyskyy Ivan</i> PUBLIC INTEREST AS A GROUND FOR RESTRICTION OF THE RIGHT OF OWNERSHIP ON CULTURAL MONUMENTS.....	24	<i>Kucheriavenko Viktoriia Sarhiivna</i> RESULTS OF THE ALL-UKRAINIAN SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE «CIVILISTIC PROBLEMS OF COLLISION OF PRIVATE AND PUBLIC INTERESTS WITHIN THE CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC».....	66
<i>Rym Taras</i> RESPONSIBILITY OF INVESTMENT RELATIONS PARTICIPANTS IN CONSTRUCTION FOR VIOLATION OF MONETARY OBLIGATIONS.....	30		
<i>Tarasov Andrii</i> ABCA VS OWNERS: OPTIMAL COMMUNICATION CONCEPTS.....	36		
COMPARATIVE CIVIL LAW	41		
<i>Sprindis Sergey</i> THE ORGANIZATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE EU COUNTRIES BASED ON THE EXPERIENCE OF FRANCE AND POLAND.....	41		
INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS	50		
<i>Sabura Svitlana</i> SUBJECTIVE RIGHT OF THE CREATIVITY: CONTENT AND SOME ASPECTS OF THE PROTECTION.....	50		

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347.55

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.373>

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-5521-0839

Харитонova Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-9681-9605

НЕДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ДІЙ, ВЧИНЕНИХ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ШКОДИ В УМОВАХ КОВІД-19

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 усе виразніше стає джерелом загрози не лише здоров'ю усе більшої кількості людей (із високою вірогідністю тяжкого перебігу захворювання і навіть летального завершення), але й взагалі, звичайному буттю людського суспільства, в тому числі у правовій сфері. Із погляду цивілістичного така загроза полягає у зменшенні ділової активності, комунікаційності, а відтак, попри розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, зниженні питомої ваги договорів і зростанні ролі недоговірних зобов'язань.

Як свідчить майже річний досвід співіснування людства з коронавірусом КОВІД-19, одним із наслідків, пов'язаних із пандемією кризи, є стресовий стан значної кількості суспільства. При цьому багато які з рішень влади, яка прагне зупинити поширення вірусу, перекладаючи на приватних осіб негативні наслідки тимчасових обмежень, встановлених нею, зокрема на вихідні, аби уникнути локдауну, є незваженими і вкрай непопулярними (що підтверджують, наприклад, протести рестораторів проти «карантину вихідних» на Банковій та інші акції вираження критичної громадської думки із цього приводу) [4].

Непопулярність у суспільстві рішень влади та колізія приватного і публічного інтересів, що

у зв'язку із цим виникає, потребують пошуку не лише засобів юридичного примусу, які були б ефективними і водночас виправданими, аби не створювати зайву соціальну напругу, але також і засобів захисту інтересів осіб, які вчиняють без відповідних повноважень дії, спрямовані на запобігання загрози виникнення шкоди іншим людям в умовах пандемії.

У вирішенні проблем, що виникають у зв'язку зі згаданою соціальною напругою, а також необхідністю заохочення дій, спрямованих на відвернення загрози виникнення шкоди, важливе значення відводиться правовим засобам, зокрема цивільно-правовими.

Зауважимо у зв'язку із цим, що зростання ролі імперативного елементу цивільно-правового методу правового регулювання може мати не лише негативне (на шкоду договірним стосункам) значення, але й виконувати позитивну роль, активізуючи використання недоговірних цивільних зобов'язань, які можуть виступати правовим засобом забезпечення належної реалізації прав і виконання обов'язків учасників цивільних відносин навіть у ситуаціях, які вони самі не передбачали наперед.

У такому контексті має формуватися тенденція до більш активного впорядкування цивільних

відносин публічно-правовими методами, однак із метою послідовного захисту прав приватної особи. Зазначене стосується, передусім, так званих недоговірних цивільно-правових зобов'язань.

Стан дослідження проблеми. Хоча категорія недоговірних зобов'язань, що виникають із правомірних дій, у цілому і окремі види останніх були об'єктом наукових досліджень (Д.В. Боброва, Є.О. Харитонов, В.М. Зубар, В.М. Ігнатенко, Н.Ю. Голубева, В.А. Чернат та ін.), однак особливості їх виникнення та значення в умовах пандемії КОВІД-19 ще майже не піддавалися науковому аналізу. Поміж наукових розвідок, спеціально присвячених цій проблематиці, можна згадати хіба що публікації у «Часопису цивілістики» Д.М. Пеструєва, присвячені веденню справ без доручення в умовах карантину, та Є.О. Харитонova і О.І. Харитоновой, присвячені деліктам створення небезпеки. Таким чином, тема, заявлена у статті, поки що досліджена недостатньо і потребує подальших наукових розвідок.

Метою статті є аналіз проблем використання недоговірних зобов'язань в умовах пандемії КОВІД-19 та визначення на цій основі напрямків підвищення ефективності їх використання. Відтак удосконалення концепції недоговірних зобов'язань, передусім щодо зростання їх ролі в захисті прав приватної особи з одночасним залагодженням конфлікту приватного та публічного інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Звертаючись до аналізу категорії недоговірних зобов'язань, які розуміємо тут як цивільні правовідносини, які виникають не внаслідок договору, а з інших підстав (як передбачених, так і непередбачених законом), маємо, передусім, встановити їхню систему.

У Книзі п'ятій ЦК України «Зобов'язальне право» розрізняються: 1) договірні зобов'язання (ст.655-1143); 2) недоговірні зобов'язання (ст.1144-1215). При цьому норми підрозділу 2 Книги п'ятої Кодексу передбачають існування кількох видів різних за підставами виникнення, засадами регулювання та за сутністю зобов'язань: 1) публічна обіцянка винагороди; 2) вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення; 3) рятування здоров'я, життя, майна (правомірна юридична або фактична дія; мета дій – відвернення шкоди; 4) створення загрози; 5) завдання шкоди; 6) набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Оскільки систематизація норм підрозділу 2 Книги п'ятої ЦК України є досить умовною, для наукового аналізу необхідною є їх інституціональна структуризація. У зв'язку із цим згадаємо, що у вітчизняній цивілістиці пропонувалося виокремлення категорії недоговірних регулятивних зобов'язань, під якими пропонується розуміти «ті, що покликані врегулювати нормальні в непорушеному стані відносини між суб'єктами цивільного права і при цьому виникають із правомірних підстав за межами договору, серед яких – публічна обіцянка винагороди (публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу і публічна обіцянка винагороди за результатами конкурсу); вчинення дій у майнових інтересах третьої особи без її доручення, зобов'язання з рятування (здоров'я та життя фізичної особи; майна іншої особи); зобов'язання з заповідального відказу та заповідального покладення» [2]. Таким чином, ідеться про регулятивні правовідносини, які виникають у результаті вчинення правомірних дій, спрямованих на досягнення результату, корисного, як правило, для іншої особи.

Оцінюючи запропонований перелік недоговірних регулятивних зобов'язань із погляду його значення для функціонування останніх в умовах КОВІД-19, зауважимо, що два з названих вище різновидів зобов'язань навряд чи мають якісь особливості в умовах поширення коронавірусу. А якщо і мають, то надто незначні, аби бути об'єктом спеціального дослідження в контексті з'ясування цивільно-правових засобів, актуальність застосування яких в умовах пандемії зростає. Йдеться про публічну обіцянку винагороди без оголошення конкурсу та публічну обіцянку винагороди за результатами конкурсу (глава 78 ЦК України) і заповідальний відказ та заповідальне покладення (ст. 1237-1240 ЦК України), які В.М. Ігнатенко, як зазначалося вище, також відносить до підстав виникнення недоговірних регулятивних зобов'язань. Звісно, можна припустити оголошення фізичною або юридичною особою винагороди за, скажімо, створення вакцини від коронавірусу. Але така обіцянка винагороди нічим не відрізняється від будь-якої іншої обіцянки винагороди, і так само має бути оформлена відповідно до вимог глави 78 ЦК України. Що стосується заповідального відказу та заповідального покладення, то, як нашу думку, обґрунтованість віднесення правовідносин, що при цьому виникають, до недоговірних зобов'язань є дуже сумнівною (можна припустити, що саме тому законодавець і обмежився тут лише

тими спеціальними нормами, які вміщені у Книзі шостій ЦК України «Спадкове право»).

Із урахуванням викладених міркувань під кутом зору проблематики нашого дослідження можна зробити висновок про недостатність розрізнення поміж недоговірних зобов'язань лише регулятивних та охоронних зобов'язань.

Тому, враховуючи суспільну корисність та значення діяльності, спрямованої на відвернення шкоди, здається доцільним виділення із числа регулятивних недоговірних зобов'язань в окрему категорію зобов'язань, що виникають із дій, вчинених особою без повноваження для запобігання загрози завдання шкоди іншій особі. Згідно з концепцією Цивільного кодексу України до цієї категорії належать : 1) зобов'язання, що виникають унаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК України), та 2) зобов'язання, що виникають унаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи; майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України).

Тут варто згадати, що у проєкті ЦК України 1996 року коло недоговірних зобов'язань, що виникають у зв'язку з відверненням шкоди, планувалося ширшим. Проте, хоча розробники Проєкту наголошували при його обговоренні на значенні таких зобов'язань, зокрема на тому, що «серед норм, які регулюють зазначені відносини, необхідно виділити норми щодо запобігання шкоди та захисту їх від небезпеки», зазначаючи, що ці норми мають превентивно-виховний характер, бо стимулюють бережливе ставлення до чужого життя, здоров'я, власності, а відшкодування шкоди особі, яка вчиняла такі дії, до того ж, гарантує поновлення майнового стану осіб, що піклуються про чужі майнові інтереси [1, с. 180], – у чинному ЦК України «зобов'язання, що виникають унаслідок відвернення шкоди (запобігання шкоді)» як окрема (узагальнена) категорія не згадуються.

Зауважимо, що розробники проєкту ЦК України в питаннях регулювання недоговірних відносин, що виникають унаслідок вчинення дій, спрямованих на запобігання шкоді, яка загрожує інтересам іншої особи, певною мірою прагнули слідувати концепції ст. 118 Основ цивільного законодавства Союзу РСР та республік 1991 року, яка передбачала, що особа, яка уклала угоду в інтересах іншої особи, не маючи на це повноважень, вправі вимагати відшкодування понесених у цій угоді витрат за умови подальшого схвалення угоди цією особою. За відсутності схвалення необхідні витрати ком-

пенсуються особою, в інтересах якої укладалася угода, лише в межах отриманої по угоді вигоди. Крім цього, якщо особа без відповідних повноважень запобігла реальній загрозі збитків майну інших осіб в умовах, які виключають можливість попередження їх про таку загрозу, вона вправі вимагати від цих осіб відшкодування збитків, зазнаних у зв'язку із запобіганням шкоди. Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, не повинен перебільшувати розміру відвернутої шкоди. Таким чином, наведена стаття Основ фактично об'єднувала два види зобов'язань, що виникали внаслідок відвернення шкоди: 1) ведення справ без доручення, 2) запобігання загрозі реальних збитків майну інших осіб особою, яка діяла без відповідних повноважень.

Однак вітчизняні законодавці в остаточній редакції Цивільного кодексу від аналогічного рішення відмовились, передбачивши можливість виникнення лише згаданих вище зобов'язань внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК України) та внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України).

Власне, ними наразі і обмежується перелік регулятивних зобов'язань, які можуть виникати і є актуальними в умовах пандемії КОВІД-19.

Оскільки особливості умов та наслідків діяльності в майнових інтересах іншої особи без її доручення в умовах пандемії (зокрема, пов'язаного з нею карантину) вже були предметом спеціального дослідження Д.М. Пеструєва [3], тут ці питання детально не розглядаємо. Обмежимося лише зауваженням, що згідні з висновками автора стосовно підвищеного рівня соціальної корисності такої діяльності під час запобігання поширення КОВІД-19, так само, як із висновками, що судам необхідно враховувати під час розгляду спорів згадану суспільну корисність дій гестора [3, с. 59]. Разом із тим акцентуємо увагу на не надто вдалому, як на наш погляд, обмеженні законодавцем можливості застосування норм глави 79 ЦК України) сферою лише «майнових інтересів іншої особи». Очевидно, що в умовах епідемічної загрози діяльність, спрямована на відвернення загрози іншій особі, яка здійснюється без її доручення, може полягати у вчиненні дій із захисту як майнових, так і немайнових інтересів. Зокрема, під час дій, спрямованих на відвернення загрози життю або здоров'ю людини, які вчиняються іншою особою без спеціального на те доручення.

Можна припустити, що вітчизняні законодавці мали на увазі, що правові наслідки зазначеної ситуації можуть бути визначені за допомогою норм глави 80 ЦК України, оскільки іншою підставою виникнення недоговірних регулятивних зобов'язань відповідно до положень згаданої глави Кодексу є рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи.

Отже, розглянемо далі таку можливість.

При цьому враховуємо, що норми глави 80 ЦК України передбачають можливість виникнення двох різновидів зобов'язань унаслідок вчинення рятувальних дій: 1) зобов'язання, що виникають унаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи (ст. 1161 ЦК); 2) зобов'язання, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи (ст. 1162 ЦК). Відрізняються вони об'єктом, якому загрожувала небезпека, та суб'єктами, на яких покладається обов'язок відшкодування шкоди. Із погляду проблематики КОВІД-19 останній різновид зобов'язань практичного інтересу не має.

Ураховуючи ту обставину, що пандемія КОВІД-19 створює безпосередню загрозу здоров'ю, а в тяжких випадках і життю людини, з'ясуємо далі основні риси зобов'язань, що виникають унаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи (ст. 1161 ЦК України).

Суб'єктами зобов'язань у цьому випадку є особа, яка здійснювала рятувальні дії (рятувальник), і держава. Рятувальником може бути як фізична, так і юридична особа, оскільки законом не передбачені якісь обмеження щодо можливості останньої вчиняти рятувальні дії. У такому випадку діями юридичної особи мають вважатися дії її працівників, вчинені під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків. Таке рішення можливе на основі застосування аналогії закону (ст. 1172 ЦК України).

Змістом цих зобов'язань є право рятувальника на відшкодування зазначеної ним шкоди і обов'язок держави відшкодувати шкоду, зазанану рятувальником, у повному обсязі (втрачений заробіток, пошкоджене майно, витрати на лікування тощо).

Умовами виникнення зобов'язань, що виникають унаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи, як впливає зі ст. 1161 ЦК України, є:

1) наявність реальної (а не уявної, такої, про яку виникло помилкове враження в того, хто здійснював рятувальні дії) загрози для здо-

ров'я та життя фізичної особи. Хоча у ст. 1161 ЦК України йдеться про загрозу «здоров'ю та життю» фізичної особи, але це не є перешкодою вважати, що рятувальними дії можуть визнаватися і тоді, коли небезпека загрожувала лише здоров'ю людини. Зауважимо, що саме це положення є передумовою застосування зазначеної норми ЦК України в умовах КОВІД-19;

2) відсутність у рятувальника відповідних повноважень (обов'язку) вчиняти рятувальні щодо життя та здоров'я іншої фізичної особи дії. Звідси випливає, що лікарі та інші медпрацівники не визнаються суб'єктами вказаних зобов'язань у випадках, коли вони рятують, виконуючи свої професійні обов'язки. Водночас, якщо медик вчиняє дії, спрямовані на рятування хворого коронавірусом, поза межею своїх професійних знань і обов'язків, така можливість не виключена;

3) спрямованість дій саме на рятування здоров'я та життя іншої фізичної особи. Якщо ж рятування виявилось лише побічним, випадковим результатом діяльності якоїсь особи, то вказані зобов'язання не виникають;

4) виникнення в рятувальника шкоди внаслідок вчинення ним рятувальних дій щодо здоров'я та життя фізичної особи. Якщо рятувальні дії мали місце, але рятувальник при цьому не зазнав шкоди, то зобов'язання не виникають. При цьому відшкодуванню підлягає шкода «в повному обсязі», тобто як майнового, так і немайнового характеру (ст. 22, 23 ЦК України).

Позитивний результат («врятування») не є умовою виникнення зобов'язань унаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи. Це впливає з того, що у ст. 1161 ЦК України йдеться про те, що особа «рятувала» (а не «врятувала») здоров'я та життя фізичної особи [6].

Аналіз перерахованих умов виникнення зазначених зобов'язань свідчить, що вони цілком можуть бути засобом забезпечення інтересів особи, яка зазнала шкоди, рятуючи без повноважень життя та здоров'я іншої особи, яка захворіла на коронавірус, нагально потребувала необхідної допомоги. Тим більше, якщо хворий не зміг отримати допомоги в інший спосіб у лікувальному закладі (наприклад, у результаті так званого «тріажу» хворому відмовили в госпіталізації, фактично залишивши померати, а неповноважена особа врятувала його, надавши кисневий концентратор, дефіцитні ліки тощо).

Висновки. Оцінюючи в комплексі можливість застосування норм зобов'язань, що виникають унаслідок вчинення дій у майнових інтер-

есах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК України), та зобов'язань, що виникають унаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України), варто зауважити, що вони «не перекривають» усі можливі ситуації необхідності відвернення загроз, які виникають в умовах і внаслідок пандемії КОВІД-19.

У першому випадку особа, яка вела справи іншої особи без її доручення, може отримати відшкодування витрат лише у випадках, коли вона діяла в майнових інтересах цієї особи (ст. 1160 ЦК України). Оскільки в умовах епідемії, як правило, виникає необхідність допомоги в забезпеченні захисту життя та здоров'я людини, тобто її немайнових прав, які нормами глава 79 ЦК України не охоплюються, відповідні відносини залишаються поза межами правового поля.

Що стосується норм глави 80 ЦК України, то вони стосуються лише відносин, що виникають унаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи. Отже, у випадках вчинення неуповнова-

женою особою в інтересах хворого на коронавірус дій, які не мають ознак саме «рятування» (хоча і є корисними, доцільними тощо), ст. 1161 ЦК України застосовуватися не може.

Таким чином, щодо випадків дій в умовах епідемії (пандемії КОВІД-19) в інтересах іншої особи без її доручення і без будь-яких повноважень, то має місце прогалина в законодавстві, яка тимчасово може долатися за допомогою аналогії права.

Але оптимальним варіантом вирішення цієї та аналогічних проблем, на нашу думку, було б запровадження у Цивільному кодексі України узагальненої категорії недоговірних зобов'язань – «Зобов'язання, що виникають унаслідок відвернення шкоди» [5, с. 461–480]. Це дало б змогу повністю зняти проблему захисту особи в інтересах іншої особи в загальнокорисних цілях як в умовах теперішньої пандемії КОВІД-19, так і на випадок виникнення будь-яких надзвичайних небезпечних ситуацій у майбутньому, що потребуватимуть добровільної діяльності для відвернення загроз та відшкодування зазнаної при цьому чинними особами шкоди.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боброва Д. Недоговірні зобов'язання у проекті Цивільного кодексу України 1996 р. *Українське право*. 1997. № 3. С. 180.
2. Ігнатенко В.М. Виконання недоговірних регулятивних зобов'язань. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/tipp/2012_1/Ignaten.pdf.
3. Пеструєв Д.М. Особливості умов та наслідків діяльності в інтересах іншої особи без доручення в умовах карантину. *Часопис цивілістики*. 2020. № 37. С. 55–61.
4. Сегодня Кабмин может ввести карантин выходного дня. Почему это совсем вредная идея. 11.11.2020, 06:23. URL : https://biz.liga.net/ekonomika/all/article/illyuzornyj-karantin-vyhodnogo-dnya-vse-kritikuyut-novye-ogranicheniya-kabmina-spravedlivo?fbclid=IwAR1rzwYj6jXkhANvYhTD8FfupOvmtUicbzAuz7QJi_uNCJfKVgzsVappik.
5. Харитонов Є.О. Система зобов'язань, що виникають внаслідок відвернення шкоди, за Цивільним кодексом України. *Актуальні проблеми приватного права України: Збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової* / Відп. ред. Р.А. Майданик, О.В. Кохановська. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 461–480.
6. Чернат В.А. Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2006. 20 с.

Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна

НЕДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ ІЗ ДІЙ, ВЧИНЕНИХ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ШКОДИ В УМОВАХ КОВІД-19

Непопулярність у суспільстві рішень влади та колізія приватного і публічного інтересів, що у зв'язку із цим виникає, потребують пошуку не лише засобів юридичного примусу, які були б ефективними і водночас виправданими, аби не створювати зайву соціальну напругу, але також і засобів захисту інтересів осіб, які вчиняють без відповідних повноважень дії, спрямовані на запобігання загрози виникнення шкоди іншим людям в умовах пандемії. У вирішенні проблем, що виникають у зв'язку зі згаданою соціальною напругою, а також необхідністю заохочення дій, спрямованих на відвернення загрози виникнення шкоди, важливе значення відводиться правовим засобам, зокрема, цивільно-правовими.

У статті досліджуються проблеми теорії та практики застосування норм цивільних недоговірних зобов'язань в умовах пандемії КОВІД-19. Зазначається, що у зв'язку зі зростанням кількості захворювань, неготовністю державної системи охорони здоров'я до боротьби з епідемією такого масштабу виникає проблема заохочення альтруїстичних дій в інтересах осіб, які самі не можуть захистити власні інтереси. Зростає також кількість випадків вчинення дій без спеціального на те повноваження з метою запобігання шкоді життю та здоров'ю людей, зумовлених необхідністю втручання у сферу майнових та немайнових інтересів іншої особи. Багато ситуацій, що при цьому виникають, знаходяться у цивільно-правовому полі, однак відповідна практика поки що не сформувалася. На підставі аналізу ситуації, що склалася, робиться висновок про виправданість виокремлення категорії «недо-

вірні зобов'язання, що виникають із дій, вчинених для запобігання шкоді», а також про необхідність формування відповідної доктрини та рекомендацій щодо створення та застосування норм цивільного права, які стимулюватимуть діяльність із запобігання виникненню шкоди в умовах пандемії. Практично виправданим є також формування правових позицій вищих судів із відповідних питань, що дасть змогу ефективно використовувати потенціал недоговірних зобов'язань цивільного законодавства.

Ключові слова: пандемія, КОВІД-19, цивільне законодавство, недоговірні зобов'язання, дії в інтересах іншої особи без її доручення, рятування життя і здоров'я.

Kharytonov Yevgen, Kharytonova Olena

NON-CONTRACTUAL OBLIGATIONS ARISING FROM ACTIONS TAKEN TO PREVENT HARM IN TERMS OF COVID-19

The unpopularity of government decisions in society and the resulting conflict of private and public interests require the search not only for remedies that are effective and justified in order not to create unnecessary social tension, but also for the protection of interests of persons who commit acts without proper authority, aimed at preventing the threat of harm to other people in terms of pandemic. Remedies are important in addressing the challenges posed by these social tensions, as well as the need to encourage action to prevent the threat of harm.

The article examines the problems of theory and practice of application of civil non-contractual obligations in terms of pandemic COVID-19. It is noted that due to the growing number of diseases, the unpreparedness of the state health care system to fight an epidemic of this magnitude, there is a problem of encouraging altruistic actions in the interests of those who cannot protect their own interests. There is also a growing number of cases of actions without special authority to prevent harm to life and health caused by the need to interfere in the property and non-property interests of another person. Many of the situations that arise are in the civil law field, but the relevant practice has not yet been formed. Based on the analysis of the current situation, it is concluded that the category non-contractual obligations arising from actions taken to prevent harm is justified, as well as the need to develop appropriate doctrine and recommendations for the creation and application of civil law that will stimulate activities to prevent damage in a pandemic. It is also practically justified to form the legal positions of higher courts on relevant issues, which will allow to effectively use the potential of non-contractual obligations of civil law.

Key words: pandemic, COVID-19, civil law, non-contractual obligations, actions in the interests of another person without his / her authorization, saving life and health.

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.374>

Гуйван Петро Дмитрович,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор

Полтавського інституту бізнесу

ORCID ID: 0000-0003-3058-4767

ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДОБРОЇ СОВІСТІ ДЛЯ ДАВНІСНОГО ВОЛОДІЛЬЦЯ, ЙОГО ОБҐРУНТУВАННЯ З ПОЗИЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ВИДИМОСТІ ПРАВА

Постановка проблеми. Для визначеності правового статусу суб'єкта, що утримує майно, стосовно якого він не має титулу, важливою обставиною є наявність у нього добросовісного стану. Розгортання цивільного обороту створило юридичні інструменти, що забезпечують захист володільця проти власника. Це такі інструменти, як набувальна давність, набуття власності в момент отримання майна від неповноважного відчужувача, обмеження ввідикації. Усі ці засоби пов'язані між собою, і в основі кожного з них перебуває добра совість набувача. При цьому в українському законодавстві юридичне значення надається добрій совісті саме на час набуття речі, а не при подальшому володінні нею. Добра совість незаконного окупанта має значення на момент отримання чужого майна. Втрата добросовісності в подальшому (повідомлення володільця про існування реального власника, пред'явлення ввідикаційного позову тощо) не впливає на правовий статус набувача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням наукового дослідження добросовісності набуття чужої речі та її проявів під час давнісного володіння присвячені праці таких науковців, як Л. Эннекерус, П. Ертманн, Г.Ф. Шершеневич, К.І. Скловський, Д.В. Дождьов, В.П. Маковій та інші. Водночас питання залишається вельми актуальним, адже сучасне законодавство не дає чіткої відповіді на деякі запити реальної практики. Скажімо, не визначено правове значення доброї совісті давнісного володільця в процесі його протидії вимогам власника про витребування речі, не набули однозначної оцінки діяння окупанта, які той мусить

чинити, аби дотриматися вимоги закону про відкритість володіння. Усе це має істотний вплив на результативність застосування інституту набувальної давності, і у такий спосіб – поліпшення динаміки матеріальних відносин. У даній праці вказані питання досліджуються, виходячи з того важливого принципу, що фактичні відносини мають регулюватися з урахуванням їхньої правової співмірності.

Тож метою роботи є правове обґрунтування юридичних способів для досягнення оптимального співвідношення між задоволенням інтересу особи, що втратила володіння, та інтересу добросовісного набувача майна.

Виклад основного матеріалу. Добра совість особи – це такий стан її волі, який характеризується вибачливим незнанням про об'єктивні перешкоди для досягнення поставленої юридичної мети, зокрема придбання приватного права [1, с. 81]. Відповідно, недобросовісний володільець (*malae fidei possessor*) знає або мусить знати, що він володіє чужим майном [2, с. 484]. Отже, наразі саме критерій добросовісності надає істотного значення претензіям учасників даних взаємин на набуття чи збереження приватного речового права. Попри юридичне значення доброї совісті на момент заволодіння чужою річчю, що надає правової визначеності можливості оформлення титулу і є складовою частинного фактичного складу для набуття власності чи права давнісного володіння, добросовісність володіння чужою річчю також характеризує порядок поведінки окупанта і впродовж набувальної давності. У цій якості вона впливає не на спосіб здійснення права, а на його

стан у суб'єктивному сприйнятті самого утримувача майна. При цьому, на наше переконання, юридична категорія добросовісності (*bona fides*) не може набувати занадто широкого тлумачення, яке б фактично ототожнювало його з не зловживанням правом, загальною повагою до правопорядку тощо. Якщо упродовж тривалості давнісного володіння суб'єкт дізнається, що його окупація не мала ознак добросовісності, хоча він про те не знав раніше, його правовий статус не зміниться. Відтак не можна погодитися, що недобросовісність особи у будь-якому разі може мати наслідком втрату можливості його захисту [3, с. 49].

Разом із тим не слід забувати, що особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і подовжує давнісне володіння, не отримує права власності, поки встановлений законом строк не спливе. У такому разі протягом його перебігу вона набула можливість утримувати річ не тому, що має відповідне право, а незважаючи на відсутність його [4, с. 273]. Більш того, як правильно вказує К.І. Скловський, добра совість у речових відносинах є чинником, притаманним виключно тій особі, яка протистоїть праву. Дійсно, абсолютно недоцільним та зайвим виглядає доведення наявності доброї волі в носія суб'єктивного права, наприклад, у кредитора за зобов'язанням чи власника. Встановлення та доведення даного факту жодним чином не вплине на правову ситуацію [5, с. 60]. На практиці суб'єктові права немає потреби спиратися на свою *bona fides*, а тим більше її доводити чи навіть презумувати, бо особі, яка йому протистоїть, треба оспорювати саме суб'єктивне право. Отже, тільки тоді, коли добра совість протиставлена праву, вона придбаває безпосереднє юридичне значення, в тому числі і як умова набуття та захисту права.

Ситуацію з фактичним володінням особою чужим майном без належного права численні дослідники намагалися практично вирішити на основі наукової концепції видимості права. За нею показна видимість права, власне, заміняє правове володіння. Як свідчить наукова практика, нею вже давно і стабільно визнається той важливий принцип, що фактично існуюче явище у житті має враховуватися навіть без його правової співрозмірності та іноді і всупереч істинному праву. При цьому давність також розглядається як наслідок видимості права, попри те, що в канонічному законодавстві вона виникає та триває всупереч волі учасників відносин та незважаючи на їхнє усвідомлення цього факту. Вважається, що добросовісне безперервне та відкрите

володіння майном як власним упродовж строку набувальної давності найпоказовіше пов'язувалось із видимістю власності. Цьому, зокрема, сприяє і саме визначення відкритості утримання майна, яке в багатьох легіслатурах тлумачиться якості володіння, як власність.

Добросовісність володіння чужою річчю є внутрішнім показником усвідомлення певного майнового стану самим суб'єктом. Вважаючи себе законним набувачем речі, пізнаючи соціальну цінність власної особистості, він одночасно визнає автономію контрагента, виявляє повагу до нього. І якраз таким ось чином даний суб'єкт забезпечує міцність створеного ним матеріального зв'язку. Отже, поняття добросовісності є, власне, виявом конформності щодо принципів справедливості, усвідомлених та сприйнятих особою на рівні індивідуальних ціннісних орієнтацій [6, с. 97]. Дана ознака речового права з метою прояву її назовні тісно пов'язана із принципом захисту видимості права. Така видимість має бути спрямована саме на її сприйняття третіми особами. Останні, бачачи, що річ перебуває у володінні, мають зробити висновок, що вона є об'єктом права власності утримувача [7, с. 185]. Звісно, насправді, існує юридична відмінність між власністю та її зовнішнім суспільним проявом – володінням, та для цілей стабілізації обороту вона не має принципового значення, бо така умова санкціонована нормативно [8, с. 42]. Зрештою, інститут набувальної давності і покликаний усунути подібні розбіжності після спливу встановленого строку.

Як ми вже казали, українське законодавство не вимагає обов'язковості внутрішньої взаємодії володільця з об'єктом володіння як із власним та добросовісності суб'єкта протягом усього часу володіння. Можемо припустити, що від якогось моменту володільця буде цілком усвідомлювати дефект неправомірного утримання речі. Але й надалі у відкритості володіння буде проявлятися об'єктивна очевидність для третіх осіб законності права, за яку вони приймають зовнішню видимість права власності. При цьому існують певні відмінності в застосуванні теорії видимості права при набутті власності добросовісним набувачем від неповноважного відчужувача та за набувальною давністю. Такі відмінності торкаються, головним чином, сфери майнового обігу. Так, у першому випадку істотне значення має видимість наявності повноваження у особи, з якою набувач вчиняє правочин, тоді як при набутті власності за давністю вже у набувача існує видимість власного права,

яка з часом перетворюється у дійсне право. Тут довіра до видимості права виникає не внаслідок поведінки псевдоуповноваженого, а в результаті тривалого належного відношення особи до речі, як до власної. Іншими словами, правови-значальним фактором є належність самого володіння, а не його походження. Відтак навряд чи правильно ототожнювати відкритість та добросовісність давнісного володіння [9, с. 10], оскільки останній чинник не впливає на можливість набуття права власності на майно. Разом із тим, зважаючи на фактично однаковий юридичний результат, окремі науковці пропонують кваліфікувати застосування видимості права для набувальної давності як певний юридичний ерзац, покликаний замінити негайне придбання власності більш складним правовим механізмом [10, с. 273–275]. На наше переконання такий варіант є неприйнятним: повторимо, набуття власності добросовісним суб'єктом від неповноважного продавця та за набувальною давністю суть різні матеріально-правові явища. Набувальна давність застосовується якраз там, де відсутня можливість негайного набуття власності в результаті добросовісної окупації речі.

Феномен припущення про видимість права та його ефективність має те значення, що воно ґрунтується на визнанні фактично існувавших відносин як підстави для правового перетворення. Такий наслідок є практично тотожним із правовим результатом юридичної презумпції, при цьому все ж має отримати обґрунтування та вказані підстави виникнення подібної дійсності. В усякому разі такий механізм мусить застосовуватися під час презумування відношення до речі як власної з боку володільця рухомого майна. Утім, подібне передбачення як видимість права втрачає практичний сенс, коли буде встановлено, що річ вибула від власника проти його волі, і він бажає віндикувати її до спливу позовної давності. Іншими словами, теза про видимість права не повинна діяти всупереч реальному праву власності, яке не є пасивним та було припинене в частині володіння з дефектом волі носія. Прирівнювання категорії «правове володіння» до видимості реального права дозволяє запровадити захист володіння в межах власницького захисту. Але при цьому неодмінно виникає низка проблем. Зокрема, якщо видимість права заміняє саме право, яке де-факто належало іншій особі, мають бути встановлені певні критерії такої заміни. Інакше існує великий ризик суб'єктивізму і сваволі. Це розуміють і дослідники питання.

Виглядає абсолютно неприпустимою думка в душі ідей вільного права без найменшого позитивно-правового поширення володіння відразу на всі випадки видимості такими, що відповідають праву [10, с. 280–285].

Водночас необхідно констатувати, що реально на практиці під час захисту володіння акценти робляться на користь фактичного стану речей, який полягає в пануванні над річчю. І то відбувається часто всупереч праву, навіть безспірному та очевидному. Відтак убачається, що поняття видимості права мусить мати не необмежене застосування, а використовуватися у випадках, коли певний правопорядок надає захист передбачуваній власності, або володінню, яке за своєю природою розглядається як таке, що потребує захисту як ерзац власності. Коли в такому разі дане володіння має якесь правове обґрунтування (наприклад, давнісне), то захищається вже не як видимість права, а заради нього самого. Це є проявом фактичного суспільного порядку який не повинен бути похитнутий суб'єктивізмом та самоуправством. Вказане право на захист все ж мусить відрізнятися від того, що притаманне істинному власникові. Володіння, хоча і створює захисну можливість у вигляді права, надає останньому значення похідного, тимчасового, бо саме охоронюване повноваження може бути піддане петиторному домаганням дійсного власника. Отже, правові наслідки фактичної окупації у вигляді встановлення захисної можливості посесорного характеру витікають із статусу кво як такого, і створюють більш м'які загальні умови, тоді як видимість права діє індивідуально залежно від конкретних її проявів стосовно лише того, хто їй довіряє. Ця довіра зумовлює захист тією мірою, в якій видимість була створена власною поведінкою уповноваженої особи або владним приписом чи адміністративним актом. Власне, і практичні наслідки цих двох підходів є різними: під час застосування механізму видимості права вони більш сильні, особа, що захищається за допомогою неї, отримує недоторканість, належну власникові. А володільницький посесорний захист надає набувачу лише певне, відмінне від оригінального охоронне право.

Як бачимо, між давністю як станом набувального власницького правового інституту і наслідками видимості права є багато значних розбіжностей. Але повністю відкидати значення цього принципу у процесі незаконної добросовісної окупації і подальшого утримання речі, звісно, не можна. Так, має серйозне значення видимість для покупця наявності повноважень в особі,

з якою останній укладає угоду про відчуження речі. У даному випадку видимість пов'язана виключно з тим аспектом, наскільки певні правові наслідки у вигляді набуття права можуть виникнути в результаті угод у комерційному обороті, коди контрагент не відповідає всім умовам, недотримання яких в інших випадках тягне недійсність відношення. Тож достатність окремих проявів видимості права, які надають можливість у такому випадку уявити наявність відсутніх у дійсності умов, дозволяє не рахуватися з дефектами з метою захисту обороту. У такий спосіб досягаються наслідки, що за певних умов перетворюють угоду в дійсну. Це зумовлено публічним інтересом до динамічності обороту за рахунок пожертви статичного інтересу щодо збереження непорушності правового становища. Інакше кажучи, йдеться про досягнення своєрідного балансу заради захисту матеріального обігу, при цьому, звісно ж, якісь суспільні інтереси, які заслуговують на захист, підлягають ущемленню. Відтак для вирішення проблеми в подібний спосіб шляхом встановлення якихось запобіжників слід враховувати головний момент: вказаний захист видимості може застосовуватися лише тоді, коли цього потребують інтереси суспільства.

Але в будь-якому разі видимість права прикриває в комерційному обороті дефекти не фактичного складу, а умови дійсності правовідношення. При цьому правилом є те, що відсутність дієздатності відчужувача може бути за певних умов компенсована добросовісністю набувача. Та цей результат досягається не завжди. Так, відсутність речово-правової угоди не може бути замінена доброю совістю окупанта, якщо вона була укладена без наявності згоди сторін або внаслідок помилки чи обману. Як бачимо, позитивний для обороту результат видимості права настає залежно не від об'єктивної наявності умов дійсності відчуження речі, а пов'язаний із тим що набувач суб'єктивно повірив в їхнє існування. При цьому не має вирішального значення той факт, чи була об'єктивна видимість права створена власником, чи неуповноваженим традентом. Одночасно законодавець не вимагає, щоб відчужувач доказував наявність у нього права у вигляді його видимості, закон навіть не вказує на обов'язковість фактичного володіння річчю з боку традента. Для набрання видимістю належної дієвості достатньо, щоб відчужувач мав ознаки володіння та також, принаймні, зовнішню видимість правомочності. За таких обставин законодавство надає видимості права реального характеру. Саме реальність

подібної видимості є належним обґрунтуванням *bona fides* окупанта, що формує його специфічний правовий статус як власника за правилом ст. 330 ЦКУ, надає йому змогу висувати наявні заперечення проти віндикації та, зрештою, набути право власності в порядку набувальної давності за приписом ст. 344 ЦКУ.

Разом із тим маємо обґрунтовано заперечити тезу, висловлену свого часу П. Ертманном стосовно того, що під час отримання власності внаслідок спливу набувального строку в набувача видимість власного права перетворюється в реальне істинне право [10, с. 290–295]. Адже усвідомлювати наявність у себе видимості права, а не самого права, може лише особа, яка знає про наявність обставин для відсутності права – існування реального власника. Якщо ж окупант є добросовісним і йому не відомі та не можуть бути відомими фактори, що унеможливають заперечення проти віндикації, він набуває власність на річ відразу в момент її передачі. Якщо ж він знає про дефект свого володіння (наприклад, будучи на момент заволодіння добросовісним, він у подальшому дізнався про існування законного власника, чи навіть відбувся суд, який відмовив власнику в домаганні з-за спливу позовної давності), ні про яке усвідомлення володільцем видимості власного права на час переходу його у власність мови йти не може. Адже набувальна давність має місце лише тоді, коли відсутня можливість негайного добросовісного набуття. При цьому враховується тільки тривалість та безперервність володіння, і зовсім не обов'язково – добросовісність володільця. Інакше кажучи, якщо власність набувається в момент отримання майна від неповноважного традента, це завжди відбувається на основі видимості права, але отримання права власності на базі подібної видимості для володільця виключається.

Bona fides є характеристикою особистої поведінки конкретної особи, це відтворює її персональні відносини з іншими індивідами. Але добра совість сама по собі аж ніяк не може створити право. Як вказують дослідники питання, сторона, що уклала угоду з особою, яка, на її погляд, була уповноваженою на відчуження майна, захищена не тому, що вона набула відповідне право, а попри відсутність такого права. Слід відмітити, що добра совість набувача кардинально переоцінює сутність, здавалося б, недійсного договору відчуження. Саме дана властивість надає значення не технічного, а сутнісного характеру для подальшої

можливості набуття права власності. Добросовісність незаконного традента визначає такий стан свідомості особи, який характеризується вибагливим незнанням про об'єктивні перешкоди у досягненні переслідуваною юридичної мети – набуття права власності. Тут повністю діє теорія видимості, яка робить акцент на довірі до зовнішнього фактичного складу [4, с. 273].

Із проведеного дослідження можна зробити певні висновки. Вирішальну роль у визначенні значення bona fides грає воля законодавця, відтак добра совість тільки тоді грає певну юридичну роль, коли дозволяє протистояти володільцеві суб'єктивного права, і це санкціоноване законодавством. При цьому вибір ґрунтується на суспільній потребі в досягненні балансу між динамічністю відносин та гарантією обороту, з одного боку, і стабільністю прав – з іншого. Добра совість

сприяє першому з цих чинників та протистоїть другому. Подібне протистояння праву власності призводить до виникнення певного повноваження на боці добросовісного володільця і, що найголовніше, надає правову засади для можливості юридичного захисту такого права. Також протистояння праву власності ефективно проявляється у стані добросовісного набувача – у закупії, або давнісного володіння. Щодо проявів видимості права, то важливим є питання про реальність та значення ступеня добросовісності для набувача. Інакше кажучи, має існувати зовнішня подія, яка надає пануванню над річчю конкретної видимості правомірності [11, с. 133]. У цьому сенсі в набувача має бути достатня впевненість у наявності в нього права. При цьому слід погодитися з тезою, що наявність певних нестійких сумнівів не перешкоджає добросовісності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Скловский К.И. Применение норм о доброй совести в гражданском праве России. *Хозяйство и право*. 2002. № 9. С. 79–94.
2. Цивільне право України : підручник. У 2-х кн. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2002. Книга I. 720 с.
3. Белов В. Добросовестность, разумность, справедливость как принципы гражданского права. *Законодательство*. 1998. № 8. С. 20–54.
4. Энциклопедия Л. Курс германского гражданского права: Пер с нем. Т. 1, полутом 1 / Под ред. И.Б. Новицкого. Иностранная литература, 1950. 483 с.
5. Скловский К. Механизм перехода права и последствия цессии. *Хозяйство и право*. 2002. № 2. С. 60–67.
6. Дождев Д.В. Добросовестность (bona fides) как правовой принцип / Политико-правовые ценности: история и современность / Под ред. В.С. Нерсесянца. М., Едиториал УРСС, 2000. С. 96–128.
7. Скловский К.И. Применение гражданского законодательства о собственности и владении. Практические вопросы. Москва : Статут, 2004. 234 с.
8. Амфитеатров Г.Н. Вопросы виндикации в советском праве. *Советское государство и право*. Москва : Наука, 1941. № 2. С. 38–47.
9. Цікало В.І. Давність у цивільних правовідносинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2004. 19 с.
10. Эртманн П. Основы учения о видимости права / Пер. с нем. А.А. Новицкой, Е.А. Польщичковой. *Вестник гражданского права*. 2011. № 4. С. 273–305.
11. Дернбург Г. Пандекты. Т. 1, ч. 2: Вещное право. Санкт-Петербург : Гос. Тип., 1905. 364 с.

Гуйван Петро Дмитрович

ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДОБРОЇ СОВІСТІ ДЛЯ ДАВНІСНОГО ВОЛОДІЛЬЦЯ, ЙОГО ОБҐРУНТУВАННЯ З ПОЗИЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ВИДИМОСТІ ПРАВА

Дана наукова стаття присвячена дослідженню питання про юридичне значення такої категорії правового статусу набувача чужої речі, як його добросовісність. Вивчено сутність цього явища, встановлено, що саме критерій добросовісності надає істотного значення претензіям учасників даних взаємин на набуття чи збереження приватного речового права. У праці підкреслюється, що, окрім значення доброї совісті на момент заволодіння чужою річчю, що надає правової визначеності можливості оформлення титулу і є складовою частинного фактичного складу для набуття власності чи права давнісного володіння, bona fides також характеризує порядок поведінки окупанта і впродовж набувальної давності. При цьому добра совість тільки тоді має якісь правові наслідки, коли вона протиставлена суб'єктивному праву. За таких умов вона придбаває безпосереднє юридичне значення, в тому числі і як умова набуття та захисту права. Добросовісність володіння чужою річчю є внутрішнім показником усвідомлення певного майнового стану самим суб'єктом. У цьому сенсі у статті зроблена оцінка вказаного статусу з позицій наукової концепції про видимість права. За посилами цієї теорії давність також розглядається як наслідок видимості права, попри те, що вона виникає та триває всупереч волі учасників відносин та незважаючи на їхнє усвідомлення цього факту. Відтак добросовісне безперервне та відкрите володіння майном як власним упродовж строку набувальної давності найпоказовіше пов'язувалось із видимістю власності. Тож поняття добросовісності в сенсі особистісного сприйняття реально наявних ціннісних орієнтацій тісно пов'язано із принципом захисту видимості права, оскільки спрямована на усвідомлення його третіми особами. У роботі відмічені певні відмінності під час застосування теорії видимості права при набутті власності добросовісним набувачем від

УДК 347.676.5

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.375>

Кухарев Олександр Євгенович,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри цивільного права та процесу

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-2086-9179

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ЗАПОВІТУ ЯК СПЕЦІАЛЬНОГО СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ

Постановка проблеми. Для спадкового права як підгалузі цивільного права властиві спеціальні способи захисту, які структурно розміщені у книзі 6 ЦК України (далі за текстом – ЦК) та підлягають застосуванню виключно у сфері спадкових правовідносин. Як справедливо відзначав В.П. Грибанов, суб'єктивне право, надане особі, але не забезпечене відповідними засобами захисту від порушення, є лише «декларативним правом». Хоча воно і проголошено в законі, але, не забезпечене державними правоохоронними заходами, воно може бути розраховане лише на добровільну повагу з боку неуправомочених членів суспільства та набуває в силу цього характеру лише морально забезпеченого права, що покладається виключно на свідомість членів суспільства та авторитет державної влади [1, с. 104, 105]. Тому захист прав спадкоємців є гарантією здійснення самого суб'єктивного цивільного права, надає йому справжньої цінності та завершеності. Невипадково основним завданням цивільного законодавства є створення такого правового механізму, який би забезпечив дієвий процес здійснення особою своїх суб'єктивних цивільних прав.

Захист прав спадкоємців полягає в застосуванні певного способу захисту, під яким розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється поновлення (визнання) порушених, оспорюваних чи невизнаних прав, відновлення майнового стану потерпілого та вплив на порушника [2, с. 257]. При цьому способи захисту залежать від сутності порушеного суб'єктивного цивільного права або інтересу [3, с. 70].

Тлумачення заповіту як спеціальний спосіб захисту прав спадкоємців викликає значний як теоретичний, так і практичний інтерес. Це зумовлено недостатньою розробкою обраного напрямку дослідження у правовій доктрині, а також неоднаковою практикою здійснення тлумачення заповіту, що склалася під час розгляду судами відповідної категорії цивільних справ.

Стан дослідження теми. Тематика тлумачення саме заповітів не набула такого поширення в цивілістичній доктрині, як, скажімо, питання тлумачення договору, якому присвячено чимало праць у тому числі монографічного рівня. Водночас тлумачення заповіту було предметом наукових розробок Ю.О. Заїки, С.Я. Фурси, М.М. Сибільова, З.В. Ромовської, Є.І. Фурси, О.П. Печеного, В.В. Васильченка, К.Б. Ярошенко, Ю.К. Толстого, О.Є. Блінкова, С.О. Смірнова, М.С. Абраменкова. Але ракурс дослідження названих науковців був сфокусований переважно на способах тлумачення цього правочину, процедурі та наслідках тлумачення заповіту спадкоємцями. Нез'ясованими повною мірою залишаються питання, пов'язані із тлумаченням заповіту судом саме як способу захисту прав спадкоємців, зокрема умови його застосування, функціональне призначення, співвідношення тлумачення заповіту спадкоємцями та судом.

Метою даної статті є виявлення сутності та особливостей застосування тлумачення заповіту як способу захисту прав спадкоємців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним зі спеціальних способів захисту прав спадкоємців є судове тлумачення заповіту. Згідно зі ст. 1256 ЦК

у разі спору між спадкоємцями тлумачення заповіту здійснюється судом відповідно до ст. 213 ЦК. Свого часу К.П. Побєдоносцев влучно визначив тлумачення заповіту як справу розуму та мистецтва, в якій неможливо заздалегідь установити загальні правила та керівні засади суду [4, с. 604].

В юридичній літературі тлумачення заповіту розглядається як один з інструментів контролю за змістом волевиявлень, що мають юридичне значення [5, с. 152, 153]. На нашу думку, таке розуміння не відповідає функціональному призначенню тлумачення заповіту, оскільки контроль зазвичай відбувається на стадії виконання, а не на етапі з'ясування волі спадкодавця. Для здійснення контролю за змістом заповідальних розпоряджень слід передусім визначити справжню волю спадкодавця. Видається більш наближеним до контролю в контексті відносин спадкування за заповітом інститут виконання заповіту, структурно розміщений у гл. 88 ЦК.

Тлумаченню підлягає лише дійсний заповіт, тому суд застосовує відповідний спосіб захисту лише за відсутності підстав для недійсності цього правочину. Недійсний заповіт не підлягає тлумаченню, оскільки недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю (ч. 1 ст. 216 ЦК).

Слід зважати на те, що законом визначений вичерпний перелік суб'єктів, наділених правом тлумачити заповіт, – спадкоємці і суд. Хоча у правовій доктрині послідовно відстоюється позиція про надання права тлумачити заповіт відказоодержувачам, виконавцям заповіту, кредиторам спадкодавця та іншим заінтересованим особам [6, с. 51; 7, с. 77, 78; 8, с. 327]. Більш того, окремі учені відносять до суб'єктів тлумачення і самого заповідача, надаючи йому пріоритет у вирішенні цього питанні стосовно інших суб'єктів тлумачення [9, с. 95].

Утім, логіка законодавця в цьому аспекті цілком зрозуміла та логічна. Правом тлумачити заповіт наділені спадкоємці за заповітом, оскільки саме їх стосуються ті розпорядження спадкодавця, які через певні неузгодженості, нечіткість, подвійне розуміння потребують тлумачення. Дійсно, інтерес у спадкових правовідносинах виявляється й у інших осіб, однак характер і спрямованість такого інтересу є різними: у спадкоємця інтерес спрямований на отримання спадкового майна у власність; у відказоодержувача – на виконання легату; у кредитора – на виконання зобов'язання, боржником за яким був спадкодавець. Надання ж саме спадкоємцям права тлумачити заповіт

є винятком із загального правила ст. 213 ЦК про те, що суб'єктами тлумачення правочину є його сторони. Причина наведеного винятку криється в тому, що заповідача на момент виявлення суперечливості, неточності змісту заповіту вже немає серед живих, а тому вирішення питання про дійсну волю сторони правочину передається на розсуд її правонаступникам як найближчим особам. Розширення ж кола суб'єктів тлумачення призведе передусім до спорів між особами, які не завжди перебували зі спадкодавцем у близьких, дружніх стосунках, знали його звички та уподобання. Наприклад, як може тлумачити текст заповіту банківська установа, з якою спадкодавець як позичальник уклав кредитний договір?

Мета застосування досліджуваного правового механізму – визначити дійсну волю заповідача в разі, коли зміст цього правочину є нечітким або допускає подвійне розуміння. Неадекватність відтворення в заповіті власної волі заповідача щодо долі спадщини пов'язана з неоднаковим використанням у ньому слів, понять і термінів, які є загальноприйнятими у сфері речових, зобов'язальних, спадкових відносин. Цьому також можуть сприяти й певні неузгодженості між змістом окремих частин заповіту і змістом заповіту в цілому, що ускладнюють розуміння останньої волі заповідача.

Унаслідок істотних недоліків змісту заповіту, складного розуміння розпоряджень спадкодавця нотаріус відмовляє у видачі свідоцтва про право на спадщину. Підстав для оскарження такої відмови з боку нотаріуса закон не передбачає, адже згідно з підп. 5.1 п. 5 гл. 10 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України при оформленні спадщини за заповітом нотаріус має надати правову оцінку заповіту, перевірити його реєстрацію у Спадковому реєстрі та чинність на момент смерті заповідача. Якщо наданий спадкоємцем заповіт не відповідає вимогам законодавства, нотаріус відмовляє в його прийнятті. А відтак, відмовляючи у прийнятті заповіту, зі змісту якого неможливо встановити дійсну волю заповідача, нотаріус діє в межах наданих йому повноважень.

Складність з'ясування змісту правочину у відповідних правовідносинах пов'язана з тим, що самого заповідача, здатного надати пояснення стосовно своїх дійсних намірів, немає серед живих. Тлумачення має на меті не створення, а роз'яснення вже наявних розпоряджень заповідача. Здійснюючи тлумачення заповіту, важливо з'ясувати не те, що хотів сказати заповідач, а те, що він сказав [10, с. 6]. Тож суд змушений балансувати між збереженням дійсної волі заповідача та фактично її спотворенням.

Необхідність пошуку дійсної волі заповідача зумовлюється цілою низкою об'єктивних обставин:

- правом скласти секретний заповіт, який посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом;
- розширенням кола суб'єктів, наділених правом посвідчити заповіт;
- відсутністю обмежень стосовно кількості та вартості майна, що може перебувати у власності фізичних осіб та успадковуватися;
- ускладненням об'єктів спадкового правонаступництва, із приводу яких у свідомості людей ще не склалася стійка термінологія, що стосується передусім спадкування частки у статутному (складеному) капіталі господарських товариств, майнових прав інтелектуальної власності, підприємств і фермерських господарств як єдиних майнових комплексів;
- складенням кількох заповітів та необхідністю усунути наявні в них неузгодженості виходячи з того, які заповідальні розпорядження змінені чи скасовані, а які зберегли силу;
- розширенням та ускладненням у чинному законодавстві видів заповітів та заповідальних розпоряджень.

Спірною видається висловлена З.В. Ромовською точка зору про доцільність застосування механізму тлумачення заповіту в разі, коли заповідач припустився помилки в написанні імені, по батькові або прізвища спадкоємця [11, с. 105]. Наприклад, заповіт було складено на користь спадкоємця на прізвище «Пліва», а справжнє прізвище особи за паспортом – «Плева» [12]. Або прізвище спадкоємця в заповіті «Волосянко», а правильно – «Волосянка» [13]. Інколи помилки допускаються не лише у прізвищі, а й в імені спадкоємця: «Анна» замість «Ганна» [14].

Дійсно, наведені вище помилки, що виявляються після відкриття спадщини, унеможливають отримання спадкоємцями свідоцтва про право на спадщину, а виправити їх можна лише в судовому порядку. Проте помилкове написання в заповіті імені, прізвища або по батькові спадкоємця не створює подвійного розуміння волі заповідача і не вимагає від суду здійснення інтелектуально-розумового процесу тлумачення змісту правочину. У зв'язку із цим така справа має розглядатися судом за правилами окремого провадження шляхом встановлення факту, що має юридичне значення.

У цілому практика застосування ч. 2 ст. 1256 ЦК склалася таким чином, що неточності та помилки в тексті заповіту стосовно адреси нерухомого

майна, яке передається у спадщину, не можуть бути усунені шляхом тлумачення заповіту [15].

Слід зважати на те, що у ст. 1256 ЦК міститься загальне правило про тлумачення заповіту самими спадкоємцями, що справедливо визначається О.П. Печеним як прояв розширення диспозитивних засад у спадкуванні [16, с. 79]. Результат тлумачення в цьому разі має бути формалізований належним чином у вигляді окремого документа, враховуючи його обов'язковість для інших суб'єктів спадкових правовідносин. У свою чергу, інтерпретація заповіту судом відбувається лише за наявності спору між спадкоємцями із цього питання або в разі закликання до спадкування лише одного спадкоємця за заповітом, зміст якого об'єктивно потребує з'ясування дійсної волі заповідача. Ось чому судове тлумачення заповіту є спеціальним щодо тлумачення заповіту спадкоємцями та застосовується за наявності таких умов: 1) суперечності, неточності змісту заповіту, що ускладнюють розуміння останньої волі заповідача; 2) неможливість оформлення спадщини в нотаріальному порядку; 3) наявність спору між спадкоємцями щодо тлумачення заповіту – спадкоємці мають різне уявлення про волевиявлення заповідача.

Наприклад, спадкодавець склав заповіт, в якому призначив спадкоємицею свою онуку. Після відкриття спадщини остання не змогла здійснити своє право на спадкування через відмову нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом на тій підставі, що за змістом заповіту вона визначена заповідачем його онукою, але не надала документів на підтвердження родинних зв'язків із померлим, як діда та онуки. Спадкоємиця зазначала, що за своїм змістом розпорядження спадкодавця було спрямоване на те, щоб заповісти спадкове майно саме їй, оскільки протягом тривалого часу заповідач проживав однією сім'єю без реєстрації шлюбу з її рідною бабусею, а тому вона з дитинства вважала його своїм дідусем, та навпаки. За таких обставин спадкоємиця просила роз'яснити зміст правочину таким чином, що заповідач заповів спадкове майно саме їй. Заповіт було розтлумачено в судовому порядку згідно із заявленими вимогами [17].

Важливо врахувати, що до способів захисту прав спадкоємців належить виключно судове тлумачення заповіту. Є всі підстави погодитися із І.О. Дзєрою, що право на застосування конкретного способу захисту виникає у разі порушення цивільного права або інтересу в потерпілої особи [18, с. 158].

За наявності згоди між спадкоємцями щодо з'ясування волі спадкодавця, викладеної в заповіті, правовідношення розвивається в нормальному стані та відсутні порушення прав спадкоємців, які б вимагали вжиття заходів до їх захисту.

Застосування тлумачення заповіту як способу захисту прав спадкоємців має визначальні особливості, об'єктивно зумовлені специфікою спадкового права.

Так, право на пред'явлення позову про тлумачення заповіту виникає після смерті заповідача у спадкоємця, який прийняв спадщину у спосіб та строки, визначені законодавством. Отже, перш ніж звернутися до суду з позовом про тлумачення заповіту, спадкоємець, який на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах – уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини (ст. 1269 ЦК). До моменту прийняття спадщини права спадкоємця не можуть вважатися порушеними.

Крім того, слід вказати на обмежене застосування ст. 213 ЦК під час з'ясування дійсної волі заповідача. На цю обставину вже звертали уваги науковці, зазначаючи, що заповіт тлумачать не сторони, а інші особи, у зв'язку із чим до відповідних правовідносин не підлягає застосуванню положення ч. 1 ст. 213 ЦК [6, с. 48; 19, с. 401]. Дійсно, тлумачення заповіту здійснюється після смерті сторони правочину, а тому заповідач об'єктивно не може брати участі у цьому процесі. Додатково має бути врахована правова природа заповіту як одностороннього правочину, в якому дія лише однієї особи (заповідача) породжує права та обов'язки для інших осіб. У зв'язку із цим судом не беруться до уваги зміст попередніх переговорів, звичай ділового обороту, подальша поведінка сторін, текст типового договору, тобто загальні правила тлумачення змісту правочину, що містяться в ч. 4 ст. 213 ЦК.

Резолютивна частина судового рішення, яким здійснюється тлумачення тексту заповіту, має бути викладена таким чином, щоб нотаріус мав можливість беззастережно видати свідоцтво про право на спадщину. Витлумачений судом заповіт закріплюється в судовому рішенні та є обов'язковим для спадкоємців, нотаріуса, кредиторів, відказоодержувачів та інших осіб. Помилковою видається точка зору В.В. Васильченка про те, що судові тлумачення заповіту має обов'язкову силу тільки для учасників цивільної справи [20, с. 69]. На підставі судового рішення, в якому витлумачений тест заповіту, нотаріус видає свідоцтво про право на

спадщину, що свідчить про обов'язковість рішення суду для нотаріуса. Крім того, судом може бути розтлумачений порядок виконання заповідального відказу, а це потягне за собою обов'язковість судового рішення для відказоодержувачів. Так само тлумачення заповіту може стосуватися виконання спадкоємцями обов'язків спадкодавця, тобто стосуватися кредиторів останнього.

Під час застосування досліджуваного способу захисту постає важливе питання: тлумачення заповіту – це право чи обов'язок суду? До вирішення цього питання суди підходять вкрай обережно, наголошуючи на тому, що тлумачення змісту правочину є правом суду, а не обов'язком за умови наявності спору [21–23]. Подібна позиція зустрічається і в науковій літературі [24, с. 259].

Вирішальним при цьому є те, що спадкоємці звертаються до суду через неможливість оформити права на спадщину, здійснюючи своє право на захист цивільних прав та інтересів, закріплене у ст. 15 ЦК. В інший спосіб спадкоємець не зможе отримати в нотаріуса свідоцтво про право на спадщину.

Із положень актів законодавства, в яких закріплені права суб'єктів владних повноважень, прямо випливають обов'язки цих же суб'єктів вирішувати питання згідно із принципом верховенства права чи іншими більш конкретними положеннями, що визначають засади дій суб'єктів владних повноважень [25, с. 791].

Ураховуючи наведене вище, тлумачення заповіту слід визнати не правом, а обов'язком суду. Фактично це означає, що суд зобов'язаний розтлумачити заповіт, зміст якого є нечітким або допускає подвійне розуміння за наявності спору із цього приводу між спадкоємцями. Зазначений обов'язок виконується судом у межах позовного провадження. Хоча окремі дослідники (С.Я. Фурса, Є.І. Фурса [7, с. 78], Л.Є. Гузь [8, с. 328, 329]) стверджують, що справа про тлумачення заповіту має розглядатися в порядку окремого провадження, оскільки відсутній відповідач, який порушив права одного зі спадкоємців. Причому такий підхід спостерігається і в судовій практиці, де мають місце непоодинокі випадки тлумачення заповіту за правилами окремого провадження [26; 27].

Утім, обґрунтованість викладеної позиції заперечується конструкцією ст. 1256 ЦК, за змістом якої суд здійснює тлумачення заповіту виключно за наявності спору між спадкоємцями щодо з'ясування дійсної волі заповідача. Тому сторонами за такою категорією цивільних

справ виступатимуть спадкоємці, між якими виник спір. Це повною мірою узгоджується із правовою позицією Верховного Суду України, який наголосив, що справи про спадкування розглядаються судами за правилами позовного провадження, якщо особа звертається до суду з вимогою про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які можуть вплинути на спадкові права й обов'язки інших осіб та (або) за наявності інших спадкоємців і спору між ними (п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. № 7).

У тому випадку, якщо застосування механізму тлумачення заповіту не дає змоги встановити дійсну волю заповідача, відповідне заповідальне розпорядження слід вважати невстановленим або заповіт – невчиненим. Спадкування в цій частині (або повністю) має здійснюватися за законом.

Висновки. Тлумачення заповіту судом є спеціальним порядком з'ясування дійсної волі заповідача щодо тлумачення цього правочину спадкоємцями. Способом захисту прав спадкоємців виступає судове тлумачення заповіту, тоді як застосування цього механізму спадкоємцями немає підстав розглядати як захист їх порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Здійснення тлумачення заповіту як способу захисту має визначальні особливості, об'єктивно зумовлені специфікою спадкового права. По-перше, право на пред'явлення позову про тлумачення заповіту виникає після смерті заповідача у спадкоємця, який прийняв спадщину у спосіб та строки, визначені законодавством. По-друге, загальні правила тлумачення змісту правочину, закріплені у ст. 213 ЦК, застосовуються обмежено. Так, заповіт тлумачить не сторона правочину, а інші особи. Крім того, зважаючи на правову природу заповіту як одностороннього правочину, судом не беруться до уваги зміст попередніх переговорів, звичаї ділового обороту, подальша поведінка сторін, текст типового договору.

Тлумачення заповіту є не правом, а обов'язком суду, що виконується виключно в межах позовного провадження та має на меті не створення, а роз'яснення вже наявних розпоряджень заповідача.

До умов здійснення тлумачення заповіту судом належать: 1) суперечності, неточності змісту заповіту, що ускладнюють розуміння останньої волі заповідача; 2) неможливість оформлення спадщини в нотаріальному порядку; 3) наявність спору між спадкоємцями щодо тлумачення заповіту – спадкоємці мають різне уявлення про волевиявлення заповідача.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. Москва : Статут, 2001. 411 с.
2. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
3. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монография / И.В. Спасибо-Фатеева, М.Н. Сибилов, В.Л. Яроцкий и др. ; под. общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2014. 672 с.
4. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Часть вторая: Права семейственные, наследственные и завещательные. Москва : Статут, 2003. 639 с.
5. Карлявин И.Ю. О добросовестности и контроле содержания договоров и завещаний в обязательственном и наследственном праве России и Германии: традиции и современность. Юридическая герменевтика. *Направления и перспективы развития российского законодательства о наследовании*. Материалы научно-практической конференции. Москва. 1 октября 2015 года. Москва : Фонд развития правовой культуры. 2015. С. 148–157.
6. Лежнева Т.М., Тітова І.В. Тлумачення заповіту за цивільним законодавством України. *Право і суспільство*. 2016. № 6. Ч. 2. С. 47–52.
7. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко та ін. ; за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2007. 1216 с.
8. Гузь Л.Є. Практика застосування спадкового права в судовій та нотаріальній діяльності. Харків : Право, 2015. 888 с.
9. Агафонов С. Особливості тлумачення змісту правочину в українському законодавстві. *Юридичний журнал*. 2005. № 11. С. 95–98.
10. Абраменков М.С. Толкование и исполнение завещания. *Наследственное право*. 2011. № 2. С. 5–10.
11. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право : підруч. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 264 с.
12. Рішення Кагарлицького районного суду Київської області від 29 березня 2016 р., судова справа № 368/458/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56979391> (дата звернення: 01.11.2020).
13. Рішення Тисменицького районного суду Івано-Франківської області від 22 лютого 2016 р., судова справа № 352/2437/15-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55962573> (дата звернення: 01.11.2020).
14. Рішення Верхньодніпровського районного суду Дніпропетровської області від 21 листопада 2016 р., судова справа № 173/1850/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63794146> (дата звернення: 01.11.2020).
15. Постанова Верховного Суду від 05 грудня 2018 р., судова справа № 335/9398/16-ц, провадження № 61-20484св18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78470082> (дата звернення: 01.11.2020).
16. Печений О.П. Деякі проблеми методології спадкування. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2. С. 77–83.
17. Постанова Верховного Суду від 12 жовтня 2020 р., судова справа № 478/2164/18, провадження № 61-19541св19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/92173420> (дата звернення: 01.11.2020).

18. Дзера И.А. Защита гражданских прав по Гражданскому кодексу Украины. *Альманах цивилистики* : сб. ст. / под ред. Р.А. Майданика. Киев : Всеукр. асоц. изд. «Правова єдність», 2008. Вып. 1. С. 149–159.
19. Харьковская цивилистическая школа: грани наследственного права : монография / И.В. Спасибо-Фатеева, О.П. Печеный, В.И. Крат и др. ; под. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2016. 608 с.
20. Васильченко В.В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування. Харків : Одіссей, 2007. 480 с.
21. Постанова Верховного Суду від 12 вересня 2019 р., судова справа № 360/2497/17-ц, провадження № 61-39412св18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84406155> (дата звернення: 01.11.2020).
22. Постанова Верховного Суду від 31 серпня 2020 р., судова справа № 750/5149/18, провадження № 61-5066св19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91337837> (дата звернення: 01.11.2020).
23. Постанова Верховного Суду від 16 жовтня 2019 р., судова справа № 266/3229/16-ц, провадження № 61-35885св18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85032865> (дата звернення: 01.11.2020).
24. Романюк Я. М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії і практики) : монографія. Київ : Ін Юре, 2016. 536 с.
25. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. В 4-х т. Т. 4. Методологія тлумачення нормативно-правових актів України / відп. ред. В.Г. Ротань. Київ : Юридична книга; Севастополь : Ін-т юрид. досл., 2008. 848 с.
26. Рішення Ширяївського районного суду Одеської області від 27 серпня 2008 р., судова справа № 2-59/2008. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24779733> (дата звернення: 01.11.2020).
27. Рішення Козівського районного суду Тернопільської області від 25 вересня 2015 р., судова справа № 600/1077/15. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54061224> (дата звернення: 01.11.2020).

Кухарев Александр Евгенович

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ЗАПОВІТУ ЯК СПЕЦІАЛЬНОГО СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ

Стаття присвячена виявленню особливостей тлумачення заповіту як спеціального способу захисту прав спадкоємців. Сформульована мета застосування цього способу захисту, що полягає у визначенні дійсної волі заповідача в разі, коли зміст цього правочину є нечітким або допускає подвійне розуміння. На підставі аналізу правової доктрини та судової практики визначені особливості здійснення тлумачення заповіту судом. По-перше, право на пред'явлення позову про тлумачення заповіту виникає після смерті заповідача у спадкоємця, який прийняв спадщину у спосіб та строки, визначені законодавством. По-друге, загальні правила тлумачення змісту правочину, закріплені у ст. 213 Цивільного кодексу України, застосовуються обмежено. Так, заповіт тлумачить не сторона правочину, а інші особи. Крім того, зважаючи на правову природу заповіту як одностороннього правочину, судом не беруться до уваги зміст попередніх переговорів, звичаї ділового обороту, подальша поведінка сторін, текст типового договору.

Доведено, що тлумачення заповіту є не правом, а обов'язком суду, що виконується виключно в межах позовного провадження та має на меті не створення, а роз'яснення вже наявних розпоряджень заповідача. Визначено та охарактеризовано умови здійснення судом тлумачення заповіту: 1) суперечності, неточності змісту заповіту, що ускладнюють розуміння останньої волі заповідача; 2) неможливість оформлення спадщини в нотаріальному порядку; 3) наявність спору між спадкоємцями щодо тлумачення заповіту – спадкоємці мають різне уявлення про волевиявлення заповідача.

Наголошено, що помилкове написання в заповіті імені, прізвища або по батькові спадкоємця не створює подвійного розуміння волі заповідача і не вимагає від суду застосування інтелектуально-розумового процесу тлумачення змісту правочину. Така справа має розглядатися судом за правилами окремого провадження шляхом встановлення факту, що має юридичне значення.

Ключові слова: спадкування, спадкоємець, заповіт, заповідач, тлумачення заповіту, заповідальні розпорядження, спосіб захисту.

Kukhariev Aleksandr

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE CONSTRUCTION OF WILL AS A SPECIAL WAY TO PROTECT THE RIGHTS OF LEGITIMATE HEIRS

The article is focused on identifying the specific features of the construction of the last will as a special way to protect the rights of the legitimate heirs. The author has formulated the purpose of applying this way of protection, which is to determine the true will of the deviser in case when the content of this transaction is unclear or has double understanding. Based on the analysis of the legal doctrine and case law, the author has determined specific features of the court's construction of the last will. First of all, the right of a legitimate heir, who accepted the decedent's estate in the manner and terms prescribed by the law, to sue for the construction of the last will arises after the death of a deviser. Secondly, the general rules for constructing the content of the transaction, enshrined in the Art. 213 of the Civil Code of Ukraine are applied to a limited extent. Thus, the last will is not constructed by the party to the transaction, but by other persons. Besides, regarding the legal nature of the last will as a unilateral transaction, the court does not take into account the content of previous negotiations, business practices, further conduct of the parties, the text of the model agreement.

It has been proved that the construction of the last will is not the right, an obligation of the court, which is executed

exclusively within the framework of the claim proceedings and is aimed at clarifying the existing orders of the devisor, but not at creating them. The author has determined and characterized the conditions for the court's construction of the will: 1) contradictions, inaccuracies in the content of the last will, which complicate the understanding of the devisor's last will; 2) the impossibility of notarization of the decedent's estate; 3) the existence of a dispute between the legitimate heirs over the construction of the will – the legitimate heirs have different ideas about the will of the devisor.

It has been emphasized that the erroneous spelling of the name, last name or middle name of the heir in the last will does not create a double understanding of the will of the a devisor and does not require the court to apply the intellectual and mental process of constructing the content of a transaction. Such a case should be considered by a court according to the rules of certain proceedings by establishing a fact that has legal significance.

Key words: succession, a legitimate heir, last will, a devisor, construction of will, testamentary dispositions, way of protection.

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.2

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.376>

Городиський Іван Михайлович,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри теорії права та прав людини

Українського католицького університету

ORCID ID: 0000-0003-2187-7752

СУСПІЛЬНИЙ ІНТЕРЕС ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА КУЛЬТУРНІ ПАМ'ЯТКИ

Охорона та збереження пам'яток культурної та історичної спадщини є важливим напрямком гуманітарної політики України. Його важливість зумовлена великою кількістю пам'яток, які знаходяться на території України. Зокрема, лише серед об'єктів нерухомого майна статус пам'яток національного та місцевого значення мають понад 9,5 тис. [1].

Водночас постійно виникають ситуації, пов'язані з руйнуванням або ж знищенням культурних пам'яток, зокрема тих, які є об'єктами нерухомого майна з боку їх власників. У відносинах із органами державної влади та місцевого самоврядування останні виправдовують та обґрунтовують такі дії, в тому числі і тим, що ці пам'ятки є їх приватною власністю. На їхню думку, цей статус дає їм можливість розпоряджатися пам'ятками на власний розсуд, а суспільний інтерес у збереженні історичної та культурної спадщини, як підставу обмеження їх конституційного права власності, вони заперечують. Водночас із боку представників органів влади відсутня належно аргументована позиція, яка б дозволяла опонувати такій логіці в ході вжиття адміністративних заходів та судового розгляду спорів із цього приводу, саме з позицій доведення суспільного інтересу в збереження культурних та історичних пам'яток

Стан дослідження теми. Проблематика правового виміру охорони культурної спадщини завжди була в центрі уваги представників українського правознавства. Зокрема, на національному рівні цю проблематику досліджували О.В. Єпіфанов, І.М. Мишак, І.В. Пивовар, М.С. Пономарьова та ін. Міжнародно-правові стандарти в цій сфері стали об'єктами дослідження В.І. Акулєнка, К.І. Бусол,

Д.О. Ковалєв та ін. Серед іноземних дослідників цієї тематики, можна назвати Дж. Г. Меррімена, П. Дж. О'Кіфі, Л. В. Протт та ін.

Якщо вести мову про суспільне значення культурної спадщини в контексті її правової охорони, то слід відзначити праці саме О. В. Єпіфанова, Д.В. Ковалєв та Дж. Г. Меррімена. Проте предметом самостійного дослідження правова категорія «суспільного інтересу» в контексті обмеження права власності на культурні пам'ятки у вітчизняній юридичній науці не була.

Відповідно, **метою статті** є дослідження питання, чи становить охорона та збереження культурної спадщини суспільний інтерес, який може слугувати підставою для обмеження права власності, в тому числі і приватної, на культурні пам'ятки.

Виклад основного матеріалу. Право власності належить до основних конституційних прав громадян України. Конституція України у ст. 41 гарантує: «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю... Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» [2]. Саме до останньої тези дуже часто апелюють власники культурних пам'яток, обстоюючи право розпоряджатися таким майном на власний розсуд.

Однак хибно вважати, що право власності, зокрема і приватної, не підлягає жодним обмеженням. Наприклад, ст. 13 Конституції встановлює: «Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству... Усі суб'єкти права власності рівні перед законом» [2]. А у тій же ст. 41 Конституції визначено: «Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності гро-

мадян, *інтересам суспільства*» [2]. Аналогічне за змістом положення міститься і у ст. 391 (7) Цивільного кодексу: «Власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, *інтересам суспільства...*» [3]. На міжнародному рівні варто згадати Перший протокол до Європейської конвенції про захист прав та основних свобод 1950 р., який у ст. 1 визнає *інтерес суспільства* як підставу для обмеження та позбавлення права власності [4].

Саме інтерес суспільства у збереженні культурної спадщини в первозданному та збереженому вигляді є підставою для обмеження прав осіб, у власності яких вона перебуває згідно із Цивільним кодексом України та відповідним спеціальним законодавством. Такі законодавчі обмеження є необхідними, оскільки, як обґрунтовано твердять Л.В. Протт та П.Дж. О'Кіф, співвідносячи поняття «культурна спадщина» та «культурна власність», зміст останнього «не включає поняття обов'язку зберігати та захищати» [5, р. 307]. Тому забезпечення такого суспільного інтересу є можливим та ефективним лише в імперативному порядку.

Цей інтерес зумовлений не просто чийось бажанням зберегти ці пам'ятки, а й ширшою ідеєю відповідальності перед прийдешніми поколіннями та людством в цілому. Зокрема, Д.О. Коваль наводить позиції видатних філософів, правників та гуманістів щодо загальноцивілізаційного інтересу у збереженні культурної спадщини, в тому числі Е. де Ваттеля, М. К. Реріха, Ж.-Ж. Руссо та ін. [6, с. 10–14].

У законодавстві України такий концептуальний підхід можна вивести, зокрема, з положень преамбули Конституції, в якій йдеться про «відповідальність перед... попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями» [2]. Також у Законі «Про охорону культурної спадщини» зазначено, що охорона та збереження культурної спадщини здійснюється «в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь» [7].

Цей підхід підтверджується і в міжнародних документах, зокрема в Рамковій конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства від 27 жовтня 2005 р., в якій визнається «громадський інтерес до культурної спадщини відповідно до її значення для суспільства» [8]. Конвенція ООН про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17 жовтня 2003 р. передбачає, що «охорона нематеріальної культурної спадщини становить спільний інтерес для людства» [9].

Нарешті, в Керівництві до ст. 1 Першого Європейської конвенції із прав людини визнається, що суспільним інтересом є «Збереження культурної

спадщини та, де це доречно, її стале використання, крім підтримки певної якості життя, збереження історичних, культурних та мистецьких коренів регіону та його мешканців» [10]. Практика Європейського суду із прав людини (надалі – ЄСПЛ) підтверджує, що суспільний інтерес є легітимною підставою для обмеження права власності і нижче ми розглянемо відповідні прецеденти цього судового органу.

Варто наголосити, що визнання публічного інтересу у збереженні культурної спадщини є притаманним не лише континентальній правовій системі, а й англосаксонській правовій сім'ї. Наприклад, у параграфі 987(а) Цивільного кодексу штату Каліфорнія (США) зазначено, що «існує суспільний інтерес у збереженні цілісності культурно-мистецьких творінь» [11]. Зрештою, як слушно зазначають Л.В. Протт та П.Дж. О'Кіф: «Практично у всіх державах існує законодавство, яке регулює, що [власник] може робити щодо речей, які можна описати як «культурні пам'ятки» [5, р. 310].

Відповідно, держава у праві встановлювати спеціальне регулювання права власності на об'єкти культурної спадщини. Як підкреслює Д. Г. Меррімен, високий ступінь суспільного інтересу в цій сфері існує, оскільки захист культурних цінностей зачіпає велику кількість суспільних проблем, розвиток певної державної політики щодо об'єктів культури є бажаним і неминучим» [12, р. 364]. Така політика може реалізовуватися в тому числі через законодавче встановлення особливого режиму реалізації права власності (володіння, розпорядження та користування) щодо культурних пам'яток, які перебувають у приватній власності.

Так, в Україні Цивільний кодекс у ст. 319(8) встановлює: «Особливості здійснення права власності на культурні цінності встановлюються законом» [3]. Відповідним спеціальним законодавчим актом, який визначає такі особливості, є Закон України «Про охорону культурної спадщини» № 1805-III від 7 червня 2000 р. Його положення містять низку вимог до власників пам'яток щодо їх збереження та відновлення, зокрема:

- проходити погоджувальні процедури щодо відчуження або передачі культурних пам'яток їх власниками;
- здійснювати утримання пам'яток в належному стані, в тому числі своєчасно проводити ремонт та інші необхідні роботи за власний рахунок;
- використовувати пам'ятки відповідно до визначених режимів використання, які потребують як найменших втручань у її цілісність та автентичність, та утримуватися від діяльності, яка створює загрозу пам'ятці [7].

Також цим Законом передбачені і механізми контролю щодо дотримання цих вимог, у тому числі у формі:

1) укладення охоронних договорів на пам'ятки із власниками;

2) встановлення режиму використання пам'яток;

3) призначення відповідних охоронних заходів щодо пам'яток місцевого значення та їхніх територій у разі виникнення загрози їх руйнування або пошкодження;

4) видання розпоряджень та приписів щодо охорони пам'яток місцевого значення та ін. [7].

Встановлення таких обмежень передбачене і міжнародними договорами щодо захисту культурної спадщини, стороною яких є Україна. Наприклад, ст. 5 Конвенції Ради Європи про охорону архітектурної спадщини Європи від 3 жовтня 1985 р. містить зобов'язання стосовно державного контролю щодо зруйнування або зміни вигляду пам'яток та дозволяє вимагати від власника пам'ятки вживати ті чи інші дії чи вжити їх самостійно або ж примусово відчужити охоронювані пам'ятки [13]. Україна є учасницею цього міжнародно-правового договору із 2006 р.

Щодо безпосереднього визначення змісту поняття «суспільний інтерес», то ЄСПЛ зазначає, що «національні органи влади користуються певною свободою розсуду під час визначення того, що є спільним інтересом суспільства» [14]. Також ЄСПЛ наголошує, що обмеження права власності не може просто обґрунтовуватися суспільним інтересом, а повинно переслідувати «законну мету» [15].

Практика ЄСПЛ також підтверджує, що такою законною метою може бути і примус власника таких культурних пам'яток до виконання зобов'язань згідно із законодавством щодо збереження культурних пам'яток, які перебувають у його власності. Так, у справі «Козасіоглу проти Туреччини» предметом спору був примусовий викуп турецьким урядом будинку в місті Адана, який було занесено до переліку культурних пам'яток. У своєму рішенні Суд встановив: «Охорона культурної спадщини у країні є законною метою, здатною виправдати експропріацію державою будівлі, визначеної як «культурна пам'ятка» [16]. Схожі підходи були застосовані ЄСПЛ і в рішеннях у справах «Беєлер проти Італії», «Дебіліанови проти Болгарії», «СЦЕА Ферме де Фресно проти Франції» та ін., предметом яких теж були питання, пов'язані із правом власності на культурні пам'ятки та цінності та ін.

Знову ж таки, обмеження права власності з підстав суспільного інтересу повинне бути збалан-

сованим, на що ЄСПЛ вказав у рішенні у справі «Спорронг і Льоннрот проти Швеції». У ньому було вказано, що в таких випадках повинно бути досягнуто «справедливої рівноваги між вимогами спільних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини» [17].

Аналогічний підхід має застосовуватися і щодо обмеження права власності на культурні пам'ятки, зокрема, на думку Л.В. Протт та П.Дж. О'Кіф, «суспільні цілі, що лежать в основі права власності та законодавства про культурну спадщину, повинні бути... належним чином збалансовані», для того, щоб рішення, прийняті з метою забезпечення суспільного інтересу, були належно обґрунтовані [5, р. 309].

Хоча, як було доведено вище, застосування відповідних обмежень права власності на культурні пам'ятки з підстав «суспільного інтересу» є легітимним, проте ефективність інструментів, які передбачені в українському законодавстві в цій сфері (штрафи, звернення до суду вимогою усунення порушень та ін.), можна розцінити як невисоку. На цьому наголошують і у правовій науці, зокрема О.В. Єпіфанов веде мову про «незавершений, фрагментарний та недосконалий» характер законодавства про охорону культурних пам'яток [18, с. 18].

Про неефективність чинного законодавства свідчать і постійні факти скандалів та дискусій навколо руйнувань та збереження окремих культурних пам'яток у Львові, Києві, Одесі та ін. Як доречно зазначає І.М. Мищак: «Загальною проблемою національного законодавства є низький рівень його виконання, що, серед іншого, негативно відбивається на збереженні культурної спадщини» [19, с. 35].

Також деякі інструменти, які передбачені законодавством, не застосовуються взагалі. Наприклад, ст. 352 Цивільного кодексу передбачає, що за зверненням уповноважених органів влади суд може прийняти рішення про примусовий викуп культурної пам'ятки на користь держави, якщо дії власника пам'ятки призводять до її пошкодження або знищення [3]. У таких випадках саме «суспільний інтерес» може бути об'єктивною підставою для відповідних дій органів державної влади. Проте Єдиний реєстр судових рішень не містить жодного рішення, предметом якого були б відносини згідно із цією статтею.

Недоліком чинного законодавства та положень відповідних міжнародних договорів є й те, що до «пам'яток» відносяться лише ті об'єкти культурної спадщини, які включені у відповідні державні реє-

стри та переліки. Водночас «суспільний інтерес» може вимагати захисту від руйнування чи знищення об'єктів, які ще не мають такого офіційного статусу або ж були в той чи інший спосіб позбавлені його. У випадку України це призводить як до нищення та втрати тих культурних пам'яток, які не включені у відповідні реєстри або ж до маніпулювання з реєстрами, зокрема через прийняття рішення про виключення таких пам'яток із відповідних реєстрів із метою їх подальшого руйнування.

Також це призводить до труднощів у притягненні до відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів проти культурної спадщини. Як обґрунтовано зазначає М.С. Пономарьова у випадку об'єктів нерухомої спадщини: «Неприпустимим є залишення об'єктів, які не входять до Державного реєстру нерухомих пам'яток поза межами кримінально-правової охорони, оскільки вказані об'єкти є частиною культурної спадщини держави» [20, с. 145].

На нашу думку, саме чітке усвідомлення «суспільного інтересу» як моральної підстави для обмеження права власності на культурні пам'ятки з боку суспільства в цілому та правової категорії з боку правозастосовних органів для його застосування в цілях збереження таких пам'яток може стати фактором підвищення ефективності правової системи захисту культурної спадщини в Україні. Священний характер приватної власності не може бути виправданням для вчинення таких дій щодо культурної спадщини, які порушують інтереси суспільства.

Висновки. Обмеження права власності на культурні пам'ятки у формі зобов'язань щодо їх збереження є легітимним. Суспільний інтерес у цьому випадку полягає в охороні та збереженні культурних пам'яток для нинішнього і майбутнього покоління. Статус приватної власності не впливає на

допустимість цих обмежень, посилення на свободу дій власника у цьому випадку будуть нікчемними.

Законодавство України щодо захисту культурної спадщини містить такі положення щодо контролю за збереженням культурних пам'яток та вимоги до їх власників, які відповідають її міжнародним зобов'язанням. Відповідні обмеження права власності на культурні пам'ятки є вимогою як національного законодавства, так і міжнародно-правових договорів.

Водночас здійснення заходів щодо обмеження права власності на культурні пам'ятки на підставі суспільного інтересу повинне здійснюватися із урахуванням критеріїв пропорційності, законності, доведення реальної суспільної необхідності і належної компенсації. Із цією метою доцільно напрацювати відповідні підходи та політики органам влади та місцевого самоврядування, відповідальним за збереження культурної спадщини.

Необхідно розглянути можливість розширення дії відповідних вимог на ширше коло об'єктів культурної спадщини, які не ще не набули або умисно чи неумисно втратили статус пам'ятки відповідно до Закону «Про охорону культурної спадщини», не обмежуючи їх коло лише внесеними у відповідні реєстри та переліки. Це дозволить, зокрема, уникнути махінацій із виключенням пам'яток із таких реєстрів задля їх подальшого руйнування.

Також доцільно розробити механізми практичної реалізації повноважень органів влади та місцевого самоврядування щодо примусового викупу пам'яток культурної спадщини в судовому порядку, зокрема шляхом включення відповідних статей видатків або фондів у державний та місцеві бюджети. Одночасно необхідно прописати контрольні інструменти з метою забезпечення від зловживань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини. URL : http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245358162.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1996. № 30. Ст. 141.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
4. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952 р. зі змінами, внесеними Протоколом № 11. *Офіційний вісник України*, 2006., № 32, Ст. 453.
5. Prott L.V. and O'Keefe P.J. Cultural Heritage or Cultural Property. *International Journal of Cultural Property*. 1992. Vol. 1, No. 2. Pp. 307–320.
6. Коваль Д. В ім'я мистецтва. Міжнародно-правовий контекстуальний аналіз захисту культурних цінностей у зв'язку із збройним конфліктом. Одеса : Фенікс, 2016. 418 с.
7. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 07.06.2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.
8. Про значення культурної спадщини для суспільства: Рамкова конвенція Ради Європи від 27.10.2005 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 40. Ст. 65.
9. Про охорону нематеріальної культурної спадщини : Конвенція від 17.10.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 16.
10. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights (Updated on 30 April 2020). URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG.pdf.
11. California Civil Code. URL : <http://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=CIV>.

12. Merryman J. H. The Public Interest in Cultural Property. *California Law Review*. 1989. Vol. 77(2). Pp. 339–364.
13. Про охорону архітектурної спадщини Європи : Конвенція від 03.10.1985 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 54. Ст. 186.
14. Case of James and Others v. The United Kingdom (Application no. 8793/79) : Judgment of 21 February 1986. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-57507%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-57507%22]).
15. Case of Beyeler v. Italy (Application no. 33202/96) : Judgment of 05 January 2000. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58832%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58832%22]).
16. Case of Kozacıoğlu v. Turkey (Application no. 2334/03) : Judgments of 19 February 2009. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-91413%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-91413%22]).
17. Case of Sporröng and Lönnroth v. Sweden (Application no. 7151/75; 7152/75) : Judgement of 18 December 1984. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:\[%22001-57579%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:[%22001-57579%22]).
18. Спіфанов О.В. Культурна спадщина як важливий елемент системи національних цінностей Української держави. *Судова апеляція*. 2017. № 4(49). С. 15–22.
19. Мищак І.М. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини та шляхи його вдосконалення в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 31–36.
20. Пономарьова М.С. Загальна характеристика кримінально-правової охорони об'єктів культурної спадщини України. *Юридична наука*. 2014. № 5. С. 137–146.

Городиський Іван Михайлович

СУСПІЛЬНИЙ ІНТЕРЕС ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА КУЛЬТУРНІ ПАМ'ЯТКИ

Статтю присвячено дослідженню юридичної категорії «суспільний інтерес» як підстави для обмеження права власності на культурні пам'ятки. У статті відзначено, що важливість охорони культурно-історичної спадщини зумовлена спільними інтересами людства, включаючи майбутні покоління.

Проаналізовано законодавство України, доведено, що обмеження прав власності є конституційними та не суперечать «священному» характеру прав власності, а цивільне законодавство України передбачає особливий режим охорони пам'яток культури. Було продемонстровано, що обмеження права власності на пам'ятки культури із причин, що становлять суспільний інтерес, притаманне всім основним правовим системам сьогодення.

Проаналізовано практику Європейського суду із прав людини щодо розуміння поняття «суспільний інтерес» у контексті обмеження права власності та порядок його застосування. Зроблено висновок, що ЄСПЛ у своїй практиці визнає, що держава має можливість обмежити право власності на пам'ятники культури з урахуванням принципів законності, пропорційності та необхідності.

Стаття також оцінює сучасний стан ефективності правових механізмів захисту права власності на пам'ятки культури в Україні, зокрема Закону «Про охорону культурної спадщини». Зазначається, що законодавство України про охорону культурної спадщини містить положення про контроль за збереженням пам'яток культури та вимоги до їх власників, що відповідають її міжнародним зобов'язанням. Відповідні обмеження права власності на пам'ятки культури в законодавстві України є вимогою як національного законодавства, так і міжнародно-правових стандартів у цій галузі.

Водночас зазначається, що відповідне законодавство є неефективним і держава не в змозі забезпечити ефективний захист пам'яток культури на основі суспільних інтересів. Він зазначив, що чітке усвідомлення «суспільних інтересів» як моральної основи для обмеження права власності на пам'ятники культури суспільством в цілому та правової категорії правоохоронних органів для використання їх для збереження таких пам'ятників може бути фактором підвищення ефективності правової системи охорони культурної спадщини в Україні.

Доведено, що обмеження права власності з мотивів суспільного інтересу притаманне усім ключовим правовим системам сучасності. Розглянуто аргументи на користь того, чому право власності на культурні пам'ятки потребує спеціального правового режиму. У статті також дається оцінка поточному стану ефективності правових механізмів захисту права власності на культурні пам'ятки в Україні.

Ключові слова: культурні пам'ятки, право власності, суспільний інтерес, практика ЄСПЛ.

Horodyskyi Ivan

PUBLIC INTEREST AS A GROUND FOR RESTRICTION OF THE RIGHT OF OWNERSHIP ON CULTURAL MONUMENTS

The article is devoted to the study of the legal category “public interest” as a basis for restricting the right of ownership of cultural monuments. Arguments in favor of why the ownership of cultural monuments requires a special legal regime are considered. It is noted that the importance of the protection of cultural and historical heritage, which is due to the common interests of mankind, including future generations.

The legislation of Ukraine has been analyzed, it has been proved that restrictions on property rights are constitutional and do not contradict the “sacred” nature of property rights, and the civil legislation of Ukraine provides for a special regime for the protection of cultural monuments. It has been demonstrated that the restriction of ownership of cultural monuments for reasons of public interest is inherent in all key legal systems of today.

The article also assesses the current state of effectiveness of legal mechanisms for the protection of property rights to cultural monuments in Ukraine, in particular, the Law “On Protection of Cultural Heritage”. It is stated that the legislation of Ukraine on the protection of cultural heritage contains the provisions on the control over the preser-

vation of cultural monuments and the requirements for their owners that meet its international obligations. Relevant restrictions on the right of ownership of cultural monuments in the legislation of Ukraine are a requirement of both national legislation and international legal standards in this area.

The case-law of the European Court of Human Rights on the understanding of the concept of “public interest” in the context of restriction of property rights and the procedure for its application is analyzed. It is concluded that the ECtHR in its practice recognizes that the state has the possibility to restrict the right of ownership of cultural monuments, with respect to the principles of legality, proportionality and necessity.

At the same time, it is noted that the relevant legislation is ineffective and the state is not able to ensure effective protection of cultural monuments on the basis of public interest. It is noted that a clear awareness of the “public interest” as a moral basis for limiting the ownership of cultural monuments by society as a whole, and the legal category by law enforcement agencies, for its use to preserve such monuments can be a factor in improving the efficiency of the legal system of cultural heritage protection in Ukraine.

Key words: cultural monuments, property rights, public interest, the practice of the ECHR.

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.377>

Рим Тарас Ярославович,

кандидат юридичних наук,

суддя Господарського суду Львівської області

ORCID ID: 0000-0002-0172-7055

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧАСНИКІВ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВІДНОСИН У БУДІВНИЦТВІ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Вступ. Кредитори застосовують заходи майнової відповідальності до боржників у цивільних правовідносинах за порушення грошових зобов'язань чи не найчастіше з-поміж інших способів захисту. Особливості правовідносин учасників інвестиційної діяльності полягають у складній їхній структурі, яка охоплює як договірні, так і речові права, значну кількість суб'єктів, що не завжди взаємодіють між собою безпосередньо. З огляду на це застосування санкцій за порушення грошових зобов'язань, які неминуче виникають у процесі інвестування, також набуває своїх характерних ознак та правил застосування.

Аналіз досліджень. Питання відповідальності учасників цивільних відносин за порушення грошових зобов'язань достатньо широко висвітлювалося в науковій літературі. З-поміж інших авторів варто викоремити наукові напрацювання І.С. Канзафарової, Р.А. Майданика, В.Д. Примака, О.П. Подцерковного, Т.В. Боднар, І.О. Дзери. Проте питання особливостей відповідальності учасників інвестиційних відносин у будівництві є недостатньо дослідженим.

Метою статті є виявлення особливостей майнової відповідальності учасників інвестиційних відносин у будівництві за порушення грошових зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. Порушення грошових зобов'язань в інвестиційних договірних відносинах має наслідком сплату процентів, інфляційних втрат і пені. Відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання на вимогу кредитора, зобов'язаний оплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти

річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом. Пенєю є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожний день прострочення виконання (ч. 3 ст. 549 ЦК України).

У першу чергу варто зупинитися на проблемах визначення поняття грошових зобов'язань. Річ у тому, що донедавна існували дискусії стосовно можливості застосування санкцій, передбачених ст. 625 ЦК України, в недоговірних відносинах. Зокрема, в п. 5.2 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 № 14 «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» визначено, що обов'язок боржника сплатити суму боргу з урахуванням індексу інфляції та процентів річних не виникає у випадках повернення коштів особі, яка відмовилася від прийняття зобов'язання за договором (стаття 612 ЦК України), повернення сум авансу та завдатку, повернення коштів у разі припинення зобов'язання (в тому числі шляхом розірвання договору) за згодою сторін або визнання його недійсним, відшкодування збитків та шкоди, повернення безпідставно отриманих коштів (стаття 1212 ЦК України), оскільки відповідні дії вчиняються сторонами не на виконання взятих на себе грошових зобов'язань, а з інших підстав [1].

У науковій літературі відображалася протилежна позиція. Так, на підставі ст. 625 ЦК України можна нараховувати проценти як на договірні, так і на недоговірні зобов'язання, оскільки як перші, так і другі можуть полягати в обов'язку виплати певної суми грошей [2, с. 304]. О.П. Подцерковний доводив, що положення ст. 625 ЦК України

поширюються на всі випадки, коли грошове зобов'язання, чи то договірне, чи то позадоговірне, виникло, але прострочене [3, с. 279]. Аналогічної позиції дотримується І.О. Дзера [4, с. 117].

У широкому розумінні підставою виникнення грошового зобов'язання є юридичний факт. При цьому юридичний факт може формуватися як у договірному, так і недоговірному порядку, носити правомірний та неправомірний характер [5, с. 292].

Тому не випадково Верховний Суд змінює попередні позиції вищих судових інстанцій. Зокрема, дія ст. 625 ЦК України поширюється на всі види грошових зобов'язань незалежно від підстав їх виникнення (договір чи делікт), у тому числі й на позадоговірне грошове зобов'язання, що виникло на підставі ст. 1212 ЦК України. У разі прострочення виконання зобов'язання, зокрема щодо повернення безпідставно одержаних чи збережених грошей, нараховуються 3% річних та інфляційні нарахування від простроченої суми відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України [6].

У контексті відповідальності за порушення грошових зобов'язань в інвестиційній сфері будівництва проценти за користування інвестиційними коштами в разі прострочення виконання зобов'язання потрібно вважати негативними майновими наслідками. У ст. 232 ГК України відсотки за неправомірне користування чужими коштами прирівнюються до штрафних санкцій і поширюються на випадки невиконання або неналежно виконання зобов'язання.

Сплата процентів за прострочення виконання грошового зобов'язання і пені можливі за наявності підстав цивільної відповідальності без урахування збитків. Збитки та їх розмір не мають правового значення для виникнення обов'язку боржника сплатити проценти та/або неустойку за порушення грошового зобов'язання.

Оскільки згідно зі ст. 549 ЦК України пеня є різновидом неустойки, то значення для визначення розміру збитків має вид неустойки (пені). Йдеться про штрафну, залікову, альтернативну та виключну неустойку. Однак наявність чи відсутність збитків не впливає на виникнення охоронного правовідношення з оплати процентів та пені за порушення інвестиційного зобов'язання. При цьому сплата процентів за прострочення виконання грошового зобов'язання та пені може застосовуватися одночасно в разі порушення зобов'язання.

Пеню, як вид неустойки, законодавець у ст. 549 ЦК України розглядає як вид забезпечення зобов'язання. Натомість згідно зі ст. 231 ГК України неустойка, штраф, пеня, яку учасник

господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення або неналежного виконання господарського зобов'язання, належить до штрафних санкцій. Виходячи зі змісту названої статті пеня, як штрафна санкція, може застосовуватися як у публічних господарських, так і в приватних інвестиційних відносинах. Сплата штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання зобов'язання не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, передбачених законодавством.

Неустойку (штраф, пеню) поряд із видами забезпечення належного виконання зобов'язання потрібно розглядати як різновид штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання зобов'язань у тому числі в інвестиційній сфері будівництва [8, с. 9]. Свого часу О.А. Пушкін підкреслював, що заходи цивільно-правової відповідальності, які застосовуються до боржника за порушення зобов'язань, можуть бути віднесені до загальних або спеціальних форм відповідальності. Загальна міра відповідальності застосовується у випадках порушення будь-якого договірного зобов'язання, внаслідок чого вона і розглядається як загальна форма відповідальності. До спеціальних форм відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання належать стягнення неустойки (штрафу, пені), деякі інші заходи, наприклад втрата завдатку [9, с. 417].

Отже, неустойка, штраф, пеня є штрафними санкціями в розумінні спеціальних форм цивільної відповідальності, які встановлені законом або передбачені договором. У судовій практиці склався підхід, що неустойка має подвійну правову природу. До настання строку виконання зобов'язання неустойка є способом забезпечення його належного виконання, а в разі невиконання – перетворюється на відповідальність, яка спрямована на компенсацію негативних для кредитора наслідків порушення зобов'язання боржником [10, с. 94].

Пеня є різновидом неустойки, тому виконує аналогічні функції. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у своїй справі № 917/194/18 зазначив, що такий вид забезпечення виконання зобов'язання, як пеня, та її розмір встановлений ч. 3 ст. 549 ЦК України, ч. 6 ст. 231 ГК України та ст.ст. 1, 3 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» [11], а право встановити в договорі розмір та порядок нарахування штрафу надано сторонам ч. 4 ст. 231 ГК України. Можливість одночасного стягнення

пені та штрафу за порушення окремих видів господарських зобов'язань передбачено ч. 2 ст. 231 ГК України. При цьому в інших випадках порушення виконання господарських зобов'язань чинне законодавство не встановлює для учасників господарських відносин обмежень передбачати в договорі можливість одночасного стягнення пені та штрафу, що узгоджується зі свободою договорів встановленою ст. 627 ЦК України. Тобто сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших активів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. За таких обставин колегія суддів дійшла висновку, що одночасне стягнення з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені не суперечить ст. 61 Конституції України, оскільки згідно зі ст. 549 ЦК України пеня та штраф є формами неустойки, а відповідно до ст. 230 ГК України – видами штрафних санкцій, тобто не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності. У межах одного виду відповідальності може застосовуватися різний набір санкцій (наведена правова позиція викладена у Постановках Верховного Суду від 9 лютого 2018 р. у справі № 911/2813/17, від 22 березня 2018 р. у справі № 911/1351/17, від 25 травня 2018 р. у справі № 922/1720/17) [12].

Потрібно зазначити, що позиція Верховного Суду у складі суддів Касаційного цивільного суду є протилежною [13].

Водночас в юридичній літературі має місце позиція, яка базується на логіко-юридичному тлумаченні нормативно-правових актів. Аналіз нормативних джерел свідчить, що нарахування пені як виду неустойки є єдино передбачуваним видом відповідальності за порушення грошових зобов'язань, та розмір якої обмежується законом і не може змінюватися за домовленістю сторін. Як наслідок, робиться висновок про недопустимість передбачати в договорі стягнення штрафу і пені. Тлумачення ст. 61 Конституції України свідчить, що її положення спрямовані на недопустимість подвійної відповідальності за одне і те саме порушення. Натомість це не стосується встановлення обсягу відповідальності за правопорушення через включення до нього одразу і пені, і штрафу, і процентів річних, адже це питання перебуває в іншій площині. Обсяг відповідальності та подвійність відповідальності – це різні правові категорії. Тому видається

безпідставним посилання в рішеннях судів на ст. 61 Конституції України під час доведення неможливості стягнення і пені, і штрафу, і процентів річних [14, с. 271].

В інвестиційних відносинах будівництва, на наш погляд, можливим є застосування як пені, так і процентів у разі порушення грошових зобов'язань. Найчастіше це стосується захисту прав інвестора. Адже користування грошовими коштами інвестора у випадку несвоєчасного введення інвестиційного проєкту в дію або взагалі невиконання своїх зобов'язань забудовником (підрядником) є правопорушенням. Право на застосування перелічених санкцій може мати і виконавець будівельних підрядних робіт у разі несвоєчасного здійснення обов'язку оплати зі сторони інвестора.

Існують суттєві особливості в інвестуванні за допомогою фонду фінансування будівництва. Проблема полягає в тому, що інвестор передає власні кошти в управління відповідної фінансової установи. Натомість інвестор має право вимагати, а управитель – обов'язок передати інвестору введений в експлуатацію об'єкт нерухомості (цей обов'язок полягає у видачі довідки про право довірителя на набуття у власність об'єкта інвестування, після чого між інвестором та забудовником складається акт приймання-передачі об'єкта інвестування). Тобто ця компанія не має грошового зобов'язання перед інвестором, доки обов'язок із передачі нерухомого майна не трансформується у грошовий. Таким чином, у випадку порушення обов'язку з передачі нерухомого майна компанія фактично користується вкладеними коштами, проте підстави для стягнення з неї пені (за наявності підстав) чи процентів річних та інфляційних збитків на підставі ст. 625 ЦК України відсутні.

Інша ситуація складається у випадку викупу фінансовою установою сертифікатів фонду операцій з нерухомістю. У випадку настання строку для їх викупу та дотримання інвестором усіх правил в управителя виникає грошовий обов'язок, тобто обов'язок виплатити конкретну суму коштів на користь інвестора. У разі порушення відповідного строку в інвестора виникатиме право на стягнення пені (за наявності підстав) чи процентів річних та інфляційних збитків на підставі ст. 625 ЦК України.

Спеціальні форми цивільно-правової відповідальності у вигляді сплати неустойки (штрафу, пені), стягнення процентів річних, інфляційних витрат застосовуються лише у випадках, спеціально

передбачених договором або законом. Такі застосовуються винятково в разі порушення прав кредитора в зобов'язанні. Для покладення на боржника цивільно-правової відповідальності у вигляді штрафних санкцій, на відміну від збитків, достатньою є наявність лише двох умов: протиправної поведінки та вини боржника [15, с. 503].

Стягнення штрафних санкцій є значно простішим за відшкодування збитків. На відміну від збитків, розмір неустойки (штрафу, пені), інфляційних витрат, процентів наперед визначений у законі або договорі. Цим пояснюється відносна простота застосування штрафних санкцій порівняно зі збитками.

Водночас не можна вважати, що штрафні санкції не мають зв'язку з відшкодуванням збитків. Розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків кредитора, а також за наявності інших обставин, які мають істотне значення. Це не виключає домовленості сторін про зменшення розміру неустойки, встановленого актом цивільного законодавства, крім випадків, передбачених законом.

Підставою застосування цивільно-правових способів захисту прав та інтересів є правопорушення. Однак його склад є відмінним для відшкодування збитків та застосування спеціальних форм відповідальності в цивільному праві.

Загалом специфіка форм відповідальності у цивільному праві дозволяє застосувати одночасно різні із перелічених форм та вихолощує тезу про те, що таке одночасне застосування є порушенням ст. 61 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, адже в даному разі йдеться не про застосування різних видів юридичної відповідальності за одне й те правопорушення, а про застосування різних наслідків майнового характеру в рамках відповідальності у цивільному праві [16, с. 29].

Власне застосування різних способів захисту дозволяє повністю або хоча б частково відновити майновий стан кредитора в інвестиційних відносинах. Недосягнення інвестиційної мети чи неодержання очікуваного доходу можливо компенсувати за допомогою відновлювальних способів захисту. Одне і те саме правопорушення може мати різні негативні наслідки. Залежно від його характеру застосовуються відновлювально-компенсаційні цивільно-правові способи захисту.

Відновлювально-компенсаційні способи захисту стимулюють учасників інвестиційних відносин

до належної поведінки, спрямованої на виконання договірних зобов'язань. Відновлення становища насамперед стосується майнового стану кредитора – учасника інвестиційних відносин, але не виключена компенсація моральної (немайнової) шкоди інвесторам – фізичним особам.

Відновлення майнового стану учасника інвестиційного процесу не завжди пов'язується із цивільною відповідальністю для порушника. Повернення інвестованих коштів інвестору не є покладенням додаткового обов'язку для боржника. Цивільно-правовою відповідальністю для нього буде покладення додаткового обов'язку у вигляді відшкодування збитків або сплати штрафних санкцій.

Інвестиційний процес у будівництві характеризується тривалістю у часі і має на меті отримати у власність інвестиційний об'єкт або дохід від його експлуатації. Але як у першому, так і в другому випадках визначальним є виконання інвестиційного договору в натурі. Тому учасники інвестиційного процесу в будівництві, насамперед інвестор, безперечно зацікавлені в досягненні інвестиційного результату. Припинення договірних відносин, як правило, не задовольняє інвестора і не є ефективним засобом захисту та охорони його інтересів.

Висновки. Законодавець надає можливість кредитору застосувати до порушника грошового зобов'язання різний набір штрафних санкцій, який охоплює стягнення 3% річних, інфляційних збитків, штрафу, пені.

Управитель фонду фінансування будівництва не має грошового обов'язку під час виконання договору про участь інвестора у цьому фонді. Відтак застосувати до нього штрафні санкції за порушення грошового зобов'язання неможливо, поки цей обов'язок не трансформується в зобов'язання повернення внесеного інвестиційного вкладу. Натомість в управителя фонду операцій із нерухомістю у випадку настання відповідного строку (чи іншої обставини) виникає обов'язок викупити сертифікати фонду, тобто грошовий обов'язок.

Стимулюючим фактором виконання інвестиційних зобов'язань буде примус до виконання інвестиційних зобов'язань порушником під загрозою застосування до нього негативних майнових наслідків. З іншого боку, відшкодування збитків, немайнової (моральної) шкоди, штрафних санкцій у вигляді неустойки (штрафу, пені), процентів та інфляційних витрат є компенсаційним засобом для кредитора.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань: постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 № 14. Дата оновлення: 16.12.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13#Text> (дата звернення: 12.10.2020).
2. Рим Т.Я. Недоліки застосування судами норм про стягнення відсотків (процентів річних) у господарських відносинах. *Актуальні питання реформування правової системи України*. Збірник наукових статей за матеріалами III міжнародної науково-практичної конференції, м. Луцьк, 2-3 червня 2006 року. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. С. 302–307.
3. Подцерковний О.П. Щодо необхідності врахування теорії грошових зобов'язань у практиці вирішення господарських спорів. *Наукові праці Нац. ун-ту «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 271–282.
4. Дзера І.О. Правова природа 3 % річних за статтею 625 ЦК України. *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*. 2016. Т. 181. С. 116–120.
5. Безклубий І.А. Цивільстична природа платіжного зобов'язання. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку*: матеріали XVIII міжн. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д.ю.н., проф., В. П. Маслова, Харків, 28 лют. 2020 р. Харків : Право, 2020. С. 290-293.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду № 910/10156/17 від 10.04.2018. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73627931> (дата звернення: 10.10.2020).
7. Постанова Верховного Суду № 910/13238/18 від 04.12.2019. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86141169> (дата звернення: 10.10.2020).
8. Отраднова О.О. Неустойка в цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. 20 с.
9. Гражданское право Украины : учеб. в 2 ч. Ч. 1. / Под ред. проф. А.А. Пушкина, доц. В.М. Самойленко. Харьков : Основа, 1996. 440 с.
10. Синегубов О.В. Стягнення пені та штрафу за порушення грошового зобов'язання: сучасні тенденції правозастосування. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна, Харків, 24 травня 2019 р. Харків, 2019. С. 94–97.
11. Про відповідальність за несвочасне виконання грошових зобов'язань : Закон України від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР. Дата оновлення: 11.07.2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/543/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.07.2020).
12. Постанова Верховного Суду № 917/194/18 від 02.04.2019. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80923003> (дата звернення: 12.10.2020).
13. Постанова Верховного Суду № 192/1361/15-ц від 11.12.2019. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86435400> (дата звернення: 12.10.2020).
14. Відповідальність у приватному праві: монографія / І. Безклубий, Н. Кузнецова, Р. Майданик та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2014. 416 с.
15. Договірне право України. Загальна частина : навч. посібник / за ред. О.В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 896 с.
16. Зозуляк О.І. Сучасний стан та тенденції розвитку вчення про цивільно-правову відповідальність. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку*: матеріали XVIII міжн. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д.ю.н., проф., В. П. Маслова, Харків, 28 лют. 2020 р. Харків, 2020. С. 27–31.

Рим Тарас Ярославович

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧАСНИКІВ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВІДНОСИН У БУДІВНИЦТВІ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Стаття присвячена особливостям цивільно-правової відповідальності учасників інвестиційних відносин у будівництві. На підставі аналізу судових рішень та наукових праць учених-цивілістів автор робить висновок, що поняття грошових зобов'язань охоплює собою обов'язок сплатити грошові кошти як у межах договірних, так і в межах недоговірних зобов'язань.

У статті автор відзначає, що збитки та їх розмір не мають правового значення для виникнення обов'язку боржника сплатити проценти та/або неустойку за порушення грошового зобов'язання.

Автор детально аналізує протилежні позиції Верховного Суду в частині можливості одночасного стягнення пені та штрафу за порушення грошового зобов'язання. Аналізує позиції учених із цього питання та обґрунтовує висновок про можливість одночасного стягнення пені та штрафу. Зокрема, застосування різних способів захисту дозволяє повністю або хоча б частково відновити майновий стан кредитора в інвестиційних відносинах.

У цивільних відносинах, що виникають під час інвестування за допомогою механізмів фонду фінансування будівництва та фонду операцій із нерухомістю, мають місце суттєві особливості. Адже в управителя фонду фінансування будівництва існує ключовий обов'язок – ефективно здійснювати управління коштами інвестора з метою надання останньому об'єкта інвестування. Зазначений обов'язок не є грошовим. Натомість в управителя фонду операцій із нерухомістю під час настання відповідного строку виникає обов'язок викупити сертифікати фонду, тобто грошовий обов'язок.

У статті автор розмежує підстави та умови для відшкодування збитків та стягнення штрафних санкцій, які є спеціальною формою цивільно-правової відповідальності.

Автор зазначає, що відновлення майнового стану учасника інвестиційного процесу не завжди пов'язується із цивільною відповідальністю для порушника. Повернення інвестованих коштів інвестору не є покладенням додат-

кового обов'язку для боржника. Цивільно-правовою відповідальністю для нього буде покладення додаткового обов'язку у вигляді відшкодування збитків або сплати штрафних санкцій.

Ключові слова: грошове зобов'язання, порушення зобов'язання, штрафні санкції, інфляційні збитки, неустойка.

Rym Taras

RESPONSIBILITY OF INVESTMENT RELATIONS PARTICIPANTS IN CONSTRUCTION FOR VIOLATION OF MONETARY OBLIGATIONS

The article is devoted to the peculiarities of civil liability of participants in investment relations in construction. Based on the analysis of court decisions and scientific theoretical works, the author concludes that the concept of monetary obligations includes the obligation to pay money, both within the contractual and non-contractual obligations.

The author notes that the losses and their amount have no legal significance for the debtor's obligation to pay interests or penalties for violation of monetary duty.

The author thoroughly analyzes the Supreme Court's opposing positions regarding the possibility of simultaneous collection of fines and penalties for breach of monetary obligation. He explores the works of scientists on this issue and substantiates the possibility of simultaneous collection of fines and penalties. In particular, the use of various protection methods allows to wholly or at least partially restore the property status of the creditor in the investment relationship.

There are significant peculiarities in civil relations that arise when investing using the construction financing fund mechanisms and the real estate operations fund. After all, the construction financing fund manager has a crucial responsibility – to manage the investor's funds effectively to provide the latter with the object of investment. This obligation is not monetary. Instead, the real estate fund manager has a responsibility to redeem the fund's certificates, i.e., a financial commitment.

In the article, the author distinguishes the grounds and conditions for damages compensation and penalties, particular forms of civil liability.

The author notes that the restoration of a participant's property status in the investment process is not always associated with civil liability for the violator. The return of the invested funds to the investor is not an additional obligation for the debtor. He shall carry civil responsibility via taking an accessory obligation in the form of damages or penalties.

Key words: monetary obligation, breach of duty, penalties, inflation losses, penalty.

УДК 347.238.3(477)

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.378>

Тарасов Андрій Володимирович,

аспірант кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-1968-4858

ОСББ VS ВЛАСНИКИ: КОНЦЕПЦІЇ ОПТИМАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Постановка проблеми. Недостатня ефективність правового регулювання (забезпечення, контролю та захисту) окремих майнових, житлових прав громадян фактично провокує поширені прояви їх порушення. Відсутність належного реагування на даний процес призводить до ще більш відчутних ризиків у сфері захисту житлових прав громадян. У кращому випадку зазначені явища набувають систематичного характеру, зустрічаючи лише вибіркову протидію. Однак ігнорування крайніх проявів такого процесу призводить до нівелювання самої юридичної мети функціонування окремих інститутів.

Непідготовленість впроваджуваних реформ, що мала своїм наслідком зворотній від прогнозованого правовий ефект, треба визнати, не є ексклюзивною рисою еволюції правової системи лише для України. І все ж у вітчизняній практиці більшої оперативності очевидно вимагає своєчасне доопрацювання проблемних аспектів деяких правових інститутів. У сфері самоорганізації населення з питань управління житлом та захисту житлових прав громадян вказана мета може бути досягнута посиленням державного та громадського моніторингу діяльності відповідних інститутів, налагодження реальних засобів зворотного зв'язку між органами державної влади та суспільством і окремим громадянином.

Одним із пріоритетних векторів втілення окресленої концепції є створення, функціонування та контроль інституту об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (Далі – ОСББ) в Україні. Діяльність ОСББ регламентується чинним законодавством та спирається на конституційно-правові гарантії прав співвласників. Водночас фактичний «стан справ» характеризується не лише проблематикою визначення правового

статусу, реалізації та захисту прав ОСББ, але й численними правовими конфліктами між створеними ОСББ та їх учасниками.

Даний феномен, звичайно, не може визначати ситуацію з регулюванням ОСББ в Україні як задовільну. І хоча ідея високої функціональної цінності інституту знаходить все більше прибічників серед науковців та правників, супроводжуюча проблематика потребує підвищеної уваги та якнайшвидшого вирішення.

Ступінь дослідження теми. Дана тема досліджувалась в окремих працях таких вчених, як Н.О. Байстрюченко, М.В. Вересова, Н.О. Гура, Н.В. Івасішина, І.М. Рудкова, О.С. Юнін та ін.

Метою статті є висвітлення оптимальних концептуальних форм юридичної взаємодії ОСББ та їх учасників в Україні, а також удосконалення правової регламентації створення, діяльності та контролю ОСББ.

Виклад основного матеріалу. Застосування ОСББ як форми управління житлом сьогодні здобуло неоднозначних оцінок дослідників. Деякими науковцями створення ОСББ розглядається як неоднозначний крок, який має свої переваги та недоліки. Ситуація ускладнюється низьким рівнем роз'яснювальної роботи щодо законодавства про нові форми управління багатоквартирними будинками, а отже, як наслідок, незрозумілістю для громадян сутності такої форми управління як ОСББ, а також власної ролі в такому управлінні. Наведене призводить до низького відсотку створення ОСББ від загальної кількості багатоквартирних будинків в Україні [12].

Конфронтація може виникнути між різними співвласниками, а також між співвласниками будинку та ОСББ. Урахування останнього аспекту має переважно юридичну складову частину, виходячи за

межі побутового конфлікту. У цьому світлі важливим є чітке усвідомлення юридичної природи інституту ОСББ. У системі чинного законодавства існує достатня визначеність діяльності ОСББ. Згідно із ч. 4 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [10] метою створення ОСББ є забезпечення і захист прав співвласників та дотримання їхніх обов'язків, належне утримання та використання спільного майна, забезпечення своєчасного надходження коштів для сплати всіх платежів, передбачених законодавством та статутними документами. Відповідно до ч. 3 с. 1. даного закону об'єднання співвласників багатоквартирного будинку є юридичною особою. Виходячи з положень ч. 2 ст. 4 вказаного закону, а також положень п. 5 ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» [9], ОСББ є непідприємницьким товариством. Вказані та інші положення чітко визначають характер та спрямованість діяльності ОСББ, встановлюючи також чіткі межі його діяльності.

Варто вказати, що важливим є чітке розуміння цільового призначення ОСББ, порядок його створення і регулювання та межі відповідальності. Ігнорування власниками житла вказаних пунктів слугує основою для численних юридичних конфліктів. Насамперед, поширеними є правові спори щодо повноважень ОСББ, незважаючи на достатньо чітко визначену регламентацію основних функцій інституту.

Так, суто управлінську спрямованість функцій ОСББ підкреслив Верховний Суд, зазначивши рішенням у справі № 910/13384/17 від 24.07.2018 [8], що ОСББ за рішенням співвласників лише здійснює функції з управління, утримання та обслуговування будинку, висновки ж про набуття ОСББ права власності на приміщення будинку є помилковими.

Конфліктність окремих аспектів створення та функціонування ОСББ навряд є достатньою підставою для відмови від поширеного застосування інституту, однак вона не може залишитись поза увагою держави та правової доктрини. Вирішення юридичної проблематики має здійснюватись з урахуванням встановлених правових пріоритетів в державі. Так, відповідно до ст. 3 Конституції України [7] людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Це, серед іншого, означає, що розбудова та реалізація будь-яких державних чи позадержавних інституцій має виходити із пріоритетності прав та свобод кожної людини. Статтею 36 Основного Закону передбачено право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські органі-

зації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. При цьому згідно із ч. 4 вказаної статті ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій. Згідно зі ст. 41 Конституції кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Отже, виходячи з даних положень, визначений Конституцією та міжнародними нормативами об'єм прав людини є «наріжним каменем» у діяльності будь-яких суб'єктів в Україні. Створення того чи іншого об'єднання, таким чином, має переслідувати мету сприяння реалізації та захисту прав людини, а не скоєння зловживань та експлуатації цих прав.

При цьому щодо створення та діяльності ОСББ слід зазначити, що порушення житлових прав співвласників може відбуватись не лише внаслідок тих чи інших рішень ОСББ, «джерелом» проблем нерідко слугують інші недобросовісні співвласники, чия поведінка може зводитись до створення економічних проблем (заборгованість перед об'єднанням, несплата послуг ЖКГ тощо) або ж полягати в неналежному користуванні власним приміщенням. Тож у даній статті розглянуто аспект забезпечення власника квартири чи нежитлового приміщення в багатоквартирному будинку від негативних правових ризиків, що можуть виходити від ОСББ на стадії рішення про його створення та подальшої взаємодії з мешканцями.

Так, щодо практики діяльності ОСББ в Україні, то заслуговують на увагу наступні питання. Наприклад, О. Трегубова наголошує на існуванні ризику зловживань із боку окремих осіб, дії яких можуть бути спрямовані на перетворення ОСББ у механізм особистого збагачення та фактичного «закабалення» усього будинку. При цьому, як додає правниця, можливість таких порушень не скасовує вигоди від користування відповідними послугами без посередників [11]. Тож об'єктивною, хоча й песимістичною є теза про те, що, незважаючи на численні спроби «підтримки» чи «популяризації», ОСББ вкрай часто призводить до ряду проблем для мешканців багатопверхівок, які доводиться вирішувати в судовому порядку. Окремими правниками зазначається, що незаконні ОСББ і сьогодні є поширеним явищем, оскільки рішення декількох власників на створення ОСББ не завжди співпадає з інтересами багатьох співвласників». Спірними в такому протистоянні є закладені питання вартості утримання

будинку, інших витрат ОСББ, що збільшує об'єм комунальних витрат мешканців [1].

Вказана проблема має широке поширення. Однак її вирішення знаходиться не лише у правовій площині. Велике значення має єдність та відповідальність позицій всіх (більшості) співвласників конкретного будинку, що надає змогу свідомо та предметно впливати на небажані дії тих чи інших учасників ОСББ, якщо такі загрожують здійсненню житлових прав та шкодять інтересам власників. Однак некоректним був би висновок про неможливість впливу на вказану ситуацію. Навпаки, зазначена проблема є своєрідним «подразником», що демонструє слабкі сторони нормативно-правового забезпечення діяльності ОСББ та прав його учасників. У цьому сенсі доцільним вбачається впровадження норм індивідуальної відповідальності щодо окремих осіб із метою охорони прав добросовісних співвласників.

Таким чином, значна доля проблематики ефективного функціонування ОСББ полягає у свідомій участі співвласників на кожній зі стадій існування об'єднання. Цьому сприяє урахування переваг та недоліків ОСББ.

Більшість досліджень демонструють подвійні оцінки та характеристики ОСББ. До основних переваг ОСББ Н.В. Івасішина та І.М. Рудкова відносять такі: 1) створення самостійної юридичної особи із чітко визначеними правами та обов'язками; 2) самостійне управління будинком, у тому числі і фінансами будинку, прозорі витрати і постійний контроль за якістю житлово-комунальних послуг; 3) кожен член об'єднання може вносити пропозиції щодо подальшого функціонування; 4) ОСББ може передавати в оренду майно орендарям, а кошти розподіляти на потреби будинку; 5) спрощується система отримання довідок, оформлення документів на отримання субсидій, прийняття документів на видачу паспортів та на реєстрацію (прописку). Голова ОСББ має право завіряти довіреності на отримання пенсій, представлення інтересів тощо. До основних недоліків у зазначені позиції віднесено такі: 1) ОСББ вигідне переважно для жителів відносно нових будівель. Або необхідні гарантії виконання капітального ремонту будинку перед передачею на баланс ОСББ; 2) монополізм у сфері ЖКГ, ОСББ не має можливості отримувати якісні послуги, що є вагомою проблемою невеликих міст; 3) спільна оплата комуналки, тепер немає поняття особистого боргу – ОСББ розраховується з комунальниками за все спожиті ресурси, такі як газ, вода і електрика спільно; 4) витрати на екстре-

ний та поточний ремонт за рахунок його мешканців, що особливо актуально для старих будинків, та розрахунок із підрядниками за ринковою ціною; 5) відповідальність не тільки за свою квартиру, а й за всю територію будинку [6, с. 91]

М.В. Вересова визначає такі наявні недоліки ОСББ: 1) колективна відповідальність всього будинку перед виконавцем комунальних послуг, а об'єднання в цілому (де можливою є ситуація, коли значна частка мешканців своєчасно та в повному обсязі не сплачує послуги ЖКГ, що впливає на платоспроможність всього ОСББ); 2) наявність ризику обрання недобросовісного керівника ОСББ, який буде певний час безконтрольно розпоряджатися коштами об'єднання, а також можливість фінансових махінацій; 3) необхідною є значна єдність мешканців для ефективної роботи ОСББ. Виходячи із цього, недоліком може стати саме потреба участі всіх без винятку у вирішенні питань, що виникають в окремих мешканців або всього будинку, та весь тягар експлуатації будинку покладається на ОСББ; 3) проблема неплатників за комунальні послуги стає проблемою мешканців будинку та призводить до необхідності індивідуального підходу до кожного учасника ОСББ із метою стимулювання його відповідального ставлення до власних обов'язків. При цьому переваги виражено в таких можливостях, як: 1) самоврядування у власному будинку; 2) можливість обирати постачальників комунальних послуг, порядок в обслуговуванні будинку; 3) контроль за використанням коштів із боку мешканців (обов'язкові щорічні перевірки ревізійною комісією, право на ознайомлення співвласників із фінансовою документацією); 4) можливість нижчих витрат на утримання будинку порівняно з будинками комунальної власності за рахунок відсутності ПДВ, зниження непродуктивних витрат, відшкодування частини витрат орендною платою; доглянутість будинків, під'їздів тощо [3].

Таким чином, урегулюванню підлягають питання відповідальності учасників та засновників ОСББ, його відповідальних осіб. Посиленого контролю вимагають і процедури створення ОСББ, що мають чітко відповідати інтересам співвласників багатоквартирного будинку.

Власна відповідальність індивіда не лише має значення для прийняття рішення про підтримання створення ОСББ, але й впливає на якість його функціонування. У цілому, як ґрунтовно зауважує Н.О. Гура, створення ОСББ позитивно впливає як на життя співвласників будинку, так і на економіку країни в цілому, оскільки в Україні

процес створення ОСББ триває планомірно, хоча й недостатньо швидко [5].

Однак висвітлені питання мають більш глибоку соціально-економічну природу. Так, досліджуючи зарубіжний досвід створення ОСББ, Н.О. Байстрюченко зазначає, що в Україні існувала б можливість застосування такого досвіду та покращення рівня й ефективності багатоповерхівок для їх власників, але в Україні не існує стимулів для людей створювати ОСББ [2]. Вказана тенденція призводить до вкрай негативного становища, оскільки пасивне ставлення до загальних та власних житлових інтересів, як і недосконалість процедури державної реєстрації слугує, на жаль, вдалим підґрунтям для шахрайських махінацій з ОСББ [1]. Вирішення найбільш гострих ситуацій із наведеного ряду стає можливим лише в судовому порядку або шляхом звернення до органів правопорядку. Однак подібний алгоритм дій також потребує активної участі, відповідної мотивації, часу та економічних витрат.

Окрім того, відносно новим, однак різко негативним явищем стала практика використання громадськості для тиску на судові органи з метою «продавлювання» потрібних рішень в будь-якій сфері [1]. Подібне явище потребує першочергового та жорсткого реагування держави та суспільства, адже очевидні негативні наслідки сягають набагато більшого ряду сфер, ніж юридичні інтереси двох чи кількох контрагентів.

Феноменальним явищем є те, що мешканці доволі неохоче вдаються до «традиційних», легітимних юридичних засобів захисту власних прав, дозволяючи кількості правопорушень сягнути критичних показників, унаслідок чого зростаюча конфронтація створює такий комплекс проблем та взаємних претензій, що легко «детонує», вили-

ваючись в неординарні способи вирішення [4]. Саме тому більше не контрольовані побутові конфлікти з непередбачуваними наслідками не є унікальним явищем.

Таким чином, логічним убачається процес детального перегляду правового регулювання ОСББ в Україні та стану їх функціонування, що має полягати в таких напрямках, як:

1) державний моніторинг дотримання прав співвласників багатоквартирного будинку відповідальними особами ОСББ;

2) вивчення статистики правових спорів навколо експлуатації багатоквартирних будинків та визначення найбільш гострих питань;

3) реформаційні кроки щодо підвищення прозорості створення та діяльності ОСББ;

4) встановлення додаткових заходів відповідальності за недобросовісне виконання власних обов'язків співвласниками та ОСББ;

5) програмне стимулювання участі співвласників багатоквартирного будинку в управлінні власним та спільним майном, а також у захисті власних прав.

Висновки. Слід констатувати той факт, що ОСББ, з одного боку, слугує важливим інститутом ефективного управління житлом та захисту житлових прав співвласників багатоквартирного будинку, з іншого ж, акумулює широке коло проблем, суб'єктивних інтересів та приватних потреб багатьох співвласників. Вирішення таких проблем, як і суб'єктивне ставлення до власних обов'язків, є індивідуальним та часто проблематичним для загальних інтересів. Таким чином, належне регулювання ОСББ не лише відповідає відповідній правовій меті, але є також запорукою зведення до спільного знаменника багатьох приватних інтересів, житлових потреб економічного та організаційного характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аферисти не сплять: збагачення за допомогою ОСББ. URL : <https://www.vectornews.net/news/society/99691-aféristi-nesplyat-zbagachennya-za-dopomogoyu-osbb.html/>.
2. Байстрюченко Н.О. Організаційно-економічні передумови удосконалення управління багатоквартирним будинком. *Вісник Сумського державного університету*. № 4. 2015. С. 33–42.
3. Вересова М.В. Недоліки об'єднань співвласників багатоквартирних будинків. Зміна парадигми правового регулювання житлово-комунального сектору економіки України за часів її незалежності. Інтернет-конференції ХНУМГ ім. О.М. Бекетова. URL : <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/issue/view/22/>.
4. Війни в ОСББ: черкашани невдоволені діями голів об'єднань. URL : <https://www.vikka.ua/novini/vijni-v-osbb-cherkashhani-nevdovoleni-diyami-goliv-obyednan/>.
5. Гура Н.О. Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків: специфіка, проблеми та перспективи діяльності. *Економіка України*. 2015. № 12. С. 70–79. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_12_8.
6. Івасішина Н.В., Рудкова І.М. Створення ОСББ, його переваги та недоліки. Зміна парадигми правового регулювання житлово-комунального сектору економіки України за часів її незалежності. Інтернет-конференції ХНУМГ ім. О.М. Бекетова. URL : <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/issue/view/22/>.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D1%94%D0%B2%D1%80#w1_1.

8. Постанова Верховного Суду від 24.07.2018 № 910/13384/17. URL: [https://verdictum.ligazakon.net/document/75501089?q=\(№%20910%2F13384%2F17\)](https://verdictum.ligazakon.net/document/75501089?q=(№%20910%2F13384%2F17)).
9. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.
10. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Закон України від 29.11.2001 № 2866-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14#Text>.
11. Трегубова О. Управління багатоквартирним будинком: вибір найоптимальнішого методу. URL : <https://interbuh.com.ua/ua/documents/ib/6008/76269>.
12. Юнін О.С. Переваги та недоліки об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як однієї з форм управління багатоквартирними будинками. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 31–37.

Тарасов Андрій Володимирович

ОСББ VS ВЛАСНИКИ: КОНЦЕПЦІЇ ОПТИМАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті проаналізовано деякі результати впровадження інституту ОСББ в Україні. Визначено позитивні підсумки вказаного кроку для регулювання та захисту житлових прав громадян, а також сприяння їх самоорганізації. Досліджено фактичний стан регулювання створення та діяльності ОСББ в Україні, а також охарактеризовано найбільш гострі правові ризики, пов'язані зі створенням та функціонуванням ОСББ. Наведено деякі чинники поширення зловживань, порушень житлових прав громадян, а також злочинних проявів у житловій сфері. Наведено окремі концепції індивідуального позиціонування громадянина у взаємодії з ОСББ, комплексні моделі вирішення та профілактики правових конфліктів в аспекті створення та функціонування ОСББ в Україні. Зазначено економічні, соціально-психологічні та юридичні фактори конфронтації співвласників багатоквартирного будинку та ОСББ чи його відповідальними особами. Встановлено практичну важливість інституту ОСББ в аспекті ефективного управління житлом та захисту житлових прав співвласників багатоквартирного будинку. Визначено поліаспектні напрямки наявної проблематики функціонування ОСББ в Україні. Акцентовано на важливості підвищення особистої відповідальності співвласників, їх суб'єктивного ставлення до власних обов'язків як методу вдосконалення функціонування інституту ОСББ. Запропоновані концептуальні шляхи переосмислення механізмів правового регулювання об'єднань співвласників багатоквартирних будинків в Україні, розширення системи заходів моніторингу та контролю діяльності ОСББ. Наведено пропозиції щодо реформування наявної державної правової політики розвитку інституту ОСББ. Запропоновано систему заходів за напрямками моніторингу дотримання прав співвласників багатоквартирного будинку, статистики спірних правовідносин щодо діяльності ОСББ, підвищення прозорості діяльності ОСББ, підвищення відповідальності учасників ОСББ та ін.

Ключові слова: ОСББ, співвласники, регулювання ОСББ, переваги створення ОСББ, правові ризики.

Tarasov Andrii

ABCA VS OWNERS: OPTIMAL COMMUNICATION CONCEPTS

The article analyzes some of the results of the implementation of the institution of ABCA in Ukraine. The positive results of this step for the regulation and protection of the housing rights of citizens, as well as the promotion of their self-organization have been determined. The actual state of regulation of the creation and operation of ABCA in Ukraine has been investigated, and the most acute legal risks associated with the creation and operation of ABCA are characterized. The factors of the spread of abuse, violations of housing rights of citizens, as well as criminal manifestations in the housing sector are given. Some concepts of individual positioning of a citizen in interaction with ABCA, complex models for resolving and preventing legal conflicts on the establishment and functioning of ABCA in Ukraine are presented. The economic, socio-psychological and legal factors of the confrontation between the co-owners of an apartment building and ABCA or their responsible persons are indicated. The practical significance of the ABCA institute in the aspect of effective housing management and protection of housing rights of apartment building co-owners has been established. A wide range of problems of different orientation has been identified. Emphasis is placed on the importance of increasing the personal responsibility of co-owners, their subjective attitude to their own responsibilities as a method of improving the functioning of the ABCA. Conceptual ways of rethinking the mechanisms of legal regulation of associations of apartment building co-owners in Ukraine, expansion of the system of monitoring and control of ABCA activities are proposed. The concepts of reforming the existing state legal policy for the development of the ABCA institute are presented. The system of measures in the directions of strengthening of monitoring of observance of the rights of co-owners of the apartment house, statistics of disputable legal relations in the sphere of activity of ABCA, increase of transparency of activity of ABCA, increase of responsibility of participants of ABCA, etc. is offered.

Key words: ABCA, co-owners, regulation of ABCA, advantages of creating ABCA, legal risks.

ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.379>

Сприндис Сергій Іванович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права

імені професора О. І. Процевського

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ORCID ID: 0000-0003-2488-742X

ОРГАНІЗАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У КРАЇНАХ ЄС З ОГЛЯДУ НА ДОСВІД ФРАНЦІЇ ТА ПОЛЬЩІ

Актуальність. Сучасний етап адміністративної реформи в Україні передбачає усунення недоліків управління державою. У зв'язку із цим необхідно відзначити провідну роль інституту місцевого самоврядування. Для повноцінного функціонування інституту місцевого самоврядування необхідно вдосконалювати фінансово-економічну самостійність територіальних громад, усунути «радянську» модель концентрації владних повноважень в центральних і місцевих органах виконавчої влади, збільшити повноваження місцевого самоврядування в частині можливості прийняття самостійних рішень, особливо в розподілі ресурсів. Допомогти в цьому може міжнародний досвід.

Мета. На підставі вивчення та аналізу проведених реформ місцевого самоврядування ЄС, а саме Франції та Польщі, виробити певні пропозиції проведення децентралізації в Україні, прийнятні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи досвід міжнародної практики організації місцевого самоврядування, бачимо абсолютно різні типи, моделі та системи місцевого самоврядування. Більшість стабільних в політичному і соціально-економічному плані європейських держав пройшли в загальному схожі етапи свого розвитку і, у зв'язку із цим, мають багато спільних рис. Зокрема, загальний характер повноважень місцевого самоврядування та їх посадових осіб, схожий механізм взаємодії між державними та муніципальними органами у процесі здійснення місцевого самоврядування. Загальним і принциповим для всіх є те, що держава контролює здійснення повноважень місцевими органами самоврядування.

До міжнародно-правових актів, що складають правову основу місцевого самоврядування у Європи, передусім належить Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р. [1]. На сьогодні Хартія – це фундаментальний документ, що спрямований на утвердження і захист місцевого самоврядування як основоположного принципу демократичного конституційного устрою країн Європи. Серед інших міжнародних документів, що складають правову основу місцевого самоврядування, можна відзначити також Всесвітню декларацію місцевого самоврядування 1985 р. (в ред. 1993 р.) [2], Європейську хартію міст 1992 р. [3], Європейську хартію міст II (Маніфест нової урбаністики) 2008 р. [4], Європейську рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями 1980 р., Рамкову конвенцію про захист національних меншин 1995 р., Європейську хартію регіональних або мов меншин 1992 р. [5], Європейську ландшафтну конвенцію 2000 р. [6] Європейську хартію про участь молоді у муніципальному та регіональному житті (переглянуту) 2003 р. [7] та ін.

Як показує міжнародний досвід, управління справами на місцях здійснюється двома способами: по-перше, через центральні органи виконавчої влади на місцях (через своїх представників, призначених з центру); по-друге, через місцеві представницькі органи (які обираються населенням відповідних адміністративно-територіальних одиниць). Виборні місцеві представницькі органи іменуються або органами місцевого самоврядування, або органами муніципального управління [8, с. 15]. Подвійне управління місцевостями пояснюється необхідністю поєднання інтересів тери-

торіальних об'єднань та інтересів усієї держави в цілому. Найважливішим питанням стає питання формування місцевих бюджетів та розмежування впливу на процеси на місцях державними органами та органами місцевого самоврядування.

На думку деяких вчених, у країнах Європи останнім часом спостерігається тенденція до збільшення децентралізації і автономії органів місцевого самоврядування. Обумовлено це такими причинами: перша – необхідність розвитку демократії на місцевому рівні; друга – перерозподіл фінансово-бюджетних функцій від центру до місцевих органів самоврядування [9, с. 43].

Основою регіональної політики країн Європейського Союзу та Ради Європи є децентралізація. Саме децентралізація делегує більше повноважень регіонам із метою більш ефективного використання внутрішнього потенціалу, стимулювання регіональних ініціатив та більш чіткого розмежування функцій і повноважень між різними рівнями і гілками влади і, одночасно, є основною умовою для держав-кандидатів на вступ до ЄС. І хоча в Європейській хартії місцевого самоврядування закріплено, що принцип місцевого самоврядування визначається в національному законодавстві і, в міру можливості, в конституції держави-підписанта [1, ст. 2], аналізуючи текст хартії можна прийти до висновку, що держави-підписанти хартії керуються у своїй регіональній політиці принципами субсидіарності, концентрації, компліментарності, партнерства і програмного підходу.

Саме поняття «управління» у країнах ЄС визначається як сукупність встановлення правил, процесів і моделей поведінки, які визначають способи реалізації владних повноважень. Особлива увага приділяється відкритості прийняття рішень, залученню громадськості до обговорення планів і проектів, підзвітності та узгодженості дій.

При цьому треба розуміти, що:

1) *відкритість прийняття рішень* передбачає активний зв'язок із громадськістю із приводу завдань і зобов'язань різних органів державної влади і управління, державних підприємств, а також рішення, які приймаються ними;

2) *залучення громадськості до обговорення* передбачає сприйняття громадян і їх організацій не як пасивних суб'єктів (об'єктів) політики держави, а як безпосередньо зацікавлених сторін, які мають право брати активну участь у процесі прийняття адміністративних рішень на всіх етапах обговорення;

3) *підзвітність* базується на праві громадян на інформацію, що має на увазі в тому числі і відповідальність (як політичну, так і адміністративну) політиків;

4) *узгодженість дій* складається в більшій послідовності взаємодії між різними інструментами і механізмами політики і різними стратегіями впливу на одну й ту ж реальність [10, с. 106].

Досвід держав ЄС свідчить про множинність підходів до організації самоврядування. Найбільш поширені з них – це впровадження моделей місцевої автономії і децентралізації [11, с. 25].

Саме децентралізація стала основним гаслом реформування місцевого самоврядування в Європі. Різниця концептуальних форм децентралізації пояснюється особливостями історичного розвитку, географічного розташування, національними та релігійними особливостями, розвитком культури і т.п. [12, с. 19]. Але не дивлячись на існування різних моделей місцевого самоврядування, існують і загальні ознаки, які характеризують децентралізацію в Європі.

Основними і найбільш характерними є:

1) проведення демократизації у країні шляхом надання та розвитку місцевої та регіональної автономії;

2) впровадження економічних свобод через економічну конкуренцію між місцевим і регіональним рівнем;

3) максимально ефективне реагування на рішення місцевих проблем;

4) свобода як результат місцевої і регіональної автономії;

5) забезпечення мовної, культурної та етнічної різноманітності.

Аналіз наукових публікацій щодо закордонного досвіду децентралізації свідчить про те, що для країн перехідного періоду найбільш ефективним способом глибинних змін суспільних відносин і підвищення життєвого рівня населення, збільшення потенціалу місцевого розвитку є розширена децентралізація. Досвід нині розвинених європейських держав є цьому підтвердженням.

Залежно від форми державного устрою в європейських країнах застосовуються різні системи управління відповідних адміністративно-територіальних одиниць. При цьому розмежування адміністративно-територіальних одиниць залежно від національних та історичних особливостей діляться на «природні» і «штучні». Одночасно великий вплив на розвиток місцевого самоврядування в державі має і наявна правова система – континентальна, англосак-

сонська, іберійська, змішана або так звана «радянська» [13, с. 65].

Залежно від зазначених факторів існують такі моделі організації місцевого самоврядування.

Перша модель – *біполярна*. Дана модель включає в себе континентальну, романо-германську, французьку. Є найпопулярнішою в країнах Європи і поширена в країнах Африки, Латинської Америки, Близького Сходу (Франція, Італія, Польща, Болгарія, Туреччина, Сенегал та ін.). Справжня модель характеризується такими особливостями: перша – в порівнянні з англосаксонською моделлю в ній вищий рівень централізації; друга – місцеве самоврядування на місцях здійснюється спільно із прямим державним управлінням; третя – центральна влада дозволяє місцевим органам самоврядування робити все, що не заборонено законом (так званий негативний принцип правового регулювання). Континентальна модель існує або на всіх субнаціональних територіальних рівнях (крім нижнього), або тільки на нижньому рівні.

Друга модель – *муніципальна* (англосаксонська). Хоча вона виникла в Великобританії, але надалі набула поширення в багатьох інших державах. Особливостями цієї моделі є: перша – велика автономія органів місцевого самоврядування; друга – відсутність на місцях представників центральної влади; третя – виборність посадових осіб місцевого самоврядування; четверта – можливість робити місцевими органами самоврядування тільки те, що прямо передбачено законом (так званий позитивний принцип правового регулювання); п'ята – діяльність органів місцевого самоврядування контролюється через центральні міністерства за наявності жорсткого судового контролю.

Третя модель – *іберійська*. Дуже наближена до континентальної моделі і набула поширення в Іспанії, Португалії, Бразилії, Мексики. Особливістю цієї моделі є те, що управління на місцях здійснюють виборні населенням даної території представницькі органи місцевого самоврядування (ради) і очолюються посадовими особами (заходи, префекти) обраними населенням території, які одночасно є головами відповідних рад, їх виконавчих органів і затверджуються центральною владою як представники державної влади у відповідних територіальних одиницях.

Четверта модель – *змішана*. У ній об'єднані ознаки як англосаксонської, так і континентальної моделей. Поширена у ФРН, Австрії, Російської Федерації. Особливістю цієї моделі є різна концентрація характеристик континентальної (Австрія) або англосаксонської (РФ, ФРН) моделей.

П'ята модель – *«радянська»*. Дана модель збереглася у країнах впливу колишнього СРСР, які не стали на шлях демократизації держави і збереглася в більшій чи меншій мірі в В'єтнамі, КНДР, КНР, на Кубі. Особливістю даної моделі місцевого самоврядування є: по-перше, відсутність розподілу влади і визнання влади представницьких органів знизу до верху; по-друге, ради є органами влади на своїй території; по-третє, рада обирає виконавчий комітет, який підпорядкований йому і виконавчому комітету вищого рівня.

Безумовно, представлені тут моделі місцевого самоврядування є дискусійними і лише умовно визначають один із підходів до організації місцевого самоврядування в зарубіжних країнах.

Ставлення центральної влади до місцевого самоврядування і її ставлення до рівня гарантування можна визначити після закріплення правового регулювання місцевого самоврядування в конституції держави, а також в якій формі і яким чином (стаття, параграф, глава, розділ) це зроблено.

Так, про місцеве самоврядування, її компетенції, правил формування та діяльності йдеться в Конституції Франції – в Розділі XII «Про адміністративно-територіальних утвореннях» [14]; в Конституції Італії – розділ V «Області, провінції, комуни» [15]; в Конституції Польщі – розділ VII «Територіальне самоврядування» [16]; в Конституції Болгарії – в сьомому розділі «Місцеве самоврядування і місцева адміністрація» [17]; в Конституції Португалії – розділ VIII «Організація місцевої влади» [18]; в Австрії правове регулювання місцевого самоврядування закріплено в підрозділах «В» і «С», які розташовані в розділі «Законодавча та виконавча влада земель» Федерального конституційного закону Австрії від 10.11.1920 р. [19].

Найбільш результативними реформи децентралізації публічної влади були в таких країнах, як Франція, Польща.

Досвід Франції, оскільки територіально Франція має практично рівну територію і має однакову з Україною унітарну форму державного управління, має для сучасної України важливе як у науковому, так і в практичному плані значення.

Основні принципи, на яких ґрунтувалася французька модель децентралізації, зводилися до трьох основних частин процесу: масштабність змін, поетапність (step by step) змін і методична корекція [20, с. 223].

Основи сучасного статусу місцевих органів влади Франції регулюються, крім Конституції, такими законодавчими актами: Законом від 2 березня 1982 про права і свободи комун, депар-

таментів і регіонів; Законом 7 січня 1983 року про розподіл компетенції між державою і комунами, департаментами та регіонами; Законом від 6 січня 1986 року про вибори в регіональній раді; законом від 3 лютого 1992 року про статус місцевих депутатів; Законом від 6 лютого 1992 року про територіальному управлінні Республіки. Усі перераховані закони ставляться до політики децентралізації, розпочатої французьким урядом в 1982 р і тривають досі.

Основна мета реформи – модернізація адміністративної системи шляхом підвищення її здатності реагувати на щоденні потреби регіону і сприяти їх реалізації. Саме завдяки прийнятому в 1982 році закону «Про права і свободи комун, департаментів і регіонів» відбулися істотні зміни в сфері економічного розвитку. Таким чином, економічні інтереси регіонів стали рішучою силою в розвитку суспільства через реформування публічної влади шляхом децентралізації. Завдяки децентралізації відбувся перерозподіл повноважень між центральною владою і органами влади на місцях. Місцеві органи самоврядування отримали великі повноваження і стали більш відповідальними за свої дії.

У продовженні реформ 28 березня 2003 року конституційним законом були внесені зміни до Конституції Французької Республіки 1958 року народження, де головним суб'єктом місцевої публічної влади були визначені «територіальні колективи» – комуни (громади), департаменти, регіони, колективи з особливим статусом і заморські колективи. Відповідно до ч. 2, 3 ст. 72 Конституції Французької Республіки 1958 року територіальні колективи використовують виборні ради, які мають право приймати рішення в межах своєї компетенції.

Реформування місцевого самоврядування спричинило прийняття нових нормативних актів та внесення змін до чинних. Для ефективності правового регулювання місцевого самоврядування у Франції всі закони, що регулюють питання організації та діяльності органів місцевого самоврядування, були об'єднані в адміністративний кодекс, який виступає «конституцією» місцевого самоврядування [21, с. 5].

Комуни, як територіальні колективи, є первинною, базовою ланкою територіального самоврядування у Франції. Комуни різноманітні за площею і чисельністю проживає в ній населення: Париж, як комуна, займає 105,4 км² га і в ньому проживає 2,2 млн. осіб [22], водночас село Кастельморон д'Альбре займає площу всього 0,0364 км², і на ній проживає 56 осіб [22], воно теж є комуною. У комуні немає окре-

мого державного органу, який очолює комуна. Комуна є одночасно і представником органу територіального самоврядування і представником державної влади.

Комуни мають свій представницький орган – рада і міра, що обирається з числа депутатів рад, які працюють на постійній основі. Депутати муніципальної ради і мер утворюють муніципалітет. Керує муніципалітетом мер, хоча він в той же час є державним службовцем. Його діяльність як керівника органу місцевого самоврядування здійснюється під контролем муніципальної ради, а діяльність як державного службовця здійснюється під адміністративним контролем комісара Республіки.

Кантон у Франції – адміністративно-територіальна одиниця у складі округу. Як правило, в кантон входять кілька комун. Сам по собі кантон важливий не як одиниця територіального самоврядування, а як структурна основа виборчої системи Франції.

Наступною ланкою, середнім між комуною і департаментом, є округ, який, у свою чергу, входить до департаменту (в середньому в департамент входить 3-4 округу). Коли головний місто округу є столицею департаменту – він має статус префектури, коли має статус столиці округу – то статус супрефектури. Головною функцією округу є організація і проведення парламентських виборів.

Основною ланкою територіально-адміністративної системи Франції є департамент. У країні діє сто департаментів, адміністративні центри яких мають статус префектури. Як другий рівень адміністративно-територіальної системи Франції департамент має подвійну функцію. Перша функція – департамент в особі представницького органу Генеральної ради виступає як орган місцевого самоврядування, очолюваний обраним зі свого складу Головою, який одночасно є і керівником виконавчого органу департаменту. Друга функція – департамент, діє як місцева державна адміністрація на чолі якої стоїть префект, який є представником державної виконавчої влади на регіональному рівні і який призначається Указом Президента, затвердженням на засіданні Ради Міністрів.

Муніципальна служба Франції відноситься до одного з видів публічної діяльності (служби), зокрема, до так званих служб забезпечення суверенітету в децентралізованому їх варіанті, тобто функціонують від імені місцевих колективів, а не держави в цілому. Публічні служби цієї категорії керуються в першу чергу нормами адміністративного права. Найчастіше вони діють за допомогою

односторонніх актів, тобто постанов, обов'язкових для виконання суб'єктами підвідомчій території. Фінансування цих служб проводиться за рахунок оподаткування. Разом із тим муніципальна служба підпорядкована таким загальним принципам функціонування публічної служби, як безперервність, рівність, нейтральність і здатність до адаптації; і відповідає загальним ознаками публічної служби: являє собою певну діяльність, здійснюється в інтересах всього суспільства, взята під егіду органу державної влади, підпорядковується спеціальному правовому режиму.

Службовці (за винятком виборних членів) регіональних, генеральних, муніципальних рад місцевих органів самоврядування є державними службовцями і відносяться до так званої «територіальної» цивільної служби.

Усі чиновники французької держслужби розділені по вертикалі на чотири розряду (класу) – А, В, С і Б, приналежність до яких визначається рівнем адміністративно-управлінської відповідальності при прийнятті рішень. Категорія А – це директора управлінь і департаментів, В – начальники відділів і підвідділів, С – виконавці, Б – штатний техперсонал. Категорії включають, в свою чергу, певні ранги, посади і, відповідно, рівні оплати праці. Її сітка поєднує принципи еквівалентності, тобто відповідності іншим по горизонталі, урахування специфіки даного відомства й історично сформованих привілеїв його працівників. Так, наприклад, супрефект або дивізійний комісар поліції в МВС приблизно еквівалентні посланнику в МЗС, генеральному інспектору Міністерства народної освіти, полковнику в армії.

До початку XXI століття на держслужбі у Франції значилися 2 294 тис. Чоловік, у тому числі 1 876 тис. у цивільних міністерствах, і 417 тис. в системі Міноборони (після завершення переходу збройних сил на професійну основу). На службі в територіальних органах місцевого самоврядування – регіональних, генеральних (департаментських), меріях налічувалося 1,5 млн. Чиновників, включаючи 286,9 тис. – у комунальних господарських службах.

Франція належить до числа держав, які зробили особливо вагомий внесок у розвиток місцевого самоврядування, в його теорію і практику. Принцип «правління народу, через народ і для народу» – основний принцип Французької Республіки. Багатотисячлітні традиції франко-українського співробітництва в різних сферах суспільного життя, схожість деяких етапів історичного розвитку і правових систем, близькість основополож-

них принципів конституційного ладу обох держав, що намітилася в Україні, тенденція забезпечити єдність влади на основі децентралізації – все це, безсумнівно, служить об'єктивними передумовами використання в Україні французького досвіду взаємовідносин між владними структурами, в тому числі і у сфері муніципального управління.

Досвід реформи місцевого самоврядування в Польщі має також велике практичне і теоретичне значення для України. Польща, як і Україна, отримала у спадок великий вплив комуністичного підходу у правовому регулюванні місцевого самоврядування. Польща вже є членом ЄС, всі свої реформи проводила відповідно до вимог нормативних документів ЄС, і її досвід для країни-кандидата до вступу в ЄС, якою є Україна, особливо цінний для швидкості реформування в Україні правового регулювання місцевого самоврядування відповідно до стандартів ЄС.

Спочатку, в 1946 році, Польська Народна Республіка створювалася на підставі принципу демократичного централізму. На момент створення ПНР існувало 14 воєводств, плюс два великих міста – Варшава і Лодзь, які були наділені правами воєводств. Воєводства поділялися на 299 повітів, з них – 29 міських, а повіті – на понад 3000 гмін.

Бажання комуністичної влади ПНР посилити свій вплив на місцях призвели в 1975 році до ліквідації повітів і зміцненню воєводств. Така реформа привела до домінування відомчої структури над територіальною.

Реформа самоврядування в Польщі в сучасному баченні почалася після виборів 1989 року, коли до центральної влади прийшли демократично налаштовані лідери «Солідарності».

Саме представники демократично налаштованих лідерів «Солідарності», получивши більшість в Сеймі на початку 90-х років, приступили до фундаментальних змін в організації влади. Почали проводити розмежування функцій адміністрування та управління територіями, побудовою нових організаційних структур і децентралізації управління шляхом передачі повноважень і фінансів органам територіального самоврядування.

Реформа місцевого самоврядування в Польщі розвивалася двома етапами: перший – 1990 рік – створено самоврядування гмін, другий – 1998 рік – створено самоврядування повітів та воєводств. Таким чином, до кінця 90-х років були встановлені два типи територіальної адміністрації: перший тип – урядовий, він ґрунтується на принципі централізму; другий тип – заснований на принципі

децентралізації. Іншими словами, воєводства стали одиницею територіального поділу країни для реалізації завдань центральної влади, а гміни стали опорою місцевих органів самоврядування.

У Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 року говориться про особливу роль гмін як основи територіального самоврядування (за конституцією) [23, ст. 164].

Діяльність органів публічної влади в Республіці Польща базується на таких основних принципах: самостійність в ухваленні рішень, дотримання унітарного устрою держави (органи місцевого самоврядування діють строго в рамках визначених державою прав), демократії (пряма виборність і колегіальність представницьких органів), фінансової незалежності (законодавством чітко визначені джерела фінансування органів державної влади), судовим захистом наділених прав і свобод [23, ст. 165].

Розмір і спосіб здійснення діяльності публічної влади залежить від суспільної важливості справ, а її форми – від ієрархії органів державної виконавчої влади та особливостей органу територіального самоврядування залежно від розподілу повноважень між ними.

На рівні воєводств діє воєводська адміністрація і самоврядування воєводства, які мають різні повноваження та компетенцію. Так, воєвода несе відповідальність за реалізацію на території воєводства державної політики, а самоврядування воєводства відповідає за регіональну політику. Установчим і контролюючим органом є сеймик воєводства, який обирається прямим голосуванням жителями воєводства на чотири роки. Рішення сеймиком приймаються колегіально на сесіях, що проводяться не рідше одного разу в квартал. Виконавчим органом є уряд воєводства, що формується сеймиком на термін його обрання.

На рівні повіту діє виборний орган – рада повіту, виконавчим органом якого є управління, очолюване обраним радою старостою.

На рівні гмін діє рада гміни, виконавчим органом якого є управління, яке очолює обраний населенням залежно від виду і розміру: земської гміни – вїт; сільської гміни – бургомїстр; міської гміни – президент.

Кожна з одиниць територіального самоврядування має свою частку в публічних доходах, залежно від завдань, що входять в її компетенцію. Вони діляться на власні доходи, загальні субвенції та цільові дотації, які виділяються з бюджету держави.

Основною функцією органів територіального самоврядування є вирішення поставлених перед регіоном завдань, які діляться на власні (встановлені відповідно до статутів і виконувані за рахунок власних ресурсів і на свою відповідальність), делеговані (реалізовані за домовленостями з центральними органами влади) та договірні (які вирішуються на підставі угод з іншими органами територіального самоврядування).

Статус працівників органів територіального самоврядування окреслено спеціальним законом від 22 травня 1990 р., який було змінено під час реформи 1998 р., а також у січні 2000 р. та травні 2005 р. Крім того, застосовуються окремі положення закону від 16 вересня 1982 р. про працівників державних адміністрацій та трудове законодавство.

Сьогодні день, виходячи зі змісту п. 1 ст. 25, п. 6 ст. 33, п. 3 ст. 36 Закону «Про гмінне самоврядування» від 8 березня 1990 р., працівники органів територіального самоврядування «під правовим захистом, передбаченим для державних службовців» [24].

У Республіці Польща розрізняють два види державної служби – сам корпус державних службовців та службовців державних установ. До корпусу державної служби в Республіці Польща належать службовці державної адміністрації, статус яких визначає закон «Про державну службу» від 21 листопада 2008 р. Цей закон вносив зміни до попередніх законів про цивільну службу Польщі від 24 серпня 2006 р., 18 грудня 1998 р., 5 липня 1996 р. та 17 лютого 1922 рр. (що свідчить про давні традиції Польщі у сфері державної служби) [25]. До службовців державних установ включені усі управлінські посади.

У Польщі під час формуванні державної влади використовуються поняття «публічна служба» та «громадянська служба». До публічної служби відносяться посади державної адміністрації. Посади створені для забезпечення професійного, неупередженого і політично нейтрального виконання державних рішень в установах державної адміністрації, діє корпус цивільної служби. Главою корпусу є Прем'єр-міністр [24, ст. 153].

Інтегрована до стандартів Європейського Союзу система державної служби Республіки Польща в таких сферах, як відкритість і конкурентоспроможність під час прийому на роботу, навчання і професійне зростання, оцінка і заохочення в роботі, встановили жорсткі вимоги до кандидатів на посади в державному секторі. Зайняти посаду в публічній або цивільній служби кандидат

може тільки після проходження певної процедури: кандидат призначається на посаду на тимчасовій контрактній основі (до 3 років), проходить шестимісячне стажування та отримує початкову професійну підготовку і після закінчення здає іспит, який приймає екзаменаційна комісія. За наявності позитивного результату і за умови наявності всіх умов за освітою, необхідного стажу роботи, знань іноземних мов кандидат отримує контракт на роботу на невизначений термін [26]. Дані вимоги не розповсюджуються на виборні посади.

Як приклад організації діяльності органів місцевого самоврядування та правового регулювання трудової діяльності посадових осіб та працівників органів місцевого самоврядування ми розглянули досвід двох, найближчих до України із державного і територіального устрою держав Європейського Союзу – Франції та Польщі.

Висновки і пропозиції. Безумовно, якщо розглядати історичний розвиток, особливості національного і культурного розвитку, традиції, географічне розташування, то Польща є ближчою до України. Але сам досвід Франції в реалізації реформування місцевого самоврядування та організації влади на місцях також повинен бути врахований і у реформах місцевого самоврядування в Україні.

На жаль, незважаючи на прийняття ряду законів і постанов, наявна модель місцевого самоврядування в Україні все ще має елементи радянського адміністративно-територіального устрою з явною виконавчою вертикаллю влади. Хоча необхідно так само відзначити, що в останні роки Україна прийняла певні елементи і окремі положення теорій самоврядування, а так само орієнтується на практику формування та функціонування органів місцевого самоврядування різних систем і моделей ЄС, в тому числі Польщі й Франції.

Негативним залишається прямий контроль за діяльністю місцевого самоврядування з боку органів державної виконавчої влади (підміна державними адміністраціями виконавчих органів районних та обласних рад). Також члени громад не відіграють значної ролі у вирішенні питань місцевого значення.

Вироблений нами аналіз дозволяє зробити висновок про основні напрямки подальшого розвитку системно-структурної організації місцевого самоврядування в Україні:

1) необхідність запровадження повноцінного самоврядування на рівні областей і районів, в тому числі шляхом створення їх власних, постійно діючих виконавчих органів;

2) проведення реальної децентралізації публічної влади шляхом розмежування повноважень між різними рівнями місцевого самоврядування та підвищення фінансової та організаційної самостійності;

3) замість місцевих державних адміністрацій ввести уповноваженого державою з нагляду за законністю та представництва інтересів держави (за аналогією з префектами у Франції).

Також, урахувавши положення Концепції Реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затвердженої Розпорядженням Кабінету міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. та відповідно із законопроектом про внесення змін до Конституції України (відносно децентралізації влади), попередньо схваленим Верховною Радою України 31 серпня 2015-го., також підготувати низьку інших законопроектів (відносно внесення змін і доповнень до профільного закону, процедурно-процесуального врегулювання питання відносно місцевих референдумів та ін.).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 10.04.2020).
2. Всесвітня декларація місцевого самоврядування URL : https://pidruchniki.com/15931106/pravo/vsesvitnya_deklaratsiya_mistsevogo_samovryaduvannya (дата звернення: 12.04.2020).
3. Європейська хартія міст, прийнята Постійною конференцією місцевих і регіональних органів влади Європи (CLRAE) Ради Європи 18 березня 1992 р. URL : <http://zakonbase.ru/content/base/21053/?pdf=1> (дата звернення: 15.04.2020).
4. Європейська хартія міст II (Маніфест нової урбаністики), прийнята Конгресом місцевих і регіональних влад Європи 28 травня 2008 р. URL : http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/Principle9_Europeanchart.pdf (дата звернення: 15.04.2020).
5. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 р. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_014 (дата звернення: 15.04.2020).
6. Європейська ландшафтна конвенція від 20 жовтня 2000 р. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_154 (дата звернення: 15.04.2020).
7. Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті, ухвалена Конгресом місцевих і регіональних органів влади Європи 21 травня 2003 р. URL : <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2924827&SecMode=1&DocId=2378350&Usage=2> (дата звернення: 15.04.2020).
8. Булковський Т.О. Децентралізація адміністративних послуг органів внутрішніх справ України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 8. С. 166–169.

9. Зарубіжний досвід організації роботи місцевої влади : монографія / М.О. Пухтинський, П.В. Ворона, О.В. Власенко та ін. / За заг. ред. П.В. Ворони. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. 280 с.
10. Бусьгіна І. Как менялась местная власть в Европе. *Муницип. Власть*. 2003. № 3. С. 106–109.
11. Борденюк В. Децентралізація державної влади і місцеве самоврядування: поняття, суть та форми (види). *Право України*. 2005. № 1. С. 21–25.
12. Забейворота Т.В. Модернізація системи державного управління в умовах децентралізації влади : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харків. 2017. 276 с.
13. Зарубіжний досвід організації та роботи місцевої влади : монографія за загальної редакції П.В. Ворони. Полтава, 2009. 280 с.
14. Конституція Франції. URL : https://www.conseilconstitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf (дата звернення: 17.04.2020).
15. Конституція Італійської Республіки. URL : <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-122256638> (дата звернення: 15.04.2020).
16. Конституція Республіки Польща (станом на 01.2018). URL : <http://pol-translit.com/news/pol-konst.html>. (дата звернення: 15.04.2020).
17. Конституція Болгарії. URL : <http://yport.inf.ua/konstitutsiya-bolgarii-55991.html>. (дата звернення: 15.04.2020).
18. Конституція Португальської Республіки. URL : http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm. (дата звернення: 16.04.2020).
19. Конституція Австрії. URL : https://ru.qwe.wiki/wiki/Constitution_of_Austria. (дата звернення: 1.04.2020).
20. Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання, Переднє слово В.Б. Гройсмана. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2015. 413 с.
21. Баланс повноважень по-французькому. *Урядовий кур'єр*. 2006. № 2. С. 5.
22. Париж як комуна. URL : <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D1> (дата звернення: 16.04.2020).
23. Конституція Республіки Польща. URL : <https://legalns.com/download/books/cons/poland.pdf>. (дата звернення: 20.04.2020).
24. Закон Республіки Польща «Про гмінне самоврядування» від 8 березня 1990 р. URL : <https://www.csi.org.ua/publications/zakon-pro-gminne-samovryaduvannya-vid-8-b/> (дата звернення: 25.04.2020).
25. Красівський Д.О. Впровадження європейських стандартів кадрового забезпечення політичного управління: польський досвід. URL : <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Krasivskiy.pdf> (дата звернення: 25.04.2020).
26. План модернізації державного управління: пропозиції щодо приведення державного управління та державної служби України у відповідність із принципами і практиками демократичного урядування : за заг. ред. Т. Мотренка. Київ : Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2010. 396 с.

Сприндис Сергій Іванович

ОРГАНІЗАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У КРАЇНАХ ЄС З ОГЛЯДУ НА ДОСВІД ФРАНЦІЇ ТА ПОЛЬЩІ

У даній статті про «Організацію місцевого самоврядування у країнах ЄС, спираючись на досвід Франції та Польщі» аналізується досвід міжнародної практики організації місцевого самоврядування, з якого бачимо абсолютно різні типи, моделі та системи місцевого самоврядування. Під час дослідження автором було розглянуто міжнародно-правові акти, що складають правову основу місцевого самоврядування у Європі. Проаналізовано досвід міжнародної практики організації місцевого самоврядування. Також автором було досліджено поняття «управління» в країнах ЄС, яке визначається як сукупність встановлення правил, процесів і моделей поведінки, які визначають способи реалізації владних повноважень. У даній статті про «Організацію місцевого самоврядування в країнах ЄС, спираючись на досвід Франції та Польщі» автором досліджено та проаналізовано моделі місцевої автономії і децентралізації у країнах ЄС.

Найбільш результативними реформи децентралізації публічної влади були в таких країнах, як Франція, Польща, Німеччина. Реформування місцевого самоврядування спричинило прийняття нових нормативних актів та внесення змін до чинних. Для ефективності правового регулювання місцевого самоврядування у Франції всі закони, що регулюють питання організації та діяльності органів місцевого самоврядування, були об'єднані в адміністративний кодекс. Також під час дослідження автором такого питання, як «Організація місцевого самоврядування у країнах ЄС, спираючись на досвід Франції та Польщі», був зроблений аналіз наукових публікацій щодо закордонного досвіду децентралізації, який свідчить про те, що для країн перехідного періоду найбільш ефективним способом глибинних змін суспільних відносин і підвищення життєвого рівня населення, збільшення потенціалу місцевого розвитку є розширена децентралізація. Розглянуто досвід реформи місцевого самоврядування в Польщі, який має також велике практичне і теоретичне значення для України. Польща, як і Україна, отримала у спадок великий вплив комуністичного підходу в правовому регулюванні місцевого самоврядування. На жаль, незважаючи на прийняття ряду законів і постанов, наявна модель місцевого самоврядування в Україні все ще має елементи радянського адміністративно-територіального устрою з явною виконавчою вертикаллю влади.

Ключові слова: самоврядування, суспільні відносини, реформи, децентралізація, виконавча вертикаль.

Sprindis Sergey

THE ORGANIZATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE EU COUNTRIES BASED ON THE EXPERIENCE OF FRANCE AND POLAND

This article on “The organization of local self-government in the EU based on the experience of France and Poland” analyzes the experience of international practice of local self-government, from which we see completely different

types, models and systems of local self-government. In the study, the author considered the international legal acts that form the legal basis of local self-government in Europe. The experience of international practice of local self – government organization is analyzed. The author also studied the concept of “governance” in the EU, which is defined as a set of rules, processes and patterns of behavior that determine the ways of exercising power. In this article on “Organization of local self-government in the EU” based on the experience of France and Poland, the author explores and analyzes models of local autonomy and decentralization in the EU.

The most effective reforms of decentralization of public power were in such countries as France, Poland, Germany. Reforming local self-government has led to the adoption of new regulations and amendments to existing ones. For the effectiveness of legal regulation of local self-government in France, all laws governing the organization and activities of local self-government bodies have been merged into an administrative code. Also in the study of the author of such an issue as “Organization of local self-government in the EU based on the experience of France and Poland” was an analysis of scientific publications on foreign experience of decentralization which shows that for countries in transition the most effective ways population level, increasing the potential of local development is expanded decentralization. The experience of local self-government reform in Poland, which is also of great practical and theoretical importance for Ukraine, is considered. Poland, like Ukraine, inherited a great influence of the communist approach in the legal regulation of local self-government. Unfortunately, despite the adoption of a number of laws and regulations, the existing model of local self-government in Ukraine still has elements of the Soviet administrative-territorial system with a clear executive power.

Key words: self-government, public relations, reforms, decentralization, executive vertical.

з повнотою розкриття поняття суб'єктивного права та його складових частин. Громадянин України, як носій прав та свобод, закріплених Конституцією України, має право користуватися, володіти, розпоряджатися своїми конституційними правами. Суб'єктивному праву на творчість притаманні всі ознаки, що характеризують суб'єктивні права.

Слід зазначити, що в науковій літературі стосовно розуміння категорії суб'єктивних цивільних прав склалася майже одностайна точка зору. Так, зокрема, професор Є.О. Харитонов характеризує суб'єктивне цивільне право через так звану «тріаду» можливостей. Згідно із цією характеристикою наявність цивільного права означає для уповноваженої особи: 1) можливість поводитися певним чином; 2) можливість вимагати певної поведінки від інших осіб; 3) можливість отримати захист порушеного права за допомогою суду, державних органів тощо [11].

Таким чином, до змісту суб'єктивного права відносять можливість певної поведінки уповноваженої особи, можливість вимагати належної поведінки від зобов'язаної особи і можливість звертатися за допомогою до громадськості та державного апарату за захистом свого права [9, с. 17].

«Якщо раніше суб'єктивне право в цілому зводилось до суб'єктивного права вимагати, а його склад ототожнювався зі складом юридичного обов'язку, то сьогодні вчені-юристи одноголосно розглядають суб'єктивне право як право на дію самої уповноваженої особи» [1, с. 359].

Одним із перших до категорії суб'єктивного права звернувся С.М. Братусь, який визначив суб'єктивне право як міру можливої чи дозволеної поведінки [4, с. 8].

Таким чином, найпоширенішим розумінням даної категорії є те, що це міра юридично можливої поведінки, що задовольняє інтереси певної особи [5]. Використання суб'єктивних прав завжди залежить від особистого бажання і розсуду індивіда.

В.О. Боняк у своїй роботі зазначає, що структура суб'єктивного права складається із чотирьох елементів та представлена:

«1. Можливістю певної поведінки уповноваженої сторони правовідносин (право на власні дії).

2. Можливістю уповноваженої сторони правовідносин вимагати належної поведінки від зобов'язаної сторони (право на чужі дії).

3. Можливістю уповноваженої сторони правовідносин у разі порушення її конституційного

права звертатися за захистом в особі судових і правоохоронних органів (право на захист).

4. Можливістю уповноваженої сторони правовідносин в особі носія конституційного права на освіту користуватись відомим соціальним благом» [2, с. 11].

Основні ознаки і властивості визначені всіма правознавцями практично однаково, адже «право (суб'єктивне) – це певні повноваження суб'єкта, реалізація яких безпосередньо приводить до оволодіння тим або іншим соціальним благом» [7, с. 9].

Більшість авторів одностайно стверджують, що «головне в суб'єктивному праві – це можливість у визначених правом межах вільно діяти, самостійно визначати, обирати вид і міру власної поведінки» [7, с. 9].

Під час визначення основних ознак, притаманних суб'єктивному праву на творчість, слід зазначити, що поняття «творчість» та його характеристика були темою дослідження правознавців як радянських часів, так і сучасності.

У визначенні цього поняття спостерігається розмаїття точок зору. Так, зокрема, творчість визначається як діяльність зі створення неповторних за характером здійснення і результатами оригінальних у суспільно-історичному відношенні, а не тільки в індивідуальному, унікальних матеріальних і духовних цінностей (відкриття нових властивостей і закономірностей, створення цінностей мистецтва, нових зразків техніки і нових видів технології і т.д.) [10].

Творчість характеризується також як створення авторських образів, яким притаманна неповторність, унікальність, новизна [12, с. 13].

«Результат творчої діяльності має бути новим, оригінальним, він не може бути повторенням уже відомого. Творчість властива людині в будь-якій сфері її діяльності» [3, с. 8].

Аналіз наявних у науковій літературі визначень даного поняття дозволив зробити висновок про те, що основне навантаження у визначенні несуть такі якості творчості, як неповторність, унікальність, новизна. При цьому для того, щоб творчість розглядати у юридичній площині, мають бути додаткові ознаки, які дозволять суб'єкту такої творчої діяльності ефективно реалізувати та захищати свої творчі права.

На думку Н. Опольської, можливість суб'єкта утримуватись від відповідних юридично значущих діянь (пасивна поведінка) та можливість обирати напрямок власної поведінки (активна поведінка) задля інтересів інших осіб та в межах таких інте-

ресів означає, що суб'єктивне право на творчість використовується не лише за бажанням особи-власника таких прав [9, с. 18].

Зміст суб'єктивних прав на творчість, включаючи основні ознаки, притаманні суб'єктивним правам взагалі, має свої специфічні особливості, адже творча діяльність опосередковує глибинний пошуково-інтелектуальний процес.

Суб'єктивне право на творчість як різновид суб'єктивних прав включає в себе:

1) можливість створювати об'єкти інтелектуальної власності та, зокрема, авторського права, тобто можливість поводитись певним чином, яка притаманна суб'єктивним правам;

2) можливість вимагати визнання такого права від інших учасників «творчого процесу» – недоторканість авторських прав;

3) у разі порушення права – можливість захисту в компетентних органах та суді.

Характеризуючи специфічні риси суб'єктивного права на творчість, слід зазначити, що творча діяльність – це активна реалізація відповідних основних прав і свобод, закріплених Конституцією України.

Якщо порівняти з таким суб'єктивним правом, як, наприклад, право на інформацію, яке розглядається як активне і як пасивне право, то можна припустити, що і суб'єктивне право на творчість має дві сторони. Зокрема, Г. Горніг як активний компонент права на інформацію відокремлює пошук інформації. Пасивний аспект забезпечує лише право на доступ до інформації та споживання наданої інформації, яка знаходиться у вільному обігу в суспільстві [13, с. 157].

Але, на нашу думку, все ж таки суб'єктивне право на творчість, на відміну від суб'єктивного права на інформацію, має тільки активну форму,

адже, як раніше було зазначено, передбачає процес створення та матеріального закріплення твору, який має властивості новизни та оригінальності.

І хоча деякі науковці зазначають, що за своїм змістом культурні права і свободи – це суб'єктивні права людини в культурній (духовній, ідеологічній) сфері, це певні можливості доступу до духовних здобутків свого народу і всього людства, їх засвоєння, використання й участі в подальшому їх розвитку, суб'єктивне право на творчість не має пасивної сторони, право на творчість завжди має активний характер, тобто передбачає тільки активну форму та залежить від волевиявлення людини [8].

Висновки. У Конституції України серед різноманіття суб'єктивних прав закріплені та гарантуються: свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. При цьому право на творчість передбачає тільки активну діяльність людини, на відміну права на інформацію, що передбачає і пасивну сторону, виражену у споживанні. Структура суб'єктивного права взагалі та суб'єктивного права на творчість має певні елементи, що виражаються в можливості громадянина діяти на свій розсуд, вимагати дотримання своїх прав та мати можливість звернутися за захистом порушених прав. Держава має розвинути систему правових можливостей для розвитку інтелектуальних здібностей громадян, результатом чого є чітке регулювання відносин на етапі створення об'єктів інтелектуальної власності, можливості запобігання порушення прав авторів та інших суб'єктів права інтелектуальної власності, захисту порушених прав у сфері інтелектуальної власності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С.С. Общая теория права. Москва, 2008.
2. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на людину та його забезпечення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 2005. 22 с.
3. Бояр А.О. Інтелектуальна власність : монографія. Луцьк, 2007.
4. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. Москва, 1950.
5. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс. URL : http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part2/405.htm.
6. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Лисенков С.Л. Теоретичні питання конституційних культурних прав і свобод особи в Україні. *Вісник академії адвокатури України*. Випуск 1. Київ, 2004.
8. Культурні права і свободи особистості. URL : <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/law/9730/>.
9. Опольська Н. Зміст суб'єктивного права на творчість. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. (209) № 5.
10. Пізнання і творчість. URL : <https://daviscountydaycare.com/pznannya-yak-vdobrazhennya-djsnost/38-pznannya--tvorchst.html>.
11. Харитонов Є.О. Цивільне право України. URL : <http://westudents.com.ua/glavy/72701-1-ponyattya-tsvivnogo-prava-tsvivnogo-nteresu-ta-tsvivnogo-obov'yazku.html>.
12. Хохлов В.А. Авторское право: Законодательство, теория, практика. Москва, 2008.
13. Gornig, G-H. Auberungsfreiheit und informationsfreiheits Menschenrechte, Duncker, Berlin, 1998.

Сабура Світлана Олександрівна

СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО НА ТВОРЧІСТЬ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

У статті розглянуті актуальні питання, що виникають під час розгляду структури суб'єктивного права взагалі та, зокрема, суб'єктивного права на творчість. Нині дуже вагома роль творчих процесів у суспільстві, і людина, що проявляє своє творчі здібності та оприлюднює їх, з одного боку, робить чималий внесок у розвиток суспільства, з іншого – має право з боку закону на захист таких «проявів» творчості. Важливість розгляду питання існує не перший рік, адже із прийняття Конституції України наша держава відкрила більш широкі можливості у тлумаченні та розширенні деяких суб'єктивних прав. Право на творчість, закріплене в деяких міжнародних актах, має отримати більш конкретні механізми для відображення та поширення в національному законодавстві. Завдяки науковцям така ціль може бути легко виконана і прийнята до уваги законодавцями.

Складовою частиною та основою суб'єктивного права на творчість є саме суб'єктивне право. У статті розкритий зміст поняття суб'єктивного права, що дає змогу зрозуміти сутність поняття «суб'єктивного права на творчість». Вивчення та порівняння структури обох понять дає змогу якнайдетальніше розкрити та зрозуміти особливості та тонкощі категорії «суб'єктивне право на творчість», важливі аспекти, що допомагають реалізації людиною суб'єктивного права на творчість.

У статті акцент робиться також на важливості надання уваги до економічних, соціальних та культурних прав людини та порівняння складу права на освіту із правом на свободу культурної, наукової та творчої діяльності.

Відомо, що така категорія суб'єктивних прав, як право на свободу творчої діяльності, довгий час не мало відповідної уваги з боку законодавства. Це і привело до зовсім маленької кількості законодавчих актів, що регулюють таке право. Тому у статті висвітлені основні аспекти та характеристики, притаманні «суб'єктивному праву» та конкретизовані основні «можливості» «суб'єктивного права на творчість».

Наростаюча актуальність цієї теми змушує правознавців вивчати це питання детальніше. Важливо виділити особливості цієї категорії суб'єктивних прав. Не можна обійтися без думки фахівців із приводу особливостей визначення та структури поняття «суб'єктивного права», адже воно є «основоположником» та базисом усіх видів прав людини і громадянина. Творчість займає важливу інтелектуальну сферу у всій системі людських потреб, тому ми маємо вдосконалити систему права, що регулює та закріплює юридичні можливості творчої людини: можливість реалізувати свої права, здійснити їх та захистити, якщо це буде необхідно.

Ключові слова: суб'єктивне право, суб'єктивне право на творчість, зміст.

Sabura Svitlana

SUBJECTIVE RIGHT OF THE CREATIVITY: CONTENT AND SOME ASPECTS OF THE PROTECTION

The article deals with topical issues that arise when considering the structure of subjective law as a whole and, in particular, subjective right to creativity. At the moment, the role of creative processes in society is very great and a person who shows his creative abilities and makes them public, on the one hand, makes a significant contribution to the development of society, on the other hand, he has the right from the law to protect such “manifestations”.

An integral part and basis of the subjective right to creativity is precisely the subjective right. The article reveals the content of the concept of “subjective right”, which makes it possible to understand the essence of the concept of “subjective right to creativity”. Studying and comparing the structure of both concepts makes it possible to reveal and understand in as much detail as possible the features and subtleties of the category of “subjective right to creativity”, important aspects that help a person to exercise their rights.

The article also focuses on the need to draw attention to economic, social and cultural human rights, and also compares the right to education and the right to freedom of cultural, scientific and creative activity.

It is known that such a category of subjective rights as the right to freedom of creative activity for a long time did not have adequate attention from the legislation. This has resulted in a minimal amount of legislation governing such a right. Therefore, the article highlights the main aspects and characteristics inherent in “subjective law” and concretizes the main “possibilities” of the “subjective right to creativi”.

The growing relevance of this topic forces legal scholars to study this issue in more detail. It is important to highlight the features of this category of subjective rights. It is impossible to do without the opinion of experts on the specifics of the definition and structure of the concept of “subjective law”, because it is the “founder” and basis of all other types of human and civil rights. Creativity occupies an important intellectual sphere in the entire system of human needs, therefore we must improve the system of law that regulates and consolidates the legal possibilities of a creative person: the ability to their rights, exercise them and protect them, if necessary.

Key words: subjective right, subjective right to creativity, content.

жавне унітарне підприємство, визначене Міністерством юстиції України та віднесене до сфери його управління, що здійснює заходи зі створення, впровадження та супроводження його програмного забезпечення, відповідає за технічне і технологічне забезпечення, збереження та захист даних цього реєстру [7].

На жаль, можна констатувати наявність вад в організації, програмному забезпеченні та технічному обслуговуванні ведення Державних реєстрів, про що свідчать повідомлення про технічні несправності [8], безпідставні обмеження доступу, відсутність зворотного зв'язку від оператора реєстру та непрозорість правил користування Державним реєстром [14].

Сучасні дослідники даної проблематики наголошують на необхідності запровадження дієвих інструментів захисту інформації, що міститься в Державному реєстрі прав [16, с. 42]. На можливості та необхідності впровадження технології блокчейну в системи державної реєстрації (зокрема, державної реєстрації прав на нерухоме майно), використання децентралізованих розподілених реєстрів для зберігання державних даних, проведення земельних аукціонів, ведення Державного земельного кадастру неодноразово наголошувалося в літературі [6, с. 38; 12, с. 60; 13].

Використання блокчейну та інших технологій розподіленої обробки даних саме для ведення державних реєстрів та в діяльності державних органів визнана перспективною фахівцями з державного стратегічного планування провідних країн світу. Головним позитивним фактором є стійкість системи щодо несанкціонованого втручання та зміни інформації, яка зберігається в реєстрі, а також економія коштів порівняно зі зберіганням інформації на паперових носіях та із застосуванням традиційних технологій зберігання даних на машинних носіях інформації [11]. Крім того, серед переваг застосування блокчейн-технологій називають суттєве зменшення тривалості здійснення операцій, пов'язаних із набуттям (або припиненням) майнових прав, зниження ризиків шахрайства, виникнення помилок під час оформлення документів та здійснення транзакцій, а також підвищення рівня надійності системи в цілому [12, с. 60].

Технологію блокчейн для потреб захисту майнових прав активно тестують у Швеції. Як повідомляє Reuters, ідея уряду полягає в тому, щоб здійснювати операції з нерухомістю, використовуючи блокчейн, з моменту, коли сторони домовилися та мають намір укласти договір. Таким чином, усі зацікавлені суб'єкти – банки, уряд, брокери, покупці та про-

давці – зможуть відстежувати хід угоди на всіх її етапах. Очікується, що технологічні рішення дозволять забезпечити всі сторонам в угоді з нерухомістю найвищий рівень безпеки [1].

Світовий досвід застосування блокчейн-систем ведення земельних кадастрів налічує чимало успішних проектів, так, зокрема: Національною земельною службою Швеції запроваджено блокчейн-платформу «ChromaWay», в Гондурасі компанією «Factom» – розподілений реєстр для реєстрації прав на землю, а у Гані – на платформі «Graphene» урядом дозволено реалізацію блокчейн-системи «Bitland», яка функціонує на основі базових маркерів «Bitshares» та «CADASTRAL» [12, с. 60]. Такі країни, як ОАЕ, Грузія та Україна, вдаються до спроб ведення земельного реєстру з використанням технології блокчейн. Прогресивним є досвід Індії, яка вже впровадила блокчейн-технології в межах штату Андхра-Прадеш для реєстрації прав на землю. Для цього в місті Вішакхапатнам буде створено технологічний парк за участю провідних компаній в даній сфері – Arpa, Phoenix і OasisGrace [3; 5]. Національне агентство з реєстрації суб'єктів господарювання Грузії уклало у 2016 р. функціонування системи реєстрації прав на землю, засновану на технології блокчейн. Такий досвід є позитивним прикладом використання блокчейн-технології та свідчить про її розповсюдження у сфері державного управління [4; 13]. Водночас Майкл Грала та Крістофер Меллон вказують, що загальнодоступні технологічні рішення з використанням блокчейн не в змозі обробляти велику кількість земельних даних, таких як справи, титули та карти, а отже, існує потреба в модифікації та вдосконаленні наявних блокчейн-продуктів [2].

На прикладі земельного кадастру влада України вирішила впровадити технологію розподіленого реєстру і в Реєстр прав на нерухоме майно. У даному випадку технологія блокчейн поєднує і високу безпеку даних, і можливість громадського контролю, оскільки забезпечує надійну синхронізацію даних і захищає їх від підміни в результаті зовнішнього втручання. Один із етапів розвитку Держземкадастру передбачає проведення синхронізації з реєстром прав на нерухоме майно Мін'юсту. У результаті цього етапу можна буде побачити не тільки витяги, а всі контракти, які укладені щодо кожної земельної ділянки: запити, зміни – і фактично в режимі реального часу.

У травні 2017 року Кабінетом Міністрів України було прийнято розпорядження щодо поси-

Звертаючись до огляду проблем доступу до даних із Державних реєстрів, необхідно зауважити значні досягнення нашої держави в питаннях забезпечення доступності адміністративної послуги з отримання даних із Державних реєстрів. Так, нещодавно Міністерством юстиції України було спрощено доступ до Державного реєстру обтяжень рухомого майна. Користувачі зможуть здійснити пошук інформації в реєстрі без авторизації за допомогою кваліфікованого електронного підпису (КЕП). Відтепер для отримання відомостей достатньо ввести свою електронну адресу і параметр запиту, за яким здійснюватиметься пошук. Передбачається, що такі нововведення полегшать користування реєстром [17]. Водночас Міністерством юстиції України запроваджено он-лайн сервіси для отримання даних із Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Інформація з Державного реєстру прав в електронній формі через веб-портал Мін'юсту надається користувачам, яких ідентифіковано шляхом використання кваліфікованого електронного підпису. Однак убачається необхідність фіксації в реєстрі даних валідації суб'єктів запиту даних щодо конкретного об'єкта нерухомості. Такі дані повинні мати конфіденційний характер і можуть бути використані в процесі захисту порушених або оспорюваних прав у випадку рейдерських захоплень нерухомості або інших правопорушень у сфері власності. Збереження принципу добросовісності при користуванні Державним реєстром повинно доповнювати такі засади функціонування реєстрів, як відкритість і публічність. За аналогією з публічністю прав на нерухомість публічними повинні залишатися і дії щодо збирання, обробки і поширення інформації з Державних реєстрів.

Ще одним проблемним місцем наявного механізму функціонування Державного реєстру речових прав дослідники називають відсутність правового регулювання питань взаємодії держателя, оператора та користувача Державного реєстру

(реєстраторів та нотаріусів). Так, у результаті аналізу практики відповідного департаменту моніторингу Міністерства юстиції (департамент включає в себе відділ моніторингу та комісію з розгляду скарг) співробітники на свій розсуд можуть заблокувати нотаріусу доступ до реєстру за наявності навіть банальних технічних помилок. Крім того, спостерігається тенденція до збільшення кількості випадків блокування доступу до реєстрів без відповідних підстав [14]. Представники нотаріальної спільноти вказують на той факт, що недосконалість державних реєстрів – це основна причина технічних помилок. Крім того, вказується на некомпетентність осіб, які здійснюють моніторинг, та корупційну складову частину в питанні функціонування систем контролю. Серед можливих рішень даної проблеми слушно називаються скасування блокування та вдосконалення роботи реєстру одночасно з розробленням та внесенням змін до законодавства, які б змогли встановити єдині прозорі «правила гри» для суб'єктів моніторингу та реєстраторів.

Висновки. Сьогодні процес діджиталізації системи реєстрації майнових прав вимагає ефективної колаборації представників державної влади та IT-спеціалістів у питаннях запровадження інноваційних рішень у процесі реєстрації майнових прав. Використання переваг блокчейн-технологій може забезпечити вихід на новий рівень захисту інформації в межах Державних реєстрів, стати вагомим інструментом боротьби з рейдерством на корупцією в питаннях виникнення та переходу речових прав на нерухомість в Україні. Завдання покращення технологічного функціоналу доступу до Державного реєстру та формування прозорих умов користування реєстром нотаріусами та реєстраторами повинно висуватися перед представниками виконавчої влади, а його вирішення дозволить забезпечити сприятливе середовище для ефективного функціонування Державного реєстру прав та інших реєстрів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Chavez-Dreyfuss G. Sweden tests blockchain technology for land registry. *Reuters*. URL : [https://www.reuters.com/article/us-sweden-blockchain/sweden-tests-blockchain-technology-for-land-registry-idUSKCN0Z22KV#:~:text=NEW%20YORK%20\(Reuters\)%20%2D%20Sweden,Land%20Registry%20said%20on%20Thursday](https://www.reuters.com/article/us-sweden-blockchain/sweden-tests-blockchain-technology-for-land-registry-idUSKCN0Z22KV#:~:text=NEW%20YORK%20(Reuters)%20%2D%20Sweden,Land%20Registry%20said%20on%20Thursday).
2. Graglia M., Mellon Ch. Blockchain and Property in 2018: At the End of the Beginning. *Innovations*. 2018. Vol. 12, No. 1-2. P. 90–116.
3. Indian state to implement blockchain for land records. *Ledger Insights*. URL : <https://www.ledgerinsights.com/indian-blockchain-land-records-registry-andhra-pradesh/>.
4. Shang Q., Price A. A Blockchainbased Land Titling Project in the Republic of Georgia. *Innovations*. 2018. Vol. 12, number 3/4. P. 72–78.
5. Vinay Thakura, M.N.Dojob, Yogesh K. Dwivedic, Tanvir Ahmadd, Ganesh Khadanga. Land records on Blockchain for implementation of Land Titling in India. *International Journal of Information Management*. Volume 52, June 2020. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0268401219303329>.
6. Давидова І.В. Технологія блокчейн: перспективи розвитку в Україні. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 26. С. 38–41.

7. Державний реєстр речових прав на нерухоме майно. Департамент державної реєстрації та нотаріату. URL : http://ddr.minjust.gov.ua/uk/39a73739b49b53999facdebe6769db56/derzhavnyu_reestr_rechovyh_prav_na_neruhome_mayno/
8. Державний реєстр речових прав на нерухомість другий день «лежить». *Главком*. 15 листопада 2016. URL : <https://glavcom.ua/news/derzhavniy-rejestr-rechovih-prav-na-neruhomist-drugiy-den-lezhit-382886.html>.
9. Деякі питання посилення безпеки зберігання та захисту відомостей Державного реєстру речових прав на нерухоме майно і системи електронних торгів з реалізації [...] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 353-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2017-%D1%80#Text>.
10. Деякі питання посилення безпеки зберігання та захисту відомостей Державного реєстру речових прав на нерухоме майно і системи електронних торгів з реалізації арештованого майна. *Урядовий портал*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/pras/250015228>.
11. Доронін І.М. Блокчейн, суспільство і держава: проблеми правотворчості. *IT-право: проблеми та перспективирозвитку в Україні : зб. матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17 листоп. 2017 р.)*. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 73–78.
12. Карпенко О., Осьмак А. Використання блокчейн-систем органами публічної влади: український та зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. Вип. 1. С. 57–62.
13. Клименко І.В., Лозова, Г.М., Акімова, Л.М. Застосування блокчейн-технологій у публічному управлінні. *Демократичне врядування*. 2017. Вип. 20. URL : http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk20/fail/Klymenko,Lozova,Akimova.pdf.
14. Козаєва Н. Як нотаріусам блокують доступ до державних реєстрів за формальні помилки. *Закон і бізнес*. 2019. № 9(1411). URL : https://zib.com.ua/ua/136717-yak-notariusam-blokuuyut-dostup-do-derzhreestriv-za-formalni_.html.
15. Коровайко О. Правове регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно за часів української незалежності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 116–119.
16. Коровайко О. Формування і зберігання даних державного реєстру прав на нерухоме майно. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 40–43.
17. Красюк З. Спрощення доступу до інформації з Державного реєстру обтяжень рухомого майна, а також удосконалення Державного реєстру прав на нерухоме майно. *Європейська Бізнес Асоціація*. 08.04.2020. URL : <https://eba.com.ua/kinstellar-predstavlyu-interesy-qterminals-u-peregovorah-stosovno-ukladennya-kontsesijnogo-dogovoru-u-najmasshtabnishomu-kontsesijnomu-proekti-v-ukrayini/>.

Непомящая Ирина Алексеевна

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ МАЙНОВИХ ПРАВ

Статтю присвячено питанням раціонального і ефективного використання інформаційних технологій під час формування та діяльності системи державної реєстрації майнових прав. У ході дослідження була зроблена спроба визначення перспектив законодавчого та практичного вдосконалення системи державної реєстрації майнових прав за трьома напрямками: підвищення рівня інформаційної безпеки, спрощення та удосконалення способів доступу до даних Державних реєстрів та формування єдиної прозорої чіткої системи правового регулювання технічних рішень та процедурних моментів у межах інституту реєстрації майнових прав в Україні. З'ясовано, що процес діджиталізації діяльності держави позитивно вплинув на розвиток відносин у сфері реєстрації майнових прав та стимулював подальші інновації. Проаналізовано вітчизняні досягнення у сфері здійснення функцій ведення реєстрів та забезпечення захисту інформації в межах реєстру. Аргументовано необхідність фіксації в реєстрі даних валідації суб'єктів запиту даних щодо конкретного об'єкта нерухомості з метою дотримання принципу добросовісності користування Державним реєстром. Дані валідації повинні мати конфіденційний характер і можуть бути використані у процесі захисту порушених або оспорюваних прав у випадку рейдерських захоплень нерухомості, превентивних заходів таких порушень або інших правопорушень у сфері власності. Збереження принципу добросовісності під час користування Державним реєстром повинно доповнювати такі засади функціонування реєстрів як відкритість і публічність. За аналогією з публічністю прав на нерухомість публічними повинні залишатися і дії щодо збирання, обробки і поширення інформації з Державних реєстрів. Визначено, що серед основних проблем ведення реєстрів виділяються недосконалість програмного забезпечення державних реєстрів (основна причина технічних помилок), некомпетентність осіб, які здійснюють моніторинг. Запропоновано внесенням змін до законодавства, які б змогли встановити єдині прозорі правила ведення реєстру для реєстраторів та підстави настання та межі відповідальності за порушення таких правил.

Ключові слова: державна реєстрація майнових прав, блокчейн, децентралізований розподілений реєстр, кібербезпека.

Непоміашчаіа Ірына

PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF THE STATE REGISTRATION OF PROPERTY RIGHTS

The article is devoted to the issues of rational and effective use of information technologies during the formation and activity of the system of state registration of property rights. The study attempted to identify prospects for legislative and practical improvement of the system of state registration of property rights in three areas – increasing information security, simplifying and improving ways to access data from State Registers and forming a single transparent clear system of legal regulation of technical decisions and procedural points. institute of property rights registration in Ukraine. It was found that the process of digitalization of the state has had a positive impact on the

development of relations in the field of registration of property rights and stimulated further innovation. Domestic achievements in the field of registering and information protection within the register are analyzed. It is argued that it is necessary to record in the data register the validation of the subjects of the request for data on a specific real estate object in order to comply with the principle of good faith use of the State Register. Validations data must be confidential and may be used in the process of protecting infringed or disputed rights in the event of raids on real estate or other property offenses. Preservation of the principle of good faith in the use of the State Register should complement such principles of functioning of registers as openness and publicity. By analogy with the publicity of real estate rights, actions to collect, process and disseminate information from the State Registers should remain public. It is determined that among the main problems of keeping registers are the imperfection of the software of state registers (the main cause of technical errors), the incompetence of those who monitor. It is proposed to amend the legislation, which could establish uniform transparent rules for maintaining the register for registrars and the grounds for and occurrence of liability for violation of such rules.

Key words: state registration of property rights, blockchain, decentralized distributed register, cybersecurity.

ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ

УДК 347.958:347.956(477)

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.382>

Іліопол Інна Михайлівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-4853-4269

КОНЦЕПТ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ У СТАДІЇ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АПЕЛЯЦІЙНОМУ ПОРЯДКУ, СФОРМОВАНИХ ПІД ВПЛИВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ІЗ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Постановка проблеми. В Україні на конституційному рівні було закріплено формування європейської правової держави, для якої людина є головною соціальною цінністю. Дане питання як ніколи актуальне зараз, адже зумовлено проведенням реформування судочинства та приведенням його у відповідність до міжнародних стандартів та побудови сильної, демократичної держави, яка рухається в напрямку верховенства права та захисту прав людини і громадянина.

У сучасних умовах відображаються найбільш характерні демократичні риси, якісні особливості цивільного судочинства і загальна (соціально-юридична) спрямованість права та його найважливіших інститутів.

Стан дослідження теми. Застосування принципів цивільного процесуального права, зокрема в апеляційному провадженні в різні періоди, досліджували такі вчені, як С.В. Васильєв, Є.В. Васильковський, Н.Ю. Голубєва, К.В. Гусаров, О.В. Дем'янова, І.І. Ємельянова, Д.Д. Луспеник, Л.О. Терехова, О.М. Трач, М.К. Треушніков, Ю.С. Червоний, Є.А. Чернушенко та ін.

Метою написання статті є системне дослідження принципів, що забезпечують ефективний апеляційний перегляд справи, як один із засобів захисту цивільних прав, свобод та інтересів у цивільному судочинстві, узагальнення історичних та теоретичних напрацювань і концептуальних положень принципів цивільного процесуального права, а також аналіз реалізації принципів під час

апеляційного оскарження судових рішень у цивільному процесі України. Адже порушення принципів цивільного процесуального права спричиняє ухвалення незаконного та необґрунтованого судового рішення, що в подальшому підлягає скасуванню. Саме тому здійснення судочинства на засадах верховенства права є гарантією дотримання законності та правопорядку в державі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи дослідження різних науковців, доцільно констатувати, що не існує єдиного підходу до визначення принципів цивільного процесуального права, але об'єктивно компілюючи основні думки, дане поняття можна сформулювати таким чином: це закріплені в нормах основні засади, що відображають специфіку та зміст цивільного процесуального права. У даній статті, власне, акцент зроблено на реалізацію принципів безпосередньо в апеляційному оскарженні судових рішень.

Своє нормативне закріплення принципи цивільного судочинства знайшли в Конституції України [1], Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) [2], Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [3], а сформовані на сучасному етапі, під переважним впливом Європейської Конвенції із прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [4]. Тобто можна стверджувати, що принципи цивільного процесуального права як категорія постійно розвивались під впливом різних векторів та динамічно змінювались разом із кодифікаціями процесуального законодавства.

Отже, найголовнішим документом, який закріплює міжнародні гарантії та диктує тенденції цивільного судочинства, є ЄКПЛ. У ній відображаються основні принципи судочинства та підпорядкування верховенству права. Міжнародним судовим органом, який займається питаннями тлумачення і застосування положень ЄКПЛ, встановлено Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ).

Статтею 55 Конституції України кожному гарантовано право, після використання всіх національних засобів юридичного захисту, звертатися за захистом своїх прав, свобод та інтересів до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Слід констатувати, що, на жаль, саме справ «проти України» до ЄСПЛ надходить рекордна кількість. Проаналізувавши практику ЄСПЛ щодо України, можна зробити висновок, що причини порушення прав людини, частіше за все, полягають у недосконалому законодавстві нашої держави або в його практичному застосуванні державними органами та судовими інстанціями.

Важливе значення принципів цивільного процесуального права виявляється в тому, що порушення кожного з них зумовлює ухвалення незаконного й необґрунтованого судового рішення, правовим наслідком чого є скасування. У багатьох випадках порушення одного принципу тягне за собою порушення багатьох інших принципів цивільного процесуального права. У принципах відображаються найбільш характерні демократичні риси і загальна спрямованість права та його найважливіших інститутів, у зв'язку із чим вони дають змогу пізнати суть цієї галузі права, її суспільний характер у цілому, а також її окремих інститутів.

Як зазначалося вище, принципи цивільного процесуального права – це закріплені в нормах основні засади, що відображають специфіку та зміст цивільного процесуального права. Правосуддя в Україні визначається як форма здійснення судової влади, побудована на засадах реалізації права на судовий захист. Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції України одним із фундаментальних принципів правосуддя є забезпечення права на апеляційний перегляд справи. Апеляційний перегляд справ та перевірка судових рішень є одним із засобів виправлення помилок, що припускаються під час ухвалення судових рішень судді першої інстанції та гарантією законного, справедливого розгляду цивільної справи. Тож слід розглянути основні засади (принципи) цивільного судочинства, що реалізуються під час перегляду судових рішень в апеляційному порядку.

Відтак під час здійснення правосуддя суддя є незалежним та керується верховенством права. Аналізуючи положення ЄКПЛ, можна дійти висновку, що принцип верховенства права прослідковується у всіх статтях документу та пронизаний ним. Саме тому прискіплива увага з боку ЄСПЛ приділяється якості правових норм та дотриманню принципу верховенства права – концепції, яка притаманна усім статтям ЄКПЛ (справа «Амуур проти Франції»).

Стаття 6 ЄКПЛ регулює, насамперед, право на справедливий суд, процесуальними гарантіями чого виступають: справедливий і публічний розгляд справи; розгляд справи упродовж розумного строку; розгляд справи безстороннім і неупередженим судом; а також розгляд справ судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо прав та обов'язків цивільного характеру.

Ключовими принципами ст. 6 ЄКПЛ є верховенство права та належне здійснення правосуддя. Ці принципи є основоположними елементами права на справедливий суд. Право на суд покриває надзвичайно широке поле різноманітних категорій – воно стосується як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур. Також дана стаття містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права [5].

Одним із суттєвих елементів принципу верховенства права є принцип правової визначеності. Цей європейський принцип є складовою частиною права, його правового регулювання, крім того, він зобов'язує, щоб ухвалене судом рішення з будь-якого питання вважалось остаточним, тобто вимагає дотримання принципу остаточності судового рішення. Це означає, що жодна зі сторін не має право домагатися перегляду остаточного і чинного судового рішення просто з метою поновлення розгляду та прийняття нового рішення у справі (див. рішення у справі «Рябих проти Росії» (Ryabikh v. Russia), заява № 52854/99, пп. 51 і 52, ECHR 2003-X). Повноваження вищих судів із перегляду справ та перевірки судових рішень має здійснюватися з метою виправлення судових помилок і неналежного здійснення правосуддя, а не для того,

щоб проводити новий розгляд справи. У його основі лежить відоме з римського права положення *res judicata* («вирішена справа»), відповідно до якого остаточне рішення правомочного суду, яке вступило в силу, є обов'язковим для сторін і не може переглядатись. Іншими словами, цей принцип гарантує остаточність рішень. Принцип правової визначеності, зокрема, вимагає, щоб судові рішення, що набрало законної сили, переглядалось лише у виняткових випадках [6]. Метою його є забезпечення чіткості змісту законодавства, який, переважно, застосовується у справах щодо ретроактивної дії законодавства, іншими словами також можна сказати, що це принцип захисту законних очікувань.

Щодо принципу законності, то можна зазначити, що «закон» повинен бути належним чином доступним: громадянин повинен мати змогу отримати адекватну інформацію за обставин застосування правових норм у конкретному випадку. Крім того, норма не може розглядатися як «закон», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку. Громадянин повинен мати можливість – у разі необхідності за належної правової допомоги – передбачити, наскільки це розумно за конкретних обставин, наслідки, до яких може призвести певна дія. Ці наслідки не повинні бути «передбачуваними» з абсолютною точністю: практика ЄСПЛ показує, що це недосяжно [5].

Наступний важливий принцип в апеляційному перегляді справ – принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, що являє собою основу сучасної концепції справедливого правосуддя. Для кожної людини у правовій державі, насамперед, важливо мати доступ до правосуддя і можливість вільно, швидко, безперешкодно реалізувати право на судовий захист, зокрема й у апеляційному оскарженні, незалежно від належності до певної соціальної групи або інших персональних характеристик особи. Крім того, він є одним із проявів загальноправового принципу верховенства права, адже сторони у цивільному процесі знають, якими процесуальними правами наділені як вони, так і їхні процесуальні супротивники. Учасники справи є рівними перед законом та судом не тільки у своїх правах, а і у своїх процесуальних обов'язках.

У справі «Устименко проти України» Європейський суд із прав людини зазначає, що принцип рівності сторін вимагає надання кожній стороні розумної можливості представити свою справу за таких умов, які не ставлять його у явно гірше ста-

новище порівняно з протилежною стороною (див. рішення у справі «Dombo Beheer B.V. проти Нідерландів» (Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands), від 27 жовтня 1993 року, п. 33, Series A № 274). Кожній стороні повинна бути надана можливість знати про зауваження або докази, надані іншою стороною, включаючи апеляційну скаргу, та надати власні зауваження з цього приводу (див. рішення у справі «Беер проти Австрії» (Beer v. Austria), заява № 30428/96, пп. 17-20, від 6 лютого 2001 року).

Здійснення правосуддя в Україні, як передбачено ст. 125 Конституції України та ст.17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», проводиться відповідно до принципів спеціалізації, територіальності та інстанційності.

Згідно із принципом спеціалізації в Україні діють суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України. Принцип спеціалізації згідно зі ст. 18 вищевказаного Закону передбачає, що суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Принцип територіальності забезпечує територіальне розмежування компетенції судів загальної юрисдикції і зумовлений потребою доступності правосуддя на всій території України. Принцип територіальності передбачає створення системи судів, юрисдикції яких поширюється на відповідну територію.

Система інстанцій робить можливим послідовний перегляд цивільних справ різними судами. Це визнано необхідним у зв'язку зі встановленням нагляду за діяльністю всіх судів для забезпечення однакового тлумачення і застосування ними законів, оскільки відсутність одноманітності в судовій практиці руйнує єдність державного правопорядку, послаблює силу закону і підриває принцип рівності всіх громадян перед законом і судом.

Відтак апеляційні суди діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суди першої інстанції. Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах (ст. 26 Закону).

ЄСПЛ вказує, що від держав-учасниць не вимагається засновувати апеляційні або касаційні суди. Разом із тим там, де такі суди існують, гарантії, що містяться у ст. 6 Конвенції, повинні відповідати забезпеченню ефективного доступу до цих судів для того, щоб учасники судового про-

цесу могли отримати рішення, яке стосується їхніх цивільних прав та обов'язків (пункт 65 Рішення у справі «Гофман проти Німеччини» від 11 жовтня 2001 року та пункт 122 Рішення у справі «Кудла проти Польщі» від 26 жовтня 2000 року).

Також одними із найважливіших демократичних принципів здійснення правосуддя є принцип диспозитивності цивільного судочинства та змагальності сторін. Вирішення завдань цивільного судочинства неможливо без повного, всебічного, об'єктивного дослідження фактичних матеріалів справи, які лежать в основі законного і обґрунтованого рішення у справі, що відповідає як приватним, так і публічним інтересам. Диспозитивність в апеляційному провадженні проявляється насамперед у тому, що учасники справи мають право подати апеляційну скаргу на судові рішення, ухвалені судом першої інстанції, яке, на їхню думку, є незаконним і (або) необґрунтованим, більш того, суд апеляційної інстанції обмежений доводами та вимогами апеляційної скарги, із цього випливає, що суд апеляційної інстанції переглядає справу та перевіряє законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції в обсязі, який визначається скажником (за деякими винятками). Змагальність же проявляється, насамперед, під час подачі відзиву на апеляційну скаргу, в якому обґрунтовуються заперечення щодо змісту вимог апеляційної скарги.

Новелою цивільного процесуального законодавства є запровадження принципу пропорційності цивільного судочинства, який можна визначити як загальну вимогу, що забезпечує право сторін процесу визначити порядок розгляду справи відповідно та співрозмірно розміру позовних вимог судовим витратам, що вони очікують понести, та можливого строку розгляду справи судом. Зміст цього принципу в апеляційному провадженні повинен реалізовуватися під час підготовки справи до апеляційного розгляду щодо вирішення питань за клопотанням учасників справи, під час розгляду апеляційної скарги без повідомлення учасників справи, під час вирішення питання про поновлення строків на апеляційне оскарження тощо [6].

У найзагальнішому вигляді принцип пропорційності означає, що для досягнення певної мети органи влади не можуть накладати на громадян зобов'язання, які перевищують установлені межі необхідності, що впливають із публічного інтересу. Якщо встановлені зобов'язання явно непропорційні цілям, такий захід може бути визнаний недійсним, оскільки збиток для тих, чиї інтереси зачіпаються, перевищує позитивний результат,

отриманий у публічних інтересах. У ЄКПЛ, на відміну від права ЄС, принцип пропорційності прямо не закріплений. Незважаючи на це, він є одним із найважливіших принципів, який, мабуть, найбільш часто застосовується у практиці ЄСПЛ [5].

Принцип гласності та відкритості судового розгляду передбачений ст.ст. 7-8 ЦПК України, а також ст. 129 Конституції України є одним із найважливіших засад здійснення правосуддя в Україні. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» ст. 11 передбачає, що ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи; розгляд справи проходить відкрито, окрім випадків встановлених ЦПК України; особи присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис із використанням портативних відео- та аудіо технічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з обмеженнями врахованими ЦПК України; інформація про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, дату надходження апеляційної скарги тощо, а також рух справи з одного суду до іншого є відкритою та має бути невідкладно оприлюдненою на офіційному веб-порталі судової влади України, крім випадків, установлених законом [6].

У своєму рішенні по справі «Претто та інші проти Італії» (08.12.1983, № 71, pp. 11-12, paras. 21-22) ЄСПЛ зазначив, що публічний характер процедури розгляду судовими органами відповідно до параграфу 1 статті 6 захищає сторони в судовому процесі від дій судової адміністрації без суспільного контролю; це один із засобів, за допомогою якого підтримується довіра до суду. При досягненні прозорості судової адміністрації суспільство може досягти цілей, закладених у параграфі 1 статті 6, а саме справедливого суду, гарантія якого є основоположним принципом у будь-якому демократичному суспільстві в сенсі ЄКПЛ.

Необхідно також зазначити, що ЄКПЛ не передбачає, що цей принцип є абсолютним. Текст Конвенції передбачає, що публіка і преса можуть не допускатися на частину судового засідання або взагалі до судового засідання в інтересах моралі, коли цього вимагає захист приватного життя сторін, або в разі, коли це є необхідним на думку суду за певних обставин, коли публічність перекивається інтересом захисту правосуддя. Крім того, на думку ЄСПЛ, принцип публічності

може бути обмеженим у касаційній або в апеляційній інстанції залежно від вимог національної правової системи. У такому випадку необхідною умовою має бути відкритість і публічність слухань у суді першої інстанції [7].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, можна сміливо говорити про те, що принципи цивільного процесуального права як категорія постійно розвивались під впливом різних векторів. Вони динамічно змінювались разом із кодифікаціями процесуального законодавства. Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в нашій державі, змінили підхід до розуміння концепції верховенства права. Так, верховенство права охоплює такі принципи, як: законність, правова визначеність, остаточність судового процесу (*res judicata*), принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Окрім принципу верховенства права, в апеляційному провадженні вагому роль відіграють і такі принципи судочинства, як принцип територіальності, спеціалізації та інстанційності. Поряд із вищезазначеними принципами

також важливими принципами, що реалізуються в апеляційному провадженні, є принципи змагальності та диспозитивності, гарантією реалізації яких є забезпечення оптимального балансу прав і обов'язків учасників справи і суду у змагальному процесі не тільки в суді першої інстанції, але й на стадії апеляційного провадження. Відповідно до принципу гласності та відкритості судового процесу розгляд справ у судах апеляційної інстанції проводиться усно і відкрито та здійснюється державною мовою. Належну увагу також приділено дослідженню принципу пропорційності, який є новим у цивільному процесуальному законодавстві України.

Важливо також підкреслити, що Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду із прав людини» закріплює положення, щодо якого суди в Україні під час розгляду справ повинні застосовувати ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права. Євроінтеграція та утвердження в нашій державі верховенства права надасть змогу уникати констатації ЄСПЛ порушення Україною положень Конвенції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-42. Ст. 492.
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 41. Ст. 529.
4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Конвенція ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. Конвенція Ради Європи. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Ірина Коваль. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. URL : <https://helsinki.org.ua/2006/07/pravo-na-spravedlyvyj-sud-praktyka-evropejskoho-sudu-z-prav-lyudyny-schodo-ukrajiny/>.
6. Іліопол І.М. Реалізація принципів цивільного процесуального права в апеляційному провадженні. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 337–340.
7. Лутковська В.В. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини і цивільний процес. URL : <http://www.judges.org.ua/article/seminar21-8.htm>.

Іліопол Інна Михайлівна

КОНЦЕПТ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ У СТАДІЇ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АПЕЛЯЦІЙНОМУ ПОРЯДКУ, СФОРМОВАНИХ ПІД ВПЛИВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ІЗ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

У статті здійснене системне дослідження принципів, що забезпечують ефективний апеляційний перегляд справи, як один із засобів захисту цивільних прав, свобод та інтересів у цивільному судочинстві, узагальнення історичних та теоретичних напрацювань і концептуальних положень принципів цивільного процесуального права, а також аналіз реалізації принципів під час апеляційного оскарження судових рішень у цивільному процесі України. Адже порушення принципів цивільного процесуального права спричиняє ухвалення незаконного та необґрунтованого судового рішення, що в подальшому підлягає скасуванню. Саме тому здійснення судочинства на засадах верховенства права є гарантією дотримання законності та правопорядку в державі. У зв'язку із цим охарактеризовано основні принципи, що реалізуються в апеляційному провадженні, найважливішим з яких є принцип верховенства права. Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в нашій державі, змінили підхід до розуміння концепції верховенства права. Так, верховенство права охоплює такі принципи, як: законність, правова визначеність, остаточність судового процесу (*res judicata*). Окрім принципу верховенства права, в роботі приділено увагу й таким міжгалузевим принципам, як принцип територіальності, спеціалізації та принцип інстанційності. Поряд із вищезазначеними принципами також досліджено інші принципи, що реалізуються в апеляцій-

ному провадженні, а саме принципи змагальності та диспозитивності, гарантією реалізації яких є забезпечення оптимального балансу прав і обов'язків учасників справи і суду у змагальному процесі не тільки в суді першої інстанції, але й у стадії апеляційного провадження. Розглянуто також принцип гласності та відкритості судового процесу, відповідно до якого розгляд справ у судах апеляційної інстанції проводиться усно і відкрито та здійснюється державною мовою. Належної уваги також приділено дослідженню принципу пропорційності, який є новим у цивільному процесуальному законодавстві України.

Ключеві слова: апеляційний перегляд справ, апеляційне провадження, принципи цивільного процесуального права, верховенство права, принцип територіальності, принцип інстанційності, принципи змагальності та диспозитивності, законність, правова визначеність, остаточність судового процесу, принцип пропорційності цивільного судочинства.

Iliopol Inna

CONCEPT OF THE PRINCIPLES OF CIVIL PROCEDURAL LAW, WHICH ARE APPLIED AT THE STAGE OF REVISION OF COURT DECISIONS ON APPEAL, FORMED UNDER THE INFLUENCE OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

The article provides a systematic study of the principles that ensure effective appellate review of the case, as one of the means of protection of civil rights, freedoms and interests in civil proceedings, generalization of historical and theoretical developments and conceptual provisions of civil procedural law, as well as analysis of principles of appeal. court decisions in civil proceedings of Ukraine. After all, the violation of the principles of civil procedural law leads to the adoption of an illegal and unfounded court decision, which is further subject to cancellation. That is why the implementation of justice on the basis of the rule of law is a guarantee of law and order in the state. In this regard, the basic principles implemented in the appellate proceedings are described, the most important of which is the principle of the rule of law. The European integration processes taking place in our country have changed the approach to understanding the concept of the rule of law. Thus, the rule of law covers such principles as: legality, legal certainty, finality of the trial (*res judicata*). In addition to the principle of the rule of law, attention is paid to such intersectoral principles as the principle of territoriality, specialization and the principle of instance. Along with the above principles, other principles implemented in the appellate proceedings are also studied, namely the principles of adversarial and dispositive, the guarantee of which is to ensure the optimal balance of rights and responsibilities of litigants and the court in adversarial proceedings not only in the court of the first instance, but also at the stage of appeal proceedings. The principle of publicity and openness of the court process is also considered, according to which the consideration of cases in the courts of appeal is conducted orally and openly and is carried out in the state language. Due attention is also paid to the study of the principle of proportionality, which is new in the civil procedural legislation of Ukraine.

Key words: appellate review of cases, appellate proceedings, principles of civil procedural law, rule of law, principle of territoriality, principle of instance, adversarial and dispositive principles, legality, legal certainty, finality of court proceedings, principle of proportionality of civil proceedings.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.383>

Кучерявенко Вікторія Сергіївна,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ЦИВІЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КОЛІЗІЇ ПРИВАТНИХ ТА ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19»

13 листопада 2020 року кафедрою цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» була проведена Всеукраїнська науково-практична конференція «Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19». Участь у конференції взяли науковці, практикуючі юристи, аспіранти та студенти.

На відкритті конференції з вітальним словом виступив Харитонов Євген Олегович – завідувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», професор.

Під головуванням модераторів учасники заходу піддали жвавому обговоренню проблемні аспекти цивільно-правового регулювання суспільних відносин, виникнення яких зумовлено поширенням пандемії як одного з найбільших викликів сучасності.

У своїй доповіді «Примус та цивільно-правова відповідальність, як засоби подолання конфлікту інтересів» проф. Харитонов Є.О. та проф. Харитонova О.І. наголосили на необхідності пошуку засобів юридичного примусу, які були б ефективними і водночас виправданими та такими, що не створювали б зайвої соціальної напруги. На думку доповідачів, найбільш придатними для цього здаються засоби не тільки (і навіть не стільки) публічного примусу, скільки взагалі засоби примусу та заохочення, які можуть мати місце у сфері цивільного права. Окрім того, в межах доповіді було звернуто увагу на зростання ролі недоговірних зобов'язань в умовах поширення коронавірусної інфекції та практичну нереалізованість положень законодавства із відшкодування шкоди, що, на думку доповідачів, є невірною тенденцією, яка потребує зміни.

Булеца Сібілла Богданівна у своїй доповіді «Штучний інтелект в медичній діяльності при лікуванні COVID-19» розкрила питання щодо відсутності належного нормативно-правового регулювання відносин, пов'язаних із використанням робототехніки, необхідності напрацювання відповідних нормативних положень, та безпосередньо надала позитивну оцінку можливості використання штучного інтелекту у сфері охорони здоров'я в тому числі в період боротьби з коронавірусною інфекцією.

Калітенко Оксана Михайлівна в межах доповіді «Цивілістичні проблеми чи правовий нігілізм? (до питання про правову сингулярність)» висловила авторське бачення відносно факторів формування цивілістичних проблем в умовах пандемії COVID-19 та зауважила, що усунення актуальних цивілістичних проблем має відбуватися шляхом глобальної модифікації положень окремих законодавчих актів.

Мартинюк Едуард Іванович під час свого виступу надав оцінку конституційності обмежень діяльності релігійних організацій в умовах COVID-19 та оцінку діяльності держави із забезпечення збалансованості вимог закону та прав віруючих людей.

Матійко Микола Володимирович виступив із доповіддю «Вплив пандемії на окремі функції цивільного та приватного права». У межах доповіді доц. Матійко М.В. висловив думку щодо особливостей прояву в умовах пандемії окремих специфічних та неспецифічних для цивільного права функцій, а також необхідності посилення в умовах COVID-19 інтеграційної функції приватного права як наднаціонального утворення.

Некіт Катерина Георгіївна у своїй доповіді «Можливості компенсації за обмеження прав власників в умовах пандемії COVID-19» надала оцінку фактичній ситуації, яка склалася в Україні в частині обмеження прав людини в період боротьби з коронавірусною інфекцією та спроби визнання таких обмежень неконституційними. На цій основі та з позиції визнання принципу законності як основний критерій правомірного обмеження прав власників було висловлено зауваження щодо неможливості застосування положень ст. 152 Конституції України з метою захисту прав власників, порушених в умовах пандемії COVID-19. Водночас була висловлена авторська думка відносно доцільності застосування з метою захисту прав власників положень ст. 1173 ЦК України та права на звернення до Європейського Суду із прав людини.

Сенюта Ірина Ярославівна у своїй доповіді «Медичне сортування (тріаж) в умовах COVID-19: баланс публічного і приватного інтересу» наголосила на наявній в Україні традиції нормативного врегулювання клінічного медичного сортування, на уразливості питання впровадження пріоритетного медичного страхування та на етичному аспекті реалізації пріоритетного медичного страхування у практичній діяльності медичних працівників. У межах доповіді з огляду на положення ст. 49, ч. 2 ст. 64, ст. 92 Конституції України було поставлено під сумнів питання впровадження пріоритетного медичного сортування в умовах відсутності надзвичайного стану та на рівні підзаконних нормативно-правових актів. А також розкрито питання правових наслідків ненадання медичної допомоги кризь призму положень ст. 3 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. У підсумковій частині доповіді було висловлено ключові зауваги, які повинні бути враховані у випадку запровадження в Україні пріоритетного медичного сортування та визначення критеріїв його застосування.

Абилгазінова Клеопатра Самгашівна в межах доповіді «Протириччя норм закону, що стосується виплат компенсації на муніципальну няню» Клеопатра Самгашівна висвітлила питання щодо складнощів практичної реалізації права з виплати компенсації на муніципальну няню в умовах COVID-19 та висловила позицію щодо шляхів забезпечення ефективності реалізації права.

Дашковська Дарина Ігорівна виступила з доповіддю «Судова експертиза як доказ у цивільному процесі». У межах доповіді Дарина Ігорівна наголосила на недосконалоостях нормативно-правового регулювання питань пов'язаних із проведенням судових експертиз та висвітлила питання значення ролі судової експертизи в умовах COVID-19.

Толмачевська Юлія Олегівна під час виступу висвітлила питання щодо офіційного визнання кіберспорту офіційним видом спорту як фактору запровадження нового вектору розвитку кіберспорту в Україні. У межах доповіді Юлія Олегівна наголосила на тому, що кіберспорт навіть в умовах пандемії COVID-19 набирає оберти у своєму розвитку.

У межах конференції мали змогу також виступити представники студентської спільноти, зокрема:

Лещенко Ліна Сергіївна та Середюк Микола Святославович, студенти 3-го курсу факультету прокуратури та слідства Національного університету «Одеська юридична академія», що присвятили свою доповідь питанням захисту персональних даних фізичних осіб в умовах пандемії COVID-19. У межах доповіді студентами було надано оцінку змінам чинного законодавства в частині обробки персональних даних в умовах пандемії COVID-19 та висловлено погляди щодо можливих шляхів вдосконалення норм чинного законодавства.

Мельничук Дарина Русланівна, Олексюк Анастасія Ігорівна, студентки 3-го курсу факультету прокуратури на слідства Національного університету «Одеська юридична академія». Студентки в межах доповіді «Проблемні аспекти забезпечення особистих немайнових прав в Україні на період пандемії» розкрили питання відповідності обмежень особистих немайнових прав людини в умовах пандемії COVID-19 положенням Конституції України, Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та питання правових наслідків такого обмеження.

Лісютіна Єлизавета Геннадіївна, студентка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», під час виступу розкрила питання особливостей вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення в умовах пандемії COVID-19 та висловила позицію щодо необхідності вдосконалення нормативної техніки відшкодування витрат, які були понесені особою у зв'язку із вчиненням нею дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення.

Під час проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції було анонсовано випуск колективної монографії «Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів», в якій відображено бачення можливих шляхів та способів модернізації положень основного акту цивільного законодавства.

Підсумовуючи огляд проведеної Всеукраїнської науково-практичної конференції, слід зау-

важити, що результати її проведення віднайшли своє відображення в опублікованій збірці матеріалів конференції, яка стане в нагоді в подальших дослідженнях цивілістичних проблем колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19 як одного з найбільших викликів сучасності та може бути використана для підвищення рівня реалізації положень законодавств із метою захисту прав приватної особи в умовах пандемії.

НОТАТКИ

Підписано до друку: 15.12.2020 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Franklin Gothic Book.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 8,14.
Замов. № 0121/02. Наклад 150 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.